

STORKYRKAN

Antikvariskt vårdprogram

Förhandskopia 2018-12-01

Uppdragsinformation

Status på handling: *Förhandskopia*

Datum: 2018-12-01

Beställare: *Stockholms domkyrkoförsamling och Stockholms stift*

Kontaktpersoner: *Hans Carnmarker, Rickard Isaksson*

Handling upprättad av: *Max Laserna och Henrik Nilsson*

Omslagsfoto: *Max Laserna 2018*

Fotografier är där inget annat anges tagna av *Max Laserna och Henrik Nilsson* i maj 2018.

Medverkande

Rickard Isaksson, stiftsantikvarie, Stockholms stift

Hans Carnmarker: Domkyrkoförvaltare e.u. Stockholms domkyrkoförsamling

Kristina Ljunggren: Domkyrkokaplan, Stockholms domkyrkoförsamling

Ulf Lindgren: Domkyrkokaplan, Stockholms domkyrkoförsamling

Max Laserna: Byggnadsantikvarie, Max Laserna Byggnadsantikvarie

Henrik Nilsson: Byggnadsantikvarie, Henrik Nilsson Byggnadsantikvarie

Innehåll

Inledning	5
Förutsättningar och ställningstaganden	9
Tids- och rumsanalyser	11
Värdebärare och berättelser	27
Kategorisering och konsekvenser	49
Källor	84
Bilagor	

INLEDNING

Detta vårdprogram har tagits fram genom Stockholms stifts metod för kulturhistorisk kunskapsutveckling. Metoden är ännu inte fastslagen av stiftsstyrelsen. Tanken är att alla vård- och underhållsplaner i framtiden ska revideras utifrån denna metod.

Vård- och underhållsplaner är ett statligt krav som har sin utgångspunkt i överenskommelsen om kyrkoantikvarisk ersättning och finns formulerat i Riksantikvarieämbetes föreskrifter om kyrkliga kulturminnen.

Vårdprogrammet syftar till att, på ett väl underbyggt och tydligt sätt, definiera hur församlingen ska utföra de särskilda krav på vård och underhåll som Kulturmiljölagen medför samt hur de ska tillgängliggöras enligt överenskommelsen om den kyrkoantikvariska ersättningen.

De gamla vård- och underhållsplanerna är framtagna efter den så kallade Arnömodellen. De har visat sig fungera dåligt i praktiken då de inte används av församlingarna och inte når avsedd nytta. De är svåra att överblicka, förstå och använda i praktiken. För att möjliggöra att församlingarna görs delaktiga i revideringsprocessen och garantera avsedd nytta behövs ett nytt tänk. Det är också önskvärt att de bedömningar som gjorts blir uppföljningsbara och möjliga att revidera och att innebörden av kulturhistoriska värden blir tydligare. Stockholms stifts metod rekommenderar att den gamla planen delas upp i två separata dokument, ett antikvariskt vårdprogram och en underhålls- och skötselplan.

LÄSANVISNINGAR

Vårdprogrammet är uppdelat i sex kapitel:

- Inledning
- Förutsättningar och ställningstaganden
- Tids- och rumsanalyser
- Värdebärare och berättelser
- Kategorisering och konsekvenser
- Karaktärisering

Ett återkommande inslag är underkategorierna:

- Kyrkomiljö
- Kyrkotomt
- Exteriör
- Interiör
- Kyrkliga inventarier.

Under varje underkategori presenteras betydande värdebärare med hjälp av bild och text samt utifrån ett färgschema som visar på olika tidsperioder. Nedan presenteras kortfattat vårdprogrammets innehåll:

Inledning: förklarar bakgrund och syfte med framtagandet av det antikvariska vårdprogrammet för Storkyrkan, samt arbetsmetodik och den tänkta målgruppen.

Förutsättningar och ställningstaganden tar avstamp i kategorisering av två bruksnivåer - församlingens bruk av kyrkomiljön samt platsens kulturhistoriska värden. Här redovisas kortfattat övergripande förutsättningar som påverkar förvaltningen och kyrkorådets ställningstaganden om hur platsen ska förvaltas

under kommande tioårsperiod. Förslaget ska antas av kyrkorådet efter en remiss- och revideringsfas.

Tids-och rumsanalyser är två analysmetoder som tillämpas för att visa på sambandet mellan olika kulturhistoriska värden. De värdebärare som valts ut presenteras utifrån en tidslinje som åskådliggör viktiga tidsperioder och förändringar. Rumsanalyser visar vart olika värdebärare finns rent fysiskt eller hur de har förändrats över tid.

Värdebärare och berättelser syftar till att sätta kyrkan och kyrkomiljön i ett historiskt sammanhang och att därmed möjliggöra en förståelse både av och för de kulturhistoriska värden som kan identifieras och definieras i vårdprogrammet. De 10 berättelser som presenteras i detta kapitel, med värdebärare kopplat till sig, är ett urval bland många andra berättelser som också kommer kunna förändras över tid.

Kategorisering och konsekvenser beskriver kyrkobyggnadens och kyrkotomtens olika värden samt dess potentiella användning. Kategorisering syftar till att ge församlingen och stiftskansliet en indikator om vilka kulturhistoriska element som är avgörande för hur förvaltningen ska kunna planeras och bedrivas i framtiden. Indelningen av kategoriseringskapitlet följer som tidigare nämnts underkategorierna. I detta kapitel beskrivs även kulturhistoriska konsekvenser i form av vårdanvisningar för bevarande av värdebärarnas kulturhistoriska värden.

Karaktäriseringen utgår ifrån historik och beskrivningar av Storkyrkan och Storkyrkans gård. Genom text och bild får vi följa etablerandet av kyrkan fram till ett nutida sammanhang. Till sist presenteras händelser genom en indelning av tidsperioder under *Kronologi*.

BAKGRUND

Stockholms stifts kulturarvsarbete

Det finns 150 kyrkor som ägs och förvaltas av Svenska kyrkans församlingar i Stockholms stift och som skyddas av kulturmiljölagen. 107 av dessa lyder under så kallad tillståndsplikt. Det vill säga att man måste söka tillstånd från länsstyrelsen vid alla förändringar. Församlingarna består för närvarande av 53 fristående enheter som är ägare och förvaltare av kyrkobyggnader, anläggningar och föremål som tillsammans med innehållet i verksamheten är en del av det kyrkliga kulturarvet. Stiftet främjar församlingarna med antikvarisk och byggnadsteknisk kompetens och har ett regionalt tillsyns- och samordningsansvar.

Genom att förstå hur man kan förvalta kulturhistoriska värden kan Svenska kyrkan formulera mål och strategier för att bevara, använda och utveckla kulturarvet. Kulturarvet bör ses som en resurs för den ordinarie verksamheten, där alla medlemmar räknas, och som ett medel att uppnå den grundläggande uppgiften; fira gudstjänst, bedriva undervisning samt utöva diakoni och mission. Även begravningsverksamheten innefattas i fråga om kyrkors verksamhet och är en viktig del av det kyrkliga kulturarvet.

Kunskapsutveckling ↔ Vård och underhåll ↔ Kulturarvskommunikation

Detta antikvariska vårdprogram är ett resultat av Stockholms stifts strategiska kulturarvsarbete. Arbetet innebär att kunskapen om stiftets kyrkomiljöer behöver utvecklas med utgångspunkt från de karaktäriseringar som gjorts för kyrkobyggnader, kyrkotomter och begravningsplatser. Arbetet innebär även att den praktiska förvaltningen av kyrkomiljöerna behöver stöd i praktiken. Stockholms stift har upphandlat ett digitalt förvaltningsverktyg, DeDU och utvecklat instruktioner för hur man ska registrera sin vård- och underhållsplan i DeDU. Kulturarvsstrategin handlar även om information om kyrkomiljöerna, vi kallar det för kulturarvskommunikation. Den syftar till att lyfta fram kyrkorna till en bredare allmänhet och göra dem tillgängliga för alla, men även att se särskilda målgrupper som är viktiga för församlingen.

Vårdprogrammets mål och syfte

Målet med det antikvariska vårdprogrammet är att tillmötesgå kulturmiljölagens krav och den statliga överenskommelsen om kyrkoantikvarisk ersättning men också att bidra till att

göra Stockholms stifts kyrkomiljöer levande, tillgängliga och välkomnande för alla människor och kommande generationer. Vårdprogrammets syfte är att öka kunskapen om, och engagemanget för förvaltningen av kyrkliga kulturvärden och det levande kulturarvet och på så vis bidra till kloka beslut i framtiden.

Vårdprogrammets målgrupper

Det antikvariska vårdprogrammet riktar sig främst till kyrkorådet i **Stockholms domkyrkoförsamling** och ska ge dem stöd i de beslut som rör deras fastigheter som är skyddade enligt kulturmiljölagen men även inför revideringar av underhålls- och skötselplaner och framtida tillgänglighetsåtgärder, likväl fysisk tillgänglighet som tillgänglighet genom information. Vårdprogrammet ska antas av kyrkorådet.

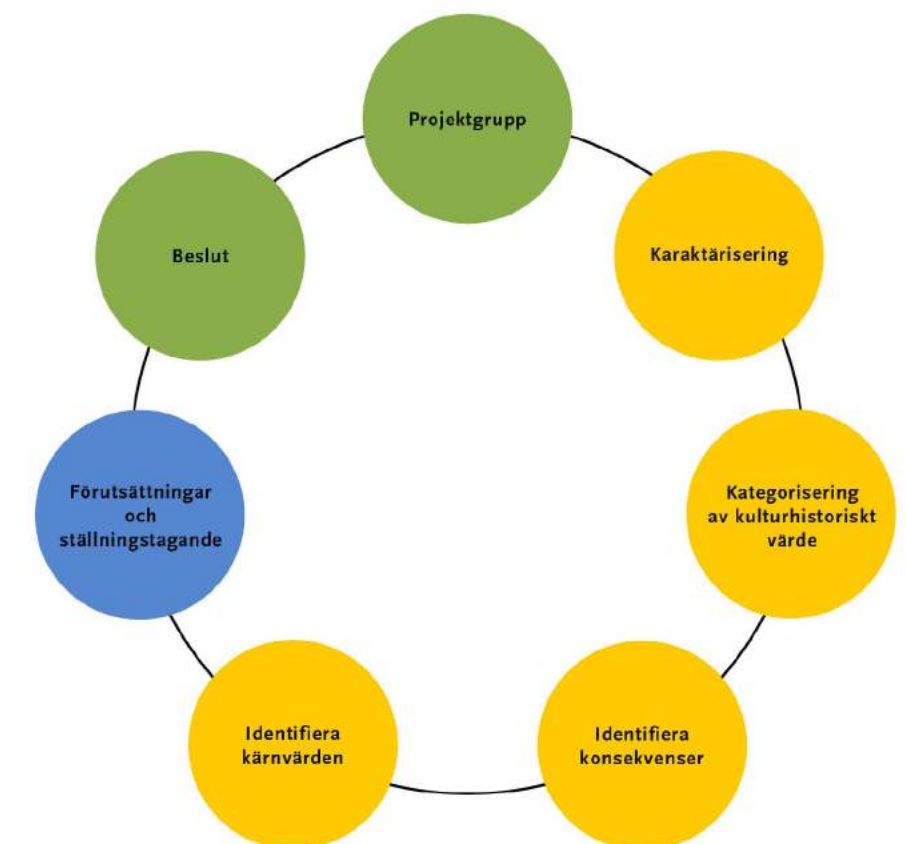
Vårdprogrammet riktar sig också till berörda anställda och ideella i församlingen och till de konsulter församlingen anlitar. Konsulter ska se vårdprogrammet som en slags projekteringsanvisningar. Alla framtida förslag ska tas fram i relation till vårdprogrammet.

Stockholms stift kommer i framtiden använda vårdprogrammet för urval och prioritering av ansökningar om Kyrkoantikvarisk ersättning.

TEORI OCH METOD

Stockholms stifts metod för antikvariskt vårdprogram syftar till att identifiera de bärande och mest betydande kulturhistoriska värdena och beskriva vilka konsekvenser dessa värden får för församlingens förvaltning. Teorin har inspirerats av Svenska kyrkans projekt Identifiering och förvaltning av kyrkliga kulturvärden och Riksantikvarieämbetets plattform för kulturhistorisk värdering och urval. Det antikvariska vårdprogrammet ska vara levande och bör revideras med jämna mellanrum, förslagsvis vart tionde år enligt Riksantikvarieämbetes rekommendationer och föreskrifter.

Nedan förklaras i de gula cirkarna steg 2–4 i metoden för Stockholms stifts antikvariska vårdprogram (se illustrationen uppe till höger). För en fullständig redovisning av metoden, se Kulturhistorisk kunskapsutveckling, Råd och riktlinjer för upprättande av vårdprogram i Stockholms stift.

Karaktärisering

Steg 2 i metoden för antikvariskt vårdprogram innebär en genomgång av känd kunskap och tankar om vad som behöver kompletteras utifrån projektgruppens sammansättning. Utgångspunkten är de befintliga kulturhistoriska karaktäriseringarna som innehåller en översiktlig beskrivning av kyrkomiljöns historia, den omgivande platsens och kyrkobyggnadens och begravningsplatsens utseende och karaktär.

Kategorisering av kulturhistoriskt värde

Steg 3 i metoden består i huvudsak av ett platsbesök och en kulturhistorisk analys. Resultatet är en lista på platsens betydande värdebärare, ett motiv till varför de valts och en bild av platsens förändringsskeden i form av en tids- och en rumsanalys.

Teorin och metoderna utgår från känd kunskap om den befintliga kyrkomiljön och själva platsen. Första momentet i den kulturhistoriska kategoriseringen kallas "På plats". Identifiering

och värdering av kulturhistoriska värden har redan börjat i och med valet av projektledare och andra experter som är inblandade i projektet. Deltagarnas kunskap och erfarenhet är helt avgörande för det slutliga resultatet. Inför momentet ”På plats” görs en beskrivning av vad som hänt, vad som finns och vad som återspeglas i kyrkan och kyrkomiljön. Det handlar om fastställande och avgränsning av kyrkans kulturhistoriska sammanhang, dvs. de skeden, händelseförlopp och verksamheter som format och präglat den samt fysiska och immateriella beståndsdelar och egenskaper som är förenade med dess uppkomst och utveckling”. Dessa beskrivningar utgör det kunskapsunderlag utifrån vilken analysen och den fortsatta värderingen sedan görs.

Stockholms stift vill betona nödvändigheten av att analysen och värderingen av kyrkomiljön utgör början och inte slutet i en arbetsprocess. Det innebär bl.a. att en tolkning ger återkoppling till en annan tolkning och att processen därför inte kan bli enkelriktad. Tillförs ny kunskap kan analysen bli en annan. Därför är revideringen av vårdprogrammet central och speglar att värden utvecklas över tid.

Stockholms stift lyfter fram två tolkande moment eller analysmetoder, tidsanalysen och rumsanalysen. I tidsanalysen används kyrkans olika byggnadsdelar och föremål genom att sätta in dem i en tidsaxel för att åskådliggöra deras betydelse i kyrkan eller på platsen. Ålder och ursprung är viktiga utgångspunkter i analysen som tillsammans med en kartläggning över deras förändringar belyser viktiga år eller händelser i kyrkans eller platsens historia. I rumsanalysen används kartor, ritningar eller bilder för att åskådliggöra förändringar av rummet. Förändringarna är konsekvenser av sociala, teologiska och liturgiska strukturer. Genom att förstå förändringarna på en plats kan också rummets kulturhistoriska värden beskrivas och sedan förmedlas. Resultatet av tidsanalysen används i rumsanalysen för att man ska kunna se var i kyrkorummet eller på platsen de olika föremålen finns idag men också kunna relatera till ett tidigare tillstånd. Således kan man i vårdprogrammet beskriva vad och varför en byggnadsdel eller ett föremål har ett kulturhistoriskt värde och enkelt kunna visa det på en situationsplan eller planritning.

Identifiera konsekvenser

I steg 4 i Stockholms stifts metod för antikvariskt vårdprogram ska kulturhistoriska konsekvenser formuleras utifrån de identifierade

kärnvärdena. Det handlar bland annat om att svara på frågorna om vilken antikvarisk ambition, vilka material och metoder som krävs för att nå upp till kraven i kulturmiljölagen.

Konsekvenserna i vårdprogrammet handlar om drift och underhåll av det byggda kulturarvet och skötsel av föremål eller det gröna kulturarvet. Konsekvenserna handlar också om fysisk tillgänglighet och information om kyrkorna och det kulturarv som församlingen förvaltar, men också om säkerhetsförebyggande arbete, klimat och energifrågor. Församlingens nuvarande bruk av en byggnad, en markyta eller ett föremål får också kulturhistoriska konsekvenser.

Identifiera kärnvärden

Kulturhistoriska kärnvärden är en mycket kort beskrivning av platsens mest bärande eller betydande berättelser. En passande metafor för steg 5 i metoden skulle kunna liknas med en buljongtärning.

I denna metod ska kärnvärdena utgå från framför allt två olika perspektiv, kyrka och samhälle. Det första perspektivet innebär att kyrkan ska sättas in i sin samhälleliga kontext med fokus på kyrkans tillblivelse, en bakgrundsberättelse som ger de förutsättningar som krävs för vidare analyser. Det andra perspektivet innebär att kyrkan ska sättas in i den kyrkliga kontexten med fokus på platsens teologiska och liturgiska utveckling.

Ett kärnvärde i detta vårdprogram ska bestå av en rubrik och en berättelse som också utgör ett motiv till värdets betydelse. För varje kärnvärde presenteras en rad värdebärare som har betydelse för berättelsen. En värdebärare utgör de materiella bevisen och kan till exempel vara en hel eller en del av en byggnad, en plats eller ett föremål. Genom att använda berättelser för att beskriva kulturhistoriska värden knyter man ihop de materiella och immateriella värdena som finns representerade på platsen. En berättelse kan handla om den enskilda kyrkan eller platsen men även visa på relationer med andra kyrkor eller platser.

Revidering av vård- och underhållsplanen

Det antikvariska vårdprogrammet är en del av församlingens vård- och underhållsplan. Enligt Riksantikvarieämbetets föreskrifter ska den revideras minst vart tionde år. Vårdprogrammets källfiler

består av Indesign- och Exceldokument som har levererats av den medverkande konsulten. Kopia finns även på stiftkansliet.

Vård- och underhållsplanen ska antas och registreras i kyrkobyggnadsregistret (KBR) för att församlingen ska kunna få kyrkoantikvarisk ersättning. Nästkommande tioårsperiod ska föregås av en revidering av vårdprogrammet och kyrkorådet ska på nytt anta vård- och underhållsplanen.

För att vård- och underhållsplanen ska vara komplett krävs också en underhålls- och skötselplan. Revideringsintervallet för denna del beror på vad församlingen valt att använda som sin underhålls- och skötselplan. För de som använder förvaltningsverktyget DeDU bör revidering ske årligen.

FÖRUTSÄTTNINGAR OCH STÄLLNINGSTAGANDEN

Här presenteras de förutsättningar som projektgruppen har identifierat samt sådant som uppkommit på stiftets förvaltningstillsyn. Här dokumenteras också ställningstaganden som kyrkorådet föreslår besluta genom att anta vårdprogrammet eller vård- och underhållsplanen i sin helhet. Kyrkorådet ska få möjlighet att revidera dessa skrivningar samt hela vårdprogrammet innan beslut.

Den vertikala axeln redovisar vilken underkategori som ska utläsas och den horisontella axeln anger de aktuella förutsättningarna och ställningstaganden utifrån befintliga bruksvärden och kulturhistoriska värden.

Det redovisade förvaltningsscenariot är bedömt utifrån dagens förhållanden. Det finns också möjlighet att beskriva ett framtida önskat scenario för att hjälpa församlingen med att använda och utveckla platsen i sin verksamhet.

Underkategorierna utgörs av:

- Storkyrkans gård
- Exteriör
- Interiör
- Kyrkliga inventarier

Förvaltningsscenariot tar avstamp i kategorisering av två bruksnivåer - församlingens bruk av respektive underkategori, samt underkategorins kulturhistoriska värden och möjlighet till framtida utveckling kopplat till församlingens arbete.

Underkategorierna, t.ex. kyrkans interiör, knyts ihop med ett förvaltningsscenario, t.ex. 2;2. De aktuella förutsättningarna och ställningstagandena redovisas utifrån olika aspekter gällande:

- Bruk
- Drift, skötsel, underhåll
- Tillgänglighet
- Säkerhet
- Klimat
- Risker

Under-kategori	Förvaltningsscenario		Förutsättningar och ställningstaganden för församlingens samlade kulturarv perioden 2019-2029					
	Kategori Bruk idag (framtid)	Kategori Kultur idag (framtid)	Bruk	Drift, skötsel och underhåll	Tillgänglighet	Säkerhet	Klimat	Risker
Storkyrkans gård (kyrkotomt)	2	2	Länsstyrelsens tillstånd ska sökas vid varje förändring. Anpassning möjlig för att gynna den kyrkliga verksamheten, sambruk. Kyrkotomten används dagligen av bl.a. gudstjänstbesökare, turister från olika länder, förskolor och kulturintresserad allmänhet.	Åtgärder ska genomföras med hög antikvarisk ambition, anpassade efter kulturhistoriska värden, utförda med högsta möjliga kvalitet. Särskilda material och metoder krävs. Noggrann dokumentation och uppföljning ska utföras av antikvarie.	Tillgänglighetshöjande åtgärder ska anpassas efter både brukare och kulturarv. Kyrkotomten ska vara fysiskt tillgänglig för allmänheten större delen av året. Information om Storkyrkogårdens och kyrkans historia kan utvecklas genom att sätta in den i ett samhällsligt perspektiv. Flera olika målgrupper finns såsom gudstjänstbesökare, turister från olika länder, förskolor och kulturintresserad allmänhet.	Säkerhetshöjande åtgärder ska anpassas efter både brukare och kulturarv.	-	Många besökare ökar risken för slitage.
Storkyrkan, exteriör	2	2(1)	Länsstyrelsens tillstånd ska sökas vid varje förändring. Storkyrkan är ett av Stockholms främsta besöksmål och utgör en väsentlig del av stadens skyline. Människor befinner sig dagligen kring kyrkan.	Åtgärder ska genomföras med hög antikvarisk ambition, anpassade efter kulturhistoriska värden, utförda med högsta möjliga kvalitet. Särskilda material och metoder krävs. Noggrann dokumentation och uppföljning ska utföras av antikvarie. Exteriören är i behov av restaurering, vilken redan är påbörjad. Det är positivt att den kommande renoveringen rekonstruerar delar av 1700-talets exteriöra omgestaltning. En framtida kategorisering av exteriörens kulturhistoriska värde har då potential att öka.	Tillgänglighetshöjande åtgärder ska anpassas efter både brukare och kulturarv. Berättelsen om kyrkans byggandshistoria bör tillgängliggöras för en kulturintresserad allmänhet.	Säkerhetshöjande åtgärder ska anpassas efter både brukare och kulturarv.	Tornets utsatta läge kräver ett ökat tillsyns- och renoveringsbehov.	Många besökare ökar risken för slitage vid fr.a. entréer.
Storkyrkan, interiör	1	2	Länsstyrelsens tillstånd ska sökas vid varje förändring. Anpassning möjlig för att gynna den kyrkliga verksamheten. Förändringar ska anpassas efter betydande kulturhistoriska värden.	Åtgärder ska genomföras med hög antikvarisk ambition, anpassade efter kulturhistoriska värden, utförda med högsta möjliga kvalitet. Särskilda material och metoder krävs. Noggrann dokumentation och uppföljning ska utföras av antikvarie. Personalen bör utbildas kontinuerligt för att förebygga skador på äldre	Kyrkorummet ska hållas öppet minst en gång i veckan året om för att tillmötesgå överenskommelsen med staten om den kyrkoantikvariska ersättningen. Församlingen bedriver en omfattande verksamhet i syfte	Säkerhetshöjande åtgärder ska anpassas efter både brukare och kulturarv. Personal ska alltid finnas på plats när kyrkan är öppen för att förebygga skadegörelse och stöld	Uppvärmningen bör ses över i kyrkan genom mätning av temperatur och RF. Omkring 50 % RF bör eftersträvas i kyrkorummet. Långsiktig klimatomätning med radiologger som registrerar och sparar mätdata rekommenderas. Undersök nyttan med ett styrsystem för det befintliga värmesystemet.	Många besökare ökar risken för slitage.

			Storkyrkan är ett av Stockholms främsta besöksmål, belägen i det mest turisttåta området i landet.	kyrkliga föremål och inredning.	att tillgängliggöra kyrkorummets historia. Församlingen behöver ta inträde för att klara av kulturarvsansvaret.	av inredning och föremål. Insatsplan över fast inredning håller på att ses över och uppdateras.	Undersök även möjligheten till zonindelning av olika rum för att kunna balansera befintliga behov och kravställningar utifrån brukare och kulturarv. Undersök möjligheten att installera partikelrenare för att motverka nedsmutsningen från ljus och trafik.	
Storkyrkan, kyrkliga inventarier	1	2	Länsstyrelsens tillstånd ska sökas vid varje förändring. Förändringar ska anpassas efter betydande kulturhistoriska värden. Merparten av de inventarier som kategoriserats är unika i sitt slag i Sverige. Utvecklingspotentialen ligger därför i regel utanför objekten och rör istället kontexten och dess förutsättningar för att bevaras på ett så bra sätt som möjligt. Anpassning kan dock vara möjlig för att gynna den kyrkliga verksamheten för föremål som inte har kategoriserats i detta vårdprogram.	Åtgärder ska genomföras med hög antikvarisk ambition, anpassade efter kulturhistoriska värden, utförda med högsta möjliga kvalitet. Särskilda material och metoder krävs. Noggrann dokumentation och uppföljning ska utföras av antikvarie. Boken "Att vårda en kyrka" ska finnas tillgänglig för personal som kommer i kontakt med kyrkliga inventarier. Där finns goda rutiner kring hanteringen av t.ex. silverföremålen eller textilier. Personalen bör utbildas kontinuerligt för att förebygga skador på äldre kyrkliga föremål och inredning. Professionell konservatorskompetens "inhouse" bör utredas. T.ex. kan Uppsala eller Västerås domkyrkoförsamling studeras närmare.	Tillgänglighetshöjande åtgärder ska anpassas efter både brukare och kulturarv. Församlingen bedriver en omfattande verksamhet i syfte att tillgängliggöra kyrkans inventarier.	Säkerhetshöjande åtgärder ska anpassas efter både brukare och kulturarv. Insatsplan för kyrkliga inventarier håller på att ses över och uppdateras. Ny förbättrad förvaring av tavelmålningen håller på att utredas. Silverföremålen förvaras trångt, ny förvaring bör utredas. Ev. stöldskyddsmärkning bör genomföras i samråd med konservator.	Uppvärmningen bör ses över i kyrkan genom mätning av temperatur och RF. Omkring 50 % RF bör eftersträvas i kyrkorummet. Långsiktig klimatomätning med radiologger som registrerar och sparar mätdata rekommenderas. Undersök nyttan med ett styrsystem för det befintliga värmesystemet. Undersök även möjligheten till zonindelning av olika rum för att kunna balansera befintliga behov och kravställningar utifrån brukare och kulturarv. Undersök möjligheten att installera partikelrenare för att motverka nedsmutsningen från ljus och trafik.	Många besökare ökar risken för slitage.

TIDS- OCH RUMSANALYSER

KULTURHISTORISK KARAKTÄRISTIK

Texterna nedan är hämtade ur Stockholms stifts karaktäriseringar för Storkyrkan och Storkyrkans kyrkotomt, framtagna av Stadsmuseet i Stockholm. Karaktäriseringarna återges här då de utgör sammanfattande kulturhistoriska beskrivningar över kyrkoanläggningen. Rapporterna återfinns i sin helhet som bilagor till vårdprogrammet.

Kyrkobyggnaden

Storkyrkan har en mycket viktig funktion som historiebärare inte bara av Stockholms och den svenska kyrkans historia utan även Sveriges. Här sammanträdde stadens råd under medeltiden, här tog reformationen sin början i Sverige och många av landets regenter kröntes här. Med sin strategiska placering i Gamla Stan och Stockholm är kyrkan med sitt torn oersättlig i stadsbilden. Under sin mer än 700-åriga historia har kyrkan genomgått förändringar som helt ändrat dess utseende och karaktär. Sedan 1700-talets första hälft har dock exteriören inte ändrats nämnvärt. Fasaden är anpassad efter byggnaderna runt kyrkan och har liksom de den romerska barocken som förebild med en övervägande horisontell prägel.

Interiören ger ett helt annat intryck och har inte samma enhetlighet som exteriören. Kyrkorummets pelare och valv har en medeltida höjdsträvan. Höjden ger tillsammans med de fem skeppen en väldig rumsvolym, ungefär densamma som vid 1500-talets slut. Inredningen har förändrats desto mera genom tiderna. Nu har de äldre inventarierna och inredningen en avgörande betydelse för rummet. Kyrkans många inventarier och

fasta inredning från 1400-, 1500-, 1600- och 1700-talen sätter sin prägel på rummet, delvis genom sin storlek men framför allt på grund av sin enastående kvalitet i form och hantverk. Flera av dem, till exempel Sjustaken, S:t Görans draken, Silveraltaret och Kungsstolarna har inte någon motsvarighet i Sverige.

Det råa teglet i pelare och valvribbor skiljer sig markant från slätputsen i valv och väggar och framför allt från alla de förgyllda och snidade träytor som en stor del av inredningen och inventarierna har. Olika typer av material och bearbetning står i stark kontrast till varandra och skapar en viss spänning i rummet. Kyrkans markerade centralaxel med fokus på koret förstärks av de långsmala bänkkvarteren.

Senare tiders tillägg, såsom armaturer och lösa stolar, sätter också sin prägel på rummet men samspelar inte alltid med kyrkans äldre former och oskattbara kvalitéer.

Kyrkotomten

Storkyrkans gård har ett enastående läge på den gamla stadskärnans högst belägna del. Inramningen av såväl de magnifika entréerna med friskulpturer från 1600-talet som de under 1700-talet utformade fasaderna till Storkyrkan och börshuset med anslutande paviljonger, ger kyrkotomten en särställning. Kyrkotomtens mest påtagliga karaktärsdrag är den stramhet som uttrycks genom inramningens symmetriska och arkitektoniskt genomarbetade upp- byggnad samt kyrkogårdens strikta form.

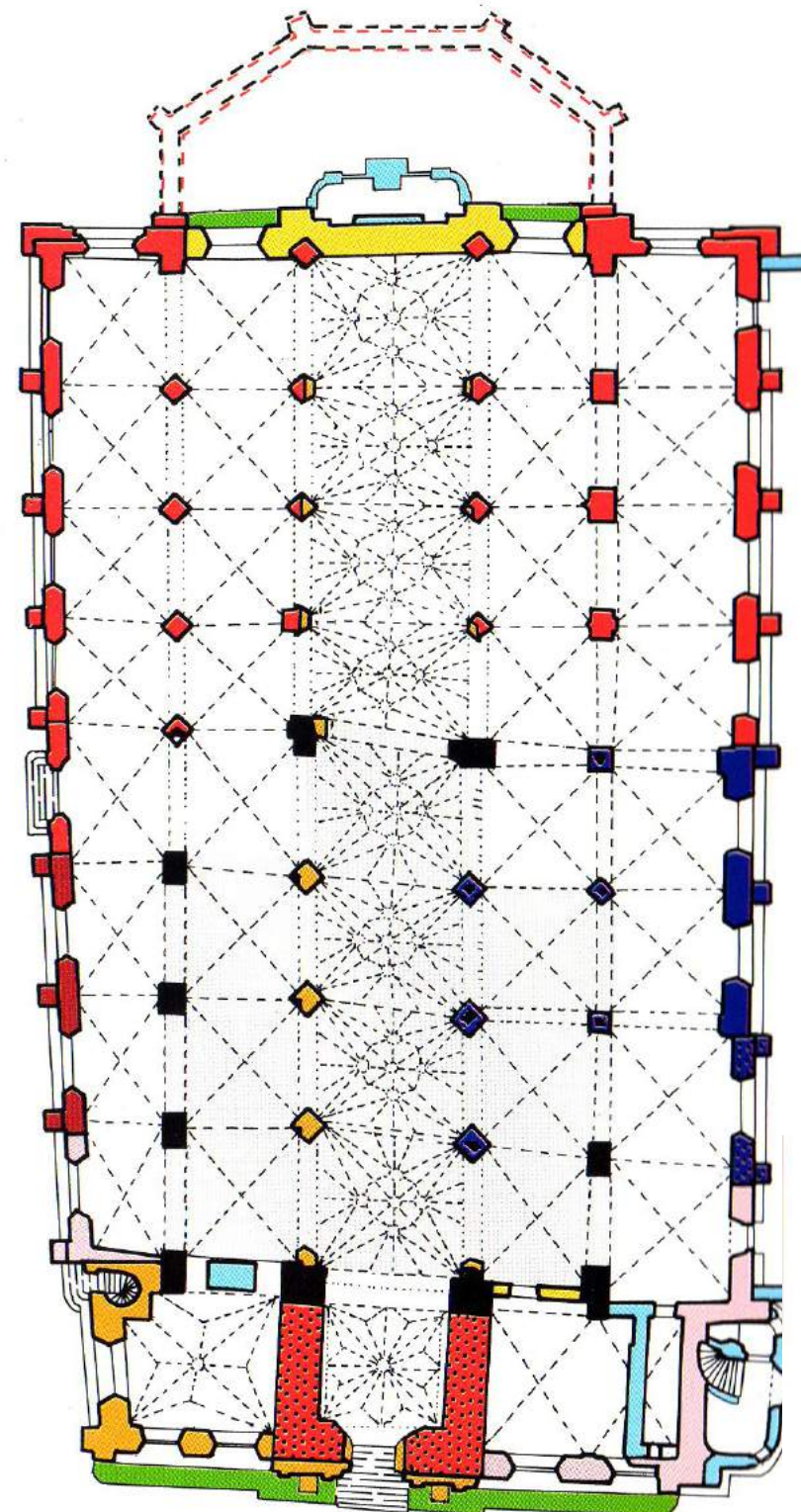
Planeringen av vegetationen understryker inramningen. Bidragande är rabatternas och trädens placering på en längdaxel samt rabatternas form med anspelning på paviljongernas utformning. Tillsammans med popplarna från tidigt 1900-tal vid entréerna, bildar vegetation och inramning en välkomponerad helhet. Gårdens genomgående markbeläggning av natursten härrör från omvandlingen av den gamla kyrkogården till kyrkotomt under 1800-talet och bidrar till ett intryck av stadstorg.

Sandlådorna mellan rabatterna följer det formella anslaget till formen, men inbjuder sedan 1920-talet Gamla stans barn till fri lek. Sandlådor och mindre lekplatser var inte ovanliga på innerstadens kyrkogårdar fram till 1900-talets mitt och påminner om en tidsperiod då innerstadens kyrkogårdar i hög grad sågs som parkmiljöer för stadens medborgare.

UTBYGGNADSFASER OCH VÄRDEBÄRARE I KYRKORUMMET

Storkyrkan har en komplex byggnadshistoria med en rad omvälvande om- och tillbyggnader under främst medeltiden. På följande sidor beskrivs och illustreras Storkyrkans utveckling genom århundradena. På planen till höger har murdelarna karterats med kulörmarkeringar som representerar viktiga byggnadsskeden. På nästa sida finns skisser och planer där byggnadsskedet lagts på en transparent version av dagens plan för att förenkla läsbarheten.

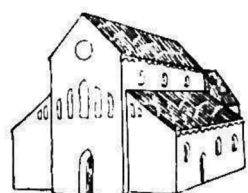
Vidare finns samtliga värdebärare presenterade i diagram för att åskådliggöra viktiga skeden i Storkyrkans historia. Diagrammen ger en övergripande bild av tidpunkt för värdebärarnas tillkomst och större förändringar. Slutligen presenteras ett urval av värdebärare med bild, placering i plan samt tidsperiod.

Byggnadsperioder

ca 1250–1340	■	ca 1470–1496
ca 1340–1350	■	ca 1500–1600
ca 1350–1400	■	ca 1600–1750
ca 1400–1420	■	ca 1750–1900
ca 1420–1450	■	□ osäker datering

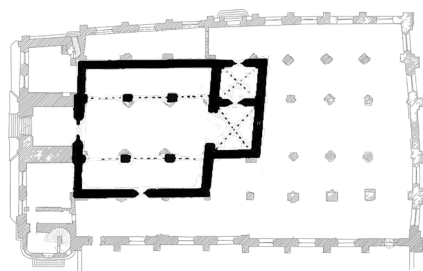
Illustrationen är hämtad ut skriften Levande stenar [...] (2002).

ca 1250–1340

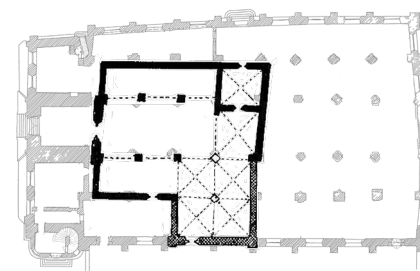
”Västerkyrkan” antas ha invigts 1306 och utgjorts av en kort basilika med inre trätak.

ca 1340–1350

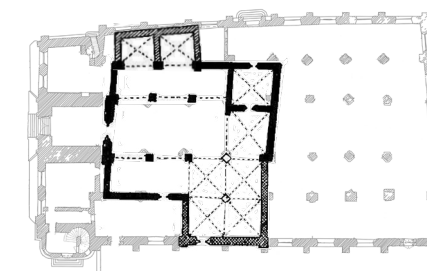
Omkring 1346 uppförs Vårfrukoret i söder med kalkmålningar i de fyra kryssvalven.

ca 1350–1400

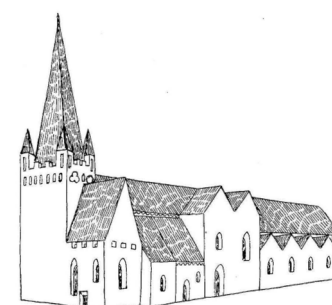
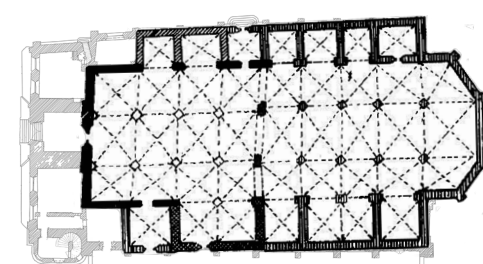
Sidokapell uppförs i norr, helgade åt S:t Andreas och S:t Henrik.

ca 1400–1420

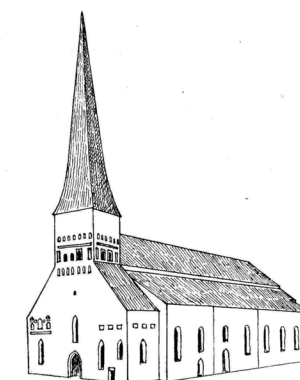
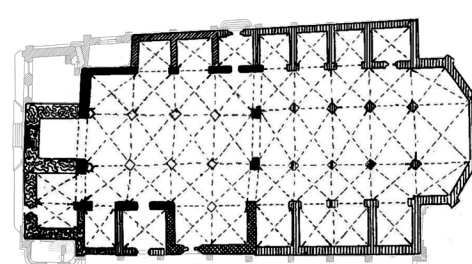
Kyrkan förlängs med fem valvtravéer österut och hela kyrkorummet valvslås.

ca 1420–1450

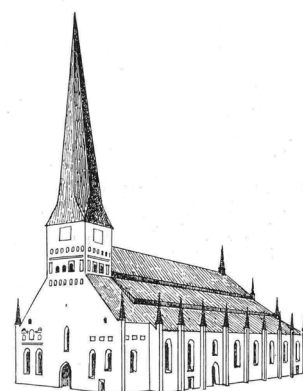
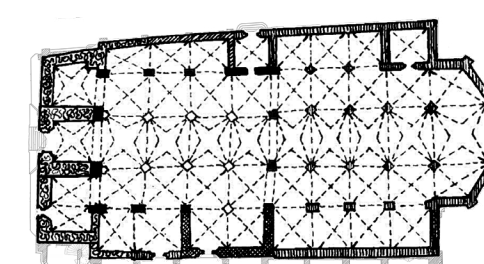
Västtornet uppförs för försvarsändamål. Själakoret och S:t Anne kor byggs söder om tornet.

ca 1470–1496

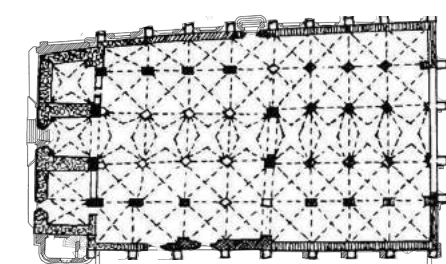
Kyrkorummet omgestaltas till en femskeppig hall. Västingången tas upp och valv och yttermurar höjs.

ca 1500–1600

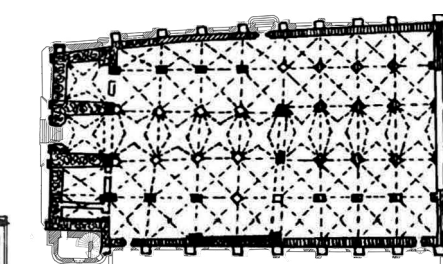
Gustav Vasa låter riva korabsiden samt Vårfrukorets väggar. Johan III sänker yttermurarna och bygger strävpelare.

ca 1600–1750

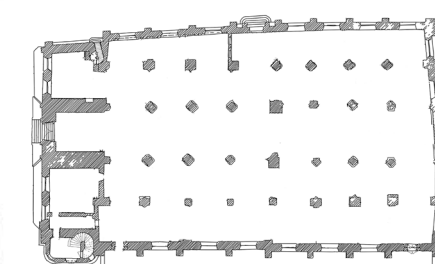
1737–43 omgestaltas Storkyrkans exteriör i romersk barock efter ritningar av stadsarkitekt J.E. Carlberg.

ca 1750–1900

Nytt trapphus 1778 efter ritningar av E. Palmstedt. Fönstren byts och interiören förnyas i medeltidsromantisk anda.

TIDSPERIODER

Indelningarna i olika tidsperioder har skett utefter större historiska skeenden som förändrat samhället och därmed även kyrkan, som samfund likväl som byggnad. Tidsperioderna är som inom all bredare historiebereskrivning inte definitiva utan överlappar varandra.

Förreformatorisk tid: Äldre medeltid 1000–1250

Kristnandet av de småriken som idag utgör Sverige var en flerhundraårig process. Missionärer från England och det Tysk-romerska riket, av vilka Ansgar var den förste och mest kände, startade små församlingar redan på 800-talet men inga av dessa blev bestående. Kristna gravar från sent 800-tal och 900-talet har påträffats i Götaland och Svealand och i Norrland från senast tidigt 1000-tal. Det medeltida Danmark med flera idag svenska landskap var helt kristnat senast år 1000 och Olof Skötkonung, som var den förste sveakung som lät döpa sig och förblev kristen, präglade kristna mynt under perioden 995–1020.

De första kyrkorna byggs i trä, sannolikt vanligen som stavkyrkor, även om enstaka exempel på stenkyrkor från tidigt 1000-tal förekommer. Den första av Sveriges tre intensiva kyrkobyggnadsperioder inleds på 1100-talet och avstannar i samband med digerdöden vid mitten av 1300-talet. Då uppförs främst mindre stenkyrkor i romansk stil, vanligen med långhus, smalare och lägre kor samt absid i öster.

Förreformatorisk tid: Bjälboätten och Kalmarunion 1250–1527

Under Birger Jarls och hans ättlingars ledning utvecklas Sverige till ett rike i Europa och en del av den katolska gemenskapen styrd från Rom. Riddarkulturen och därmed ståndssamhället införs genom Alsnö stadga och påven sanktionerar korståg mot Finland som kristnas och blir del av Sverige. Ekonomin växer och handeln med omvärlden ökar, inte minst genom Hansan och senare Kalmarunionen, den personalunion mellan de nordiska länderna som vid slutet av 1300-talet avlöser Bjälboätten på den svenska tronen. Nya städer grundas och skråväsendet tar form. Genom inrättandet och uppförandet av klosteranläggningar introduceras den gotiska arkitekturen och bildkonsten, men även byggande i tegel. Det nya byggnadsmaterialet är dyrt och används därför främst i städerna, där storslagna katedralbyggen påbörjas. I landbygdssock-

narna blir salskyrkan, utan smalare kor som i de romanska kyrkorna, den vanligaste kyrkobyggnadstypen.

Digerdöden når Sverige 1350 och sätter stopp för i stort sett allt kyrkobyggande i landet på närmare hundra år. Ut- och ombyggnader av romanska eller gotiska kyrkor sker i begränsad utsträckning under 1300-talet men på bred front under 1400-talets andra hälft. Kyrkorummen valvslås och utbyggnader som vapenhus, sakristior och kapell uppförs. Det sena 1400-talet är även en konstnärligt högstående period, där utsmyckning av kyrkorummen bland annat i form av snidade madonnaskulpturer, triumfkrucifix, altarskåp och dekorativa kalkmålningar ännu präglar många kyrkorum från tidsperioden.

Reformation och stormaktstid 1527–1718

Gustav Vasa, som i och med maktövertagandet av landet 1523 brutit Kalmarunionen, initierar tillsammans med Olaus Petri reformationen av Sverige. Processen är lång och kan sägas få sin formella inledning vid Västerås riksdag 1527, då Gustav Vasa tvingar ständerna att gå med på att den lutherska läran ska jämsställas med den katolska och att kyrklig egendom kan beslagtas av kronan. Först i och med Uppsala möte 1593 stadfästs och konsolideras reformationen från den katolska läran till den evangelisk-lutherska, och även om övergången inte sker över en natt blir förändringarna för kyrkan monumentala. Kloster stängs och rivs, helgondyrkan förbjuds, predikningar sker hädanefter på svenska och bibeln och psalmboken översätts.

Kronans begränsningar av kyrkans tillgångar leder till att det dröjer till början av 1600-talet och stormaktstiden innan nya kyrkor börjar uppföras i större utsträckning. Detsamma gäller kyrkorummens konstnärliga utsmyckning, som nu präglas av renässansens och senare barockens formspråk. En stor mängd medeltida kyrkomålerier kalkas över och den växande adeln manifesterar sin position i samhället genom påkostade epitafier och gravmonument.

Under stormaktstiden blir Skåne, Blekinge, Halland, Bohuslän, Jämtland och Härjedalen en del av Sverige. Även ekonomiskt expanderar riket, med en fördubblad BNP per capita under en hundraårsperiod. Den moderna svenska ämbetsmannaförvaltningen införs, universitet och gymnasier grundas och genom en öppenhet mot utländsk arbetskraft ökar industriellt och hantverksmässigt kunnande.

Frihetstid och befolkningsökning 1718–1850

Efter den senare delen av stormaktstidens kostsamma krigsår, som avslutas med Karl XII:s död 1718, stärks ekonomin några decennier in på 1700-talet. Den befolkningsökning som biskopen och skalden Esaias Tegnér senare kom att förklara med de bevingade orden ”freden, vaccinet och potäterna” påbörjas nu. Nya församlingar bildas som kräver nya kyrkor. Överintendentsämbetet grundas, vilket med sin översyn av allt statligt byggande, kyrkor inkluderat, skulle säkerställa att det byggdes med stil och smak.

Tidseran har ibland kallats nyttotänkandets århundrade, näringslivet och vetenskapen gynnas och för jordbruket och landsbygden i stort medför skiftesreformerna epokgörande förändringar. Även om progressionen ofta tillskrivits friheten från enväldesmonarki får inte Gustav III:s statskupp och tillfälliga återinförande av kungligt envælde utvecklingen att avstanna. Kungens kulturella intresse återspeglas i ännu levande institutioner och i upplysningstidens andå lättar han på religionsfriheten genom att tillåta invandrade reformerta och katoliker samt i viss utsträckning judar att fritt utöva sin religion och uppföra kyrkor.

Under tidsperiodens inledning dominerar ännu den italienskt inspirerade barocken. Interiört får även rokokon ett visst genomslag. Gustav III:s vurm för antik kultur banar väg för klassicismen som senare övergår i den stramare empirestilen. Den nyklassicistiska enskeppiga kyrkotypen med västtorn med tornhuv, tunnvalvt innertak av trä och ljust färgsatta interiörer och exteriörer är från mitten av 1700-talet och hundra år framöver sinnebilden av en modern kyrkobyggnad.

Industrialisering och urbanisering 1850–1940

Industrialiseringen av Sverige får sitt genombrott vid mitten av 1800-talet och de demografiska förändringar som uppstår i dess kölvatten ställer krav på fler och större kyrkobyggnader. Nya församlingar bildas när småbyar som tidigare saknat kyrkor snabbt förvandlas till expansiva stations- och industrisamhällen, samtidigt som de större städerna växer ytterligare. Nya industriellt framställt byggnadsmaterial som cement och maskinslaget tegel präglar kyrkobyggandet. Medeltidsinspirerade stilar, med tyngdpunkt på nygotiken, dominerar för såväl nyuppförda kyrkor som restaureringar under Sveriges andra stora kyrkobyggnadsperiod som infaller cirka 1860–1910. Under 1900-talets första decennier blir formspråket mer eklektiskt med inslag av nationalromantik, jugend

och 1920-talsklassicism. Funktionalismens genombrott i början av 1930-talet gör snabbt avtryck i kyrkorummen där 1800-talets kvader- och dekorationsmålade interiörer vitmålas.

Kyrkan som samfund präglas under hela 1800-talet av en debatt mellan konservativa och liberala falanger. Samtidigt utmanas statskyrkan av den växande väckelserörelsen och under några få år runt 1860 fattas en rad banbrytande beslut. Det blir tillåtet att utträda ur Svenska kyrkan förutsatt att man ansluter sig till ett annat samfund, andra än präster inom Svenska kyrkan får leda gudstjänst och kravet på nattvardsgång försvinner. 1866 avskaffas ståndsriksdagen och därmed även prästeståndet, som ersätts av Kyrkomötet.

Sekularisering, kyrklig förnyelse och separation från staten 1940–2050

Sekulariseringen i västvärlden kan spåras till såväl upplysnings-tiden som industrialiseringen och urbaniseringen. Trenden ökar under 1900-talet och efter antagandet av 1951 års religionsfrihetslag tillåts villkorslöst utträde ur Svenska kyrkan. 1958 tillåts kvinnor bli präster i Svenska kyrkan genom ett beslut i kyrkomötet, de två första kvinnliga prästerna vigs 1960 i Stockholms stift och i Härnösands stift. 2009 tillåts även vigsel av samkönade par. År 2000 separeras slutligen kyrkan från staten. Samtliga invigda gudstjänstrum inom Svenska kyrkan skyddas därefter automatiskt som kyrkliga kulturminnen enligt kulturmiljölagen. Lagen innebär att kyrkobyggnader, kyrkotomter och begravningsplatser tillkomna före 1940 samt vissa utpekade yngre kyrkobyggnader och begravningsplatser inte på något väsentligt sätt får ändras utan tillstånd från länsstyrelsen.

Från 1000-talet fram till 1900-talets mitt var långhuskyrkan med torn i väster och kor i öster den förhärskande kyrkobyggnadstypen i Sverige. Därefter sker en radikal förnyelse av kyrkoarkitekturen efter modernismens idéer. 1962-65 hölls *Andra Vatikankonciliet*, där nya riktlinjer för liturgi och kyrkorum inom den katolska kyrkan fastslogs. Innovationerna fick genomslag även inom Svenska kyrkan, inte minst genom prästen Axel Rappes bok *Domus ecclesiae-studier i nutida kyrkoarkitektur* som publicerades 1963. Ungefär samtidigt växte en mer antikvarisk restaureringsideologi fram inom kulturmiljövården med tydliga principer för bevarandet av äldre kyrkliga kulturminnen.

Förreformatörisk tid: Bjälboätten och Kalmarunion 1250–1527

Tidsperiod
1250–1527

1279. Första gången staden Stockholms kyrka nämns i handlingar.

1306. Invigning av en då troligen treskeppig tegelkyrka.

Ca 1340. Vårfrukapellet byggs till i söder med dekormålade kryssvalv.

1300-talets senare hälft. Sidokapell uppförs i norr, helgade åt S:t Andreas och S:t Henrik.

1400-talets början. Kyrkan förlängs åt öster och avslutas med en polygon koromgång. Sidokapellen och kyrkorummet valvslås.

1420-talet. Tornet uppförs och Själakoret tillkommer direkt söder om detta.

1468–96. Sidokapellens mellanväggar rivs och kyrkan blir därmed femskeppig. Valven höjs, en västportal tas upp och vapenhuset valvslås, Tiotusen riddares och elva tusen jungfrurs kapell uppförs norr om tornet, stora rundbågiga fönster tillkommer och kyrkan får sitt första tornur. På 1470-talet installeras en orgel, möjligen kyrkans första.

1514. Kyrkans dopfunt i huggen kalksten tillkommer.

1521. Unionskungen Kristian II låter förstärka pelarna under vindens sydöstra hörn där en kanon till slottets försvar skulle placeras. Möjligen tillverkas tramphjulet på vinden för att underlätta dessa arbeten. Reliefen Ålpelaren utförs av bildhuggaren Adam van Düren.

Reformation och stormaktstid

Tidsperiod
1527–1718

Senare delen av 1520-talet. Reformationen i Sverige initieras av Olaus Petri, som bland annat håller den första mässan på svenska i Storkyrkan. Vid Västerås riksdag 1527 bryter Gustav Vasa med påven i Rom.

1535. Originalversionen av Vadersolstavlan målas, möjligen av Urban Målare, på beställning av Olaus Petri och myntmästaren Anders Hansson. Nuvarande tavla är en kopia utförd av Jacob

Heinrich Elbfas 1636.

1500-talets mitt. Gustav Vasa låter av försvarsskäl riva koromgången, samt riva Vårfrukorets östra och västra innerväggar.

1580-tal. Johan III låter riva innerväggarna till sakristian i nordost och omgestaltar tornkapellen till sakristior. Yttermurarna sänks och förses med strävpelare. Soluret av Areen Stenhuggare sätts upp på sydfasadens östra hörnpilaster.

1648. Enligt 1828 års inventering är vapenhusets sandstensreliefer krigsbyten tagna vid erövringen av Prag 1648, enligt andra uppgifter skänks de av riksrådet Jesper Mattsson Kruus redan 1622.

1651. Själakoret indelas i två våningsplan. Möjligen är våningsindelningarna i tornrummet och Tiotusen riddares och elvatusen jungfrurs kapell samtida.

1654. Silveraltaret installeras.

1675. Sandstensskulpturerna Förnuftet och Kärleken av Peter Schultz sätts upp vid en av kyrkogårdsingångarna.

1684. Kungsstolarna ritas av Nicodemus Tessin d y och tillverkas av Burchardt Precht 1685–86.

1686–87. Sideläktarnas barriärer utförs av B. Precht.

1600-talets slut. De medeltida välvda kyrkogårdsingångarna ersätts av portar infattade av pelare. Smidesgrindarna i barockstil tillkommer sannolikt under början av 1700-talet.

1697. Stockholms slott brinner. Oljemålningarna Korsfästelsen och Yttersta domen från 1695 respektive 1696 flyttas från Slottskyrkan till Storkyrkan.

1700-talets början. I samband med återuppbyggnaden av slottet planerar slottsarkitekten Tessin utformning av Slottsbacken för en sammanhållen barockmiljö.

1701–05. Predikstolen med ljudtak, trappa och dörr ritas och tillverkas av B. Precht. Predikstolen invigs 1702.

1702. Kyrkogårdsingångarna kompletteras med ytterligare två sandstensskulpturer, Försiktigheten och Hoppet, huggna av Daniel Kortz.

Frihetstid och befolkningsökning

Tidsperiod
1718–1850

1736–42. Fullständig omgestaltning genomförs av exteriören till nuvarande barockformer. För ritningarna står stadsarkitekt Johan Eberhard Carlberg. Den medeltida tornspiran ersätts av Carlbergs lanternin som idag räknas som ett av landets främsta exempel på barockarkitektur.

1767. Paviljongsbyggnaderna för likvagnsbod och gravkapell gränsande till börshuset uppförs. En likkällare anläggs i utrymmet under och mellan dessa. Arkitekt Erik Palmstedt.

1777. Konsistorietrapphuset vid Själakoret byggs efter ritningar av E. Palmstedt.

1787. Orgelläktaren i väster färdigställs efter ritningar av E. Palmstedt.

1796. Den nuvarande orgelfasaden ritas av P. Serén och E. Palmstedt.

1816. Kyrkogårdsterrassen mot Trångsund rivs och västfasaden förses med stödmur och trappa till västportalen. Kring samma tid stensätts kyrkogården som upphör att användas som begravningsplats.

Industrialism och urbanisering

Tidsperiod
1850–1940

1857. Korfönstret förses med glasmålningar från Paris föreställande Kristus omgiven av tolv änglar.

1860. Gjutjärnsfönstren installeras.

1892. Den nuvarande bänkinredningen tillverkas.

1898. Nuvarande orgel av Åkerman & Lund installeras bakom orgelfasaden.

1898. Bronsstatyn av Olaus Petri utförs av skulptören Theodor Lundberg.

1902–09. Omfattande ut- och invändig restaurering under ledning av arkitekt Ernst Stenhammar. Fasaderna omputas efter total nedknackning, östgavelns putsdekor tas bort och

naturstensdetaljer friläggs från bemålning. Invändig puts på pelare, bågar och valvribbor tas bort och pelarna förses till större del med maskinslaget tegel eller illusionsmålat tegel i ytorna samt nya sandstenssocklar. Nytt kalkstensgolv läggs och sidoläktarna minskas i djupled. Nuvarande altarring i grågrön marmor tillkommer. Den senmedeltida koromgångens utsträckning markeras i stenläggningen åt Slottsbacken.

1923–27. Innerbågar av trä med blyspröjsade antikglas sätts in.

1924. Åtta popplar planteras vid ingångarna till Storkyrkans gård, varav tre återstår idag.

1925. På initiativ av ärkebiskop Nathan Söderblom genomförs det första ekumeniska mötet efter senantiken. Världens kristna samfund är med få undantag representerade. Mötet invigs i Storkyrkan.

1929. Lanterninens plåtarbeten och förgyllda delar restaureras genomgående.

1932. Provisorisk draperimålning av Filip Månsson på korväggen. Utförs permanent vid restaureringen 1951–58.

1933. Skulpturgruppen S:t Göran och draken monteras på sin nuvarande plats. Efter att ha varit deponerad till Historiska museet sedan 1866 hade den återkommit till Storkyrkan 1906 och därefter restaurerats, då bland annat den vita bemålningen från början av 1800-talet avlägsnats.

1939. Storkyrkans gård förses med planteringar, parkbänkar och en prismatiskt formad sandlåda efter förslag av stadsträdgårdsmästare Holger Blom.

1942. Stockholm blir biskopssäte då Stockholms stift bildas med Storkyrkan som domkyrka.

1945. Själakoret restaureras. Albertus Pictors kalkmålningar friläggs och den medeltida perspektivportalen tas upp.

1951–58. Omfattande restaurering och ombyggnad under ledning av arkitekt Erik Fant. Väggar och valv omputas delvis och ommålas helt. Läktarbarriärer, orgelfasad och bänkar målas om och nuvarande takarmaturer, ritade av konstnären Knut Hallgren, installeras. Olaus Petri-kapellet inrättas, vapenhuset får nytt vindfång och Tiotusen riddares och elvatusen jungfrurs kapell entresoleras i tre plan. Predikstolen och kungsstolarna återfår

sin ursprungliga färgsättning medan andra delar av den fasta inredningen och inventarierna konserveras. I tornrummet och vapenhuset påträffas medeltida kalkmålningar.

1972. Ljusgloben av Torolf Engström tillkommer.

Sekularisering, kyrklig förnyelse och separation från staten

Tidsperiod
1940–2050

1978. Omfattande fasadrestaurering med ambitionen att återställa Carlbergs barockgestaltning.

1978–87. Tornsmedjan som inrättades i samband med Carlbergs barockomdaning på 1700-talet inreds till museum.

1982. Trädrader av hängaskarna planteras på Storkyrkans gård efter förslag av trädgårdsarkitekten Walter Bauer.

1994–97. De fyra sandstensskulpturerna på gården plockas ner konserveras av Riksantikvarieämbetet. Betongkopior av Kärleken och Hoppet placeras vid den västra ingången medan originalen flyttas till Storkyrkoboden.

2002. Samtliga gjutjärnsfönster restaureras med munblåst glas från Frankrike.

2006. Mobilt centralaltare och biskopsstol tillkommer.

1250–1527

1527–1718

1718–1850

1850–1940

1940–2050

Medeltida murverk i Tiotusen riddares och elva tusen jungfrurs kapell.

Ljusgloben av Torolf Engström invigdes 1972.

Predikstol med baldakin (1701–05) av Precht.

Kungsstolarna (1684) av Tessin och Precht.

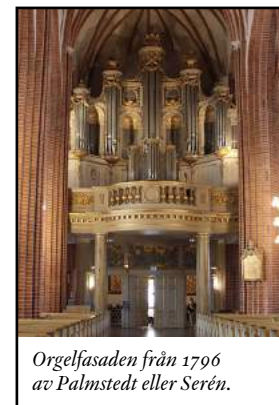
Yttersta domen (1696) av Ehrenstrahl.

S:t Göran och draken (sent 1400-tal).

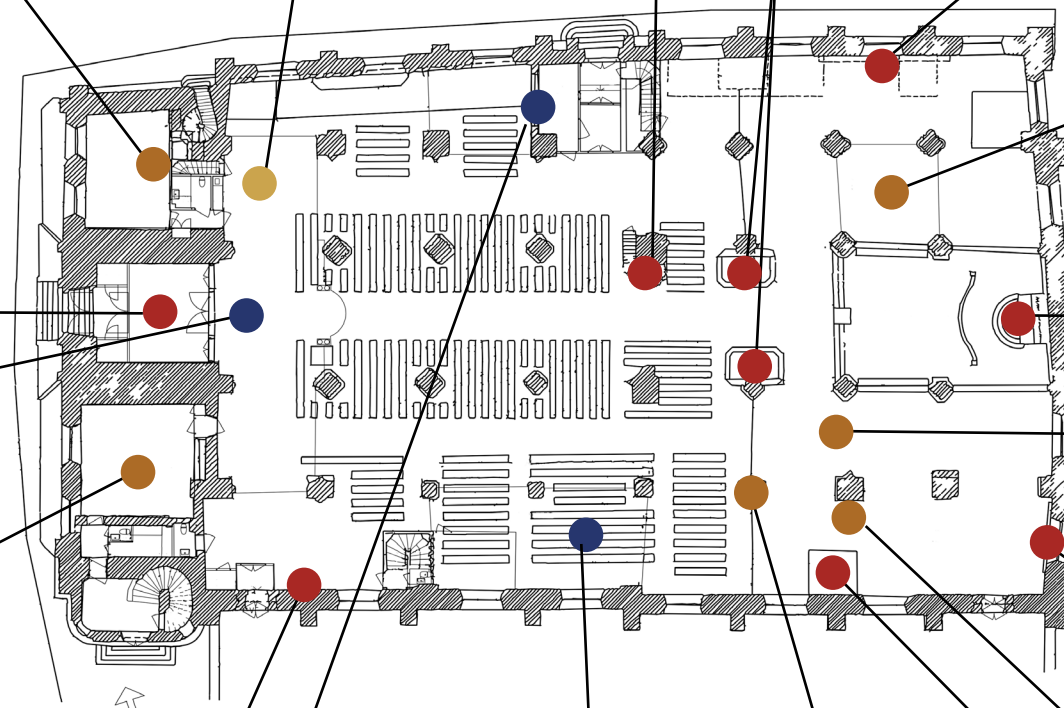
En av sandstensrelieferna från 1500-talet.

Orgelfasaden från 1796 av Palmstedt eller Serén.

Silveraltarets äldsta delar är troligen tillverkade under 1600-talets första hälft.

Själakoret med målningar av Albertus Pictor, sent 1400-tal.

Vädersolstavlan beställdes av Olaus Petri 1535.

Läktarbarriärer från sent 1600- och tidigt 1700-tal av bl.a. Precht.

Älpearen höggs av Adam van Düren 1521.

Adler Salvius gravmonument från 1650-talet.

Döpsfunten höggs 1514.

Sjustaken är troligen tillverkad på sent 1400-tal.

Staty över Olaus Petri från 1903.

Korsfästelsen (1695) av Ehrenstrahl.

TIDSLINJE MED VÄRDEBÄRARE

Tidslinjen är i första hand en metod för att tidsbestämma och skapa en uppfattning om hur kyrkomiljön har sett ut vid olika tidpunkter. Ett antal värdebärare har identifierats utifrån underkategorierna: *kyrkomiljö, kyrkotomt, exteriör, interiör* och *kyrkliga inventarier*. Värdebärarna placeras på tidsaxlar med markeringar för objektets tillkomst och förändringar. I sin helhet illustrerar tidslinjen på så vis även viktiga tidsperioder i kyrkans historia.

Genom att sätta in värdebärare på en tidsaxel åskådliggörs viktiga tidsperioder och vilka värdebärare som har stor betydelse för de kulturhistoriska värdena.

VÄRDEBÄRARE I STORKYRKAN

På följande sidor presenteras de värdebärare som identifierats utifrån underkategorierna: *kyrkomiljö, kyrkotomt, exteriör, interiör* och *kyrkliga inventarier*. En sammanfattande text hjälper läsaren att tolka tidslinjen. Värdebärarna placeras i tidslinjer som illustrerar objektets tillkomst och förändringar. Tidslinjerna spänner från sent 1200-tal fram till 2050-tal och utgörs av följande värdebärare:

Kyrkomiljön

- Storkyrkan som fond i Slottsbacken
- Medeltida gatunät
- Placeringen i Stockholms historiska centrum
- Storkyrkan som del i Stockholms stadssiluett
- Det arkitektoniska samspelet med omgivande byggnader

Kyrkotomten

- Murar
- Skulpturer
- Grindar
- Paviljongsbyggnaderna

- Likkällaren
- Gårdens stensättning
- Markeringen av den senmedeltida koromgången
- Plats för Gamla Stans barn
- Popplar och hängaskar

Exteriör

- Murverk 1300- till 1700-tal
- Urnor, kyrktupp och den stora kulan
- Tornuret
- Soluret
- Gjutjärnsfönster
- Lanterninen
- Järnräcken åt Slottsbacken
- Puts- och naturstenselement
- Portar och portbeslag
- Konsistorietrapphuset
- Fönster och dörrar av målat trä
- Staty över Olaus Petri

Interiör

- Det gotiska kyrkorummet med pelare och valv
- Tornrummet
- Själakoret – målningar av Albertus Pictor
- Tiotusen riddares och elvatusen jungfrurs kapell
- Tramphjulet på vinden
- Ålpelaren
- Vapenhusets sandstensreliefer
- Gravmonument
- Kungsstolarna
- Sideläktarna
- Predikstolen

- Tornsmedjan
- Vridhissen i tornet
- Orgelläktare och orgelfasad
- Korfönstrets glasmålningar

Kyrkliga inventarier

- Äldre textilier
- Sjustaken
- S:t Göran och draken
- Dopfunten från 1514
- Vädersolstavlan
- Äldre silverföremål
- Votivskeppet
- Gravmonument
- Silveraltaret
- Korsfästelsen och Yttersta domen
- Minnestavla över stora ekumeniska mötet
- Biskopskräklan
- Ljusgloben

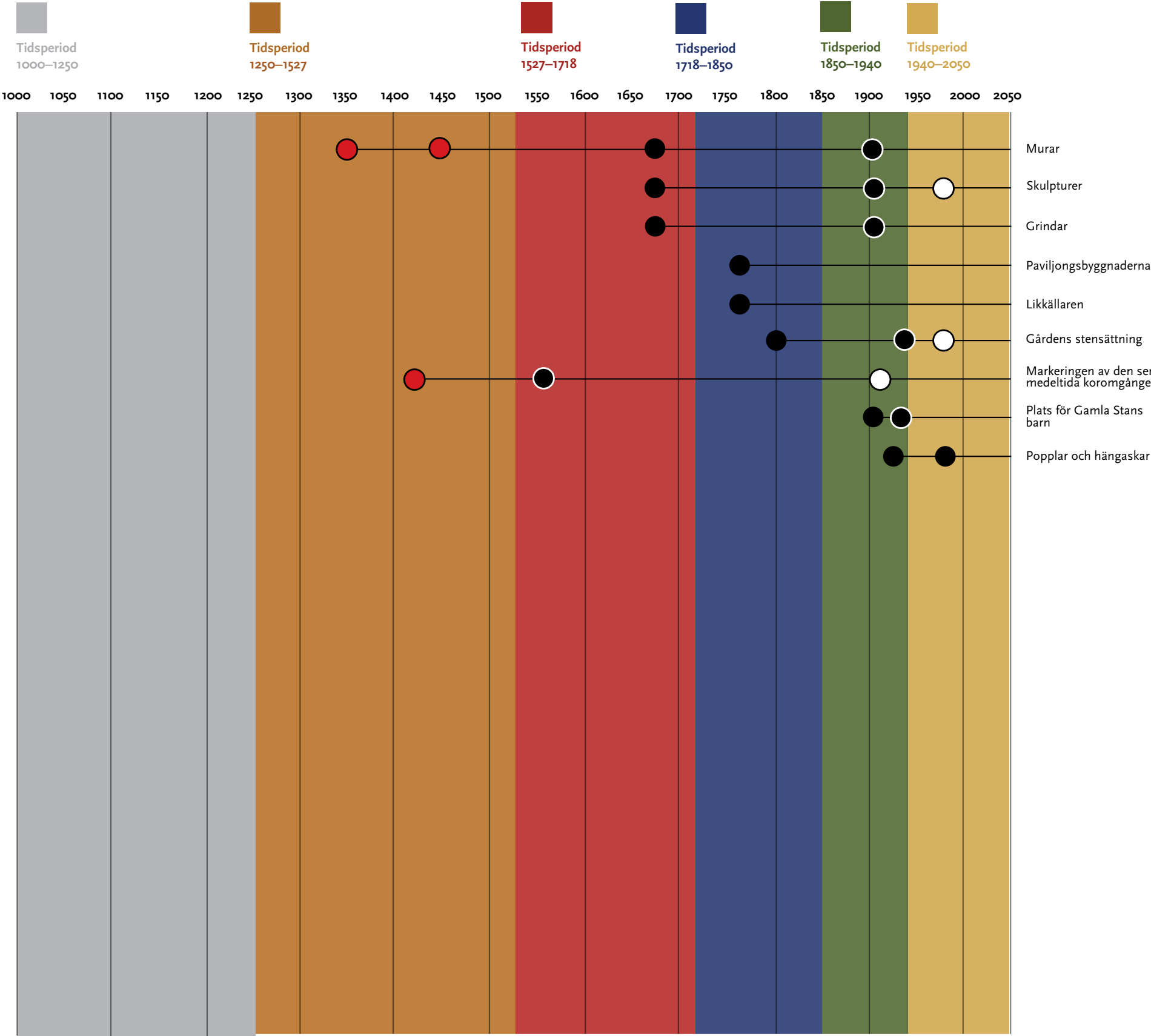
VÄRDEBÄRARE – KYRKOTOMTEN

Tidslinjen visar att Storkyrkogården har anor från medeltiden även om den idag karaktäriseras utifrån de förändringar som skett från 1600-talet fram till idag. Tidigare fanns välvda murade portar till den dåvarande kyrkogården. Kyrkans medeltida koromgång, som revs av Gustav Vasa, kan idag ses som markeringar i gatustenen.

De kulturhistoriska värdena är idag tydligast framträdande genom de sena 1600-talets gestaltade murar och grindar, 1700-talets kyrkogårdsverksamhet och de förändringar som hör till omvandlingen från kyrkogård till en grön oas för Gamla stan barn.

Tillkomst och förändringar

- Tidig version, idag förändrad alt. ej synlig
- Originalversion
- Första ombyggnaden/förändringen
- Senare förändring

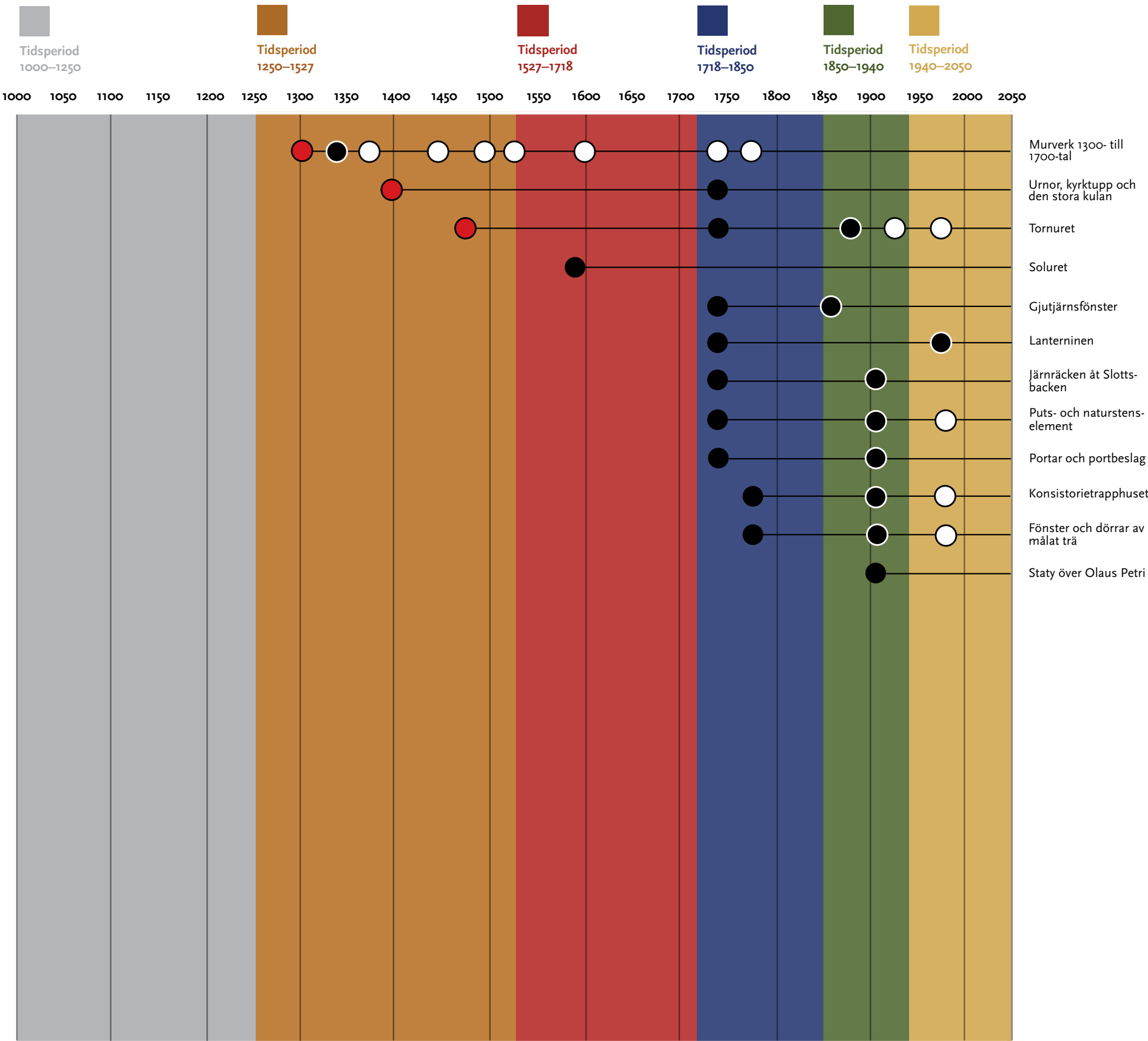
VÄRDEBÄRARE – EXTERIÖR

Tidslinjen visar att Storkyrkans exteriör idag karaktäriseras av Carlbergs ombyggnad på 1730-talet även om kyrkans arkitektoniska gestaltning har förändrats sedan dess. Renoveringen vid 1900-talets början innebar att fasaden förenklades, t.ex. skars flera ornament i puts och tegel bort.

De kulturhistoriska värdena för Storkyrkans exteriör är tydligast i 1700-talets barockarkitektur men även i de tidiga bevisen för kyrkans byggnadshistoria i form av bl.a. murverk. Det bör särskilt uppmärksammas att soluret, flera portar med beslagning och konsistorietrapphusets utformning i princip är oförändrade sedan uppförandet.

Tillkomst och förändringar

- Tidig version, idag förändrad alt. ej synlig
- Originalversion
- Första ombyggnaden/förändringen
- Senare förändring

VÄRDEBÄRARE – INTERIÖR

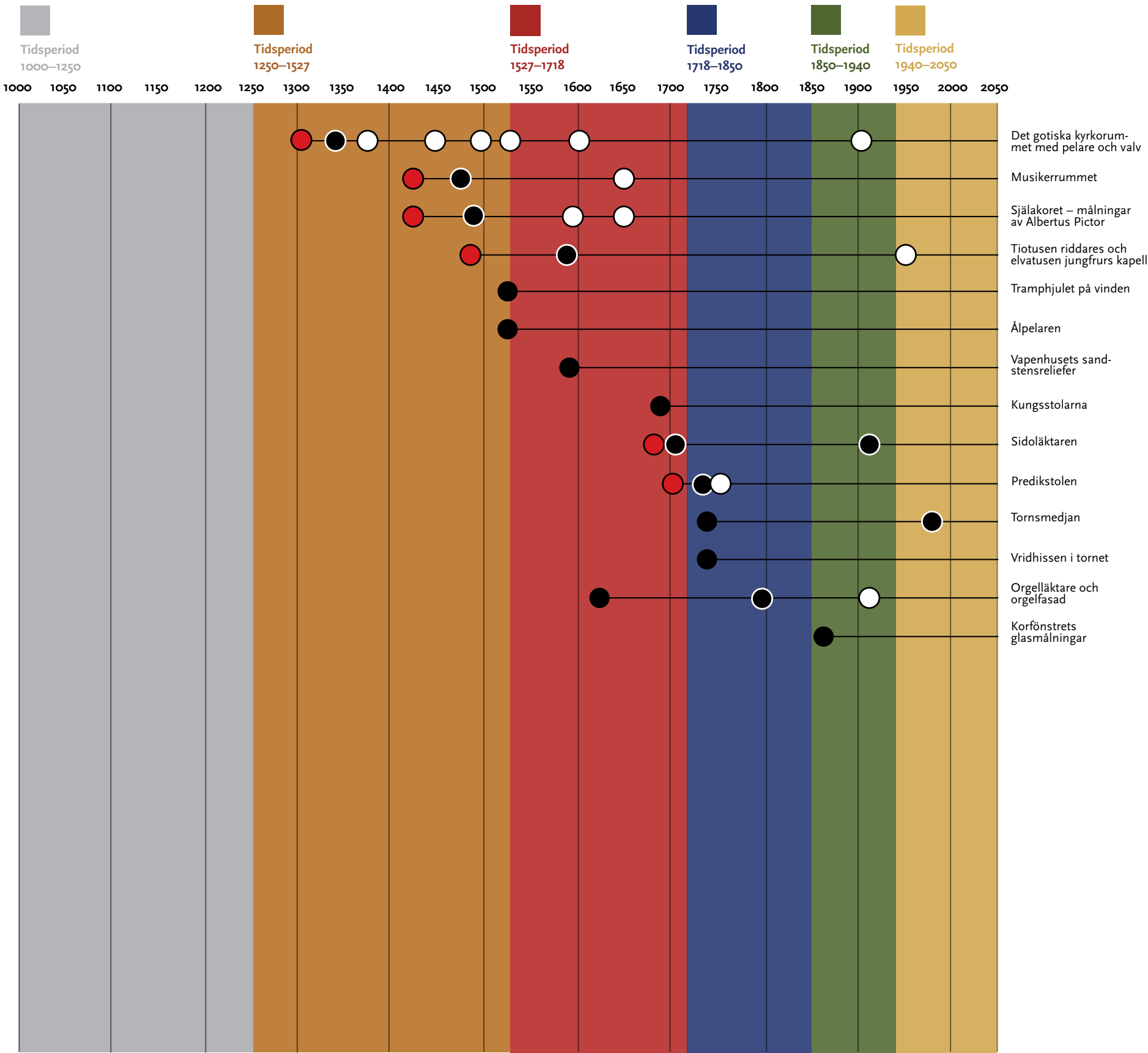
Tidslinjen visar att Storkyrkans interiör karaktäriseras av medeltidens och stormaktstidens strävan att skapa ett kyrkorum där den profana makten kan manifesteras.

De kulturhistoriska värdena är tydligast genom det omfattande medeltida källmaterialet och den gotiska gestaltningen. Kyrkorummets volym, vertikala strävan och väggarnas, valvens och kapellens kalkmåleri, material, form, färg och taktila känsla. 1900-talets invändiga restaurering har förstärkt den medeltida karaktären genom att frilägga teglet.

Jämte de kulturhistoriska medeltida värdena finns stormaktstidens tillägg såsom silveraltaret, kungsstolarna och predikstolen som hör till landets mest förnämsta konstverk

Tillkomst och förändringar

- Tidig version, idag förändrad alt. ej synlig
- Originalversion
- Första ombyggnaden/förändringen
- Senare förändring

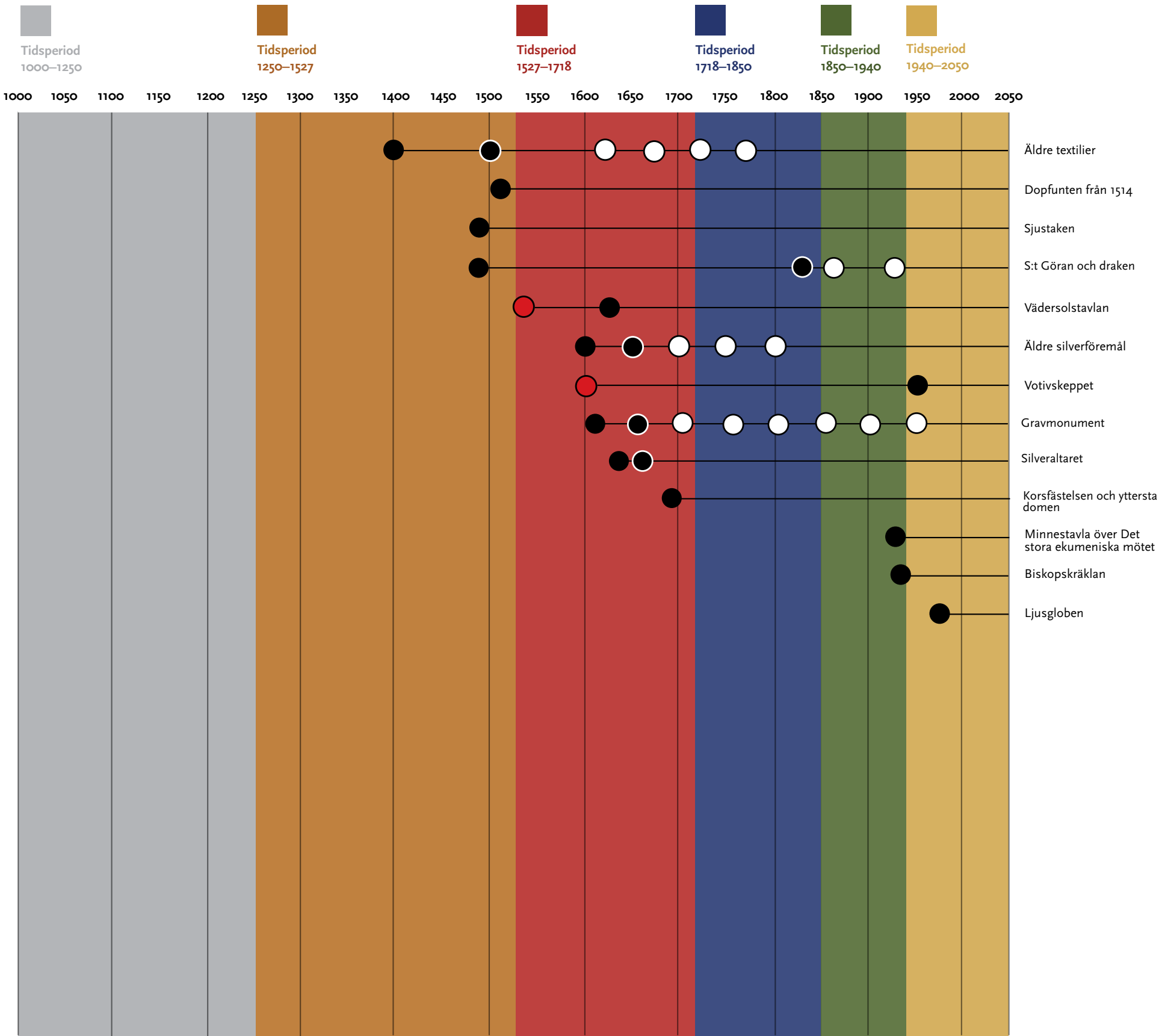
VÄRDEBÄRARE – KYRKLIGA INVENTARIER

Tidslinjen för Storkyrkans mest betydande inventarier visar liksom interiören på två centrala perioder, medeltiden och stormaktstiden. Man kan säga att dessa föremål förstärker interiörens kulturhistoriska värden.

Dock visar föremålen även på att församlingen under 1900-talet velat tona ned de starka profana värdena till fördel för en tydligare kristen närvaro. Minnestavlan över Det ekumeniska mötet och ljusgloben kan sägas representera denna utveckling tillsammans med flertal andra föremål och inskriptioner.

Tillkomst och förändringar

- Tidig version, idag förändrad alt. ej synlig
- Originalversion
- Första ombyggnaden/förändringen
- Senare förändring

VÄRDEBÄRARE OCH BERÄTTELSE

STORKYRKANS KULTURHISTORISKA VÄRDEN

Stockholms stift har valt att arbeta med berättelser som metod för att beskriva och levandegöra kyrkomiljöernas kulturhistoriska värden. Berättelserna är kopplade till händelser, skeenden och människor som på olika sätt återspeglas i kyrkomiljön. Syftet är att sätta in de enskilda kyrkorna och kyrkomiljöerna i ett historiskt sammanhang och på så vis skapa en ökad förståelse för de kulturhistoriska värdena. En kyrkomiljö består av många berättelser, alternativa eller kompletterande, vilket ytterst handlar om vem som berättar.

Tanken med berättelserna är att de ska inspirera församlingen att berätta sin och kyrkobyggnadens historia. Dessa berättelser i textformat ska ses som en första obearbetad version. Framtida berättelser bör ta utgångspunkt i vilken målgrupp församlingen vill nå och anpassa formatet där efter. Stiftet har t.ex. gjort en film och en barnbok, men även mer traditionella format såsom böcker.

Berättelserna för Storkyrkan har valts ut med utgångspunkt i de värdebärare som projektgruppen (se s. 2) gemensamt identifierat. Berättelsernas huvudförfattare är domkyrkokaplan Ulf Lindgren, domkyrkokaplan Kristina Ljunggren, organist Martin Blomqvist, byggnadsantikvarie Max Laserna samt byggnadsantikvarie Henrik Nilsson. Samtliga berättelser har bearbetats av projektgruppen.

Berättelser

Berättelse 1: "Symbol och historiebärare i Stockholms och Sveriges historia"

Berättelse 2: "Från bykyrka till katedral"

Berättelse 3: "Storkyrkans hantverkare"

Berättelse 4: "Den svenska reformationens vagga – Storkyrkan som plats för protest och manifestation"

Berättelse 5: "Medeltida monument – S:t Göran, draken och Sjustaken"

Berättelse 6: "Stormaktstidens praktföremål och Storkyrkan som stilbildare för svenska kyrkorum"

Berättelse 7: "Carlbergs barocktempel"

Berättelse 8: "Nationalmonument och församlingskyrka"

Berättelse 9: "Storkyrkan som begravningsplats"

Berättelse 10: "Musiken i Storkyrkan"

1. SYMBOL OCH HISTORIEBÄRARE I STOCKHOLMS OCH SVERIGES HISTORIA

På en strategisk plats i stadens högsta läge, invid den försvarsanläggning som under 1200-talets andra hälft utvecklas till medeltidsslottet Tre Kronor, finns sannolikt redan vid 1200-talets mitt en träkyrka helgad till S:t Nicolai. Stockholm har växt fram vid ett läge gynnsamt för handel och fiske och precis som i en rad andra städer i östersjöområdet vid denna tid helgas kyrkan åt just sjöfararnas och handelsmännens skyddshelgon.

Storkyrkoförsamlingens historia är lika lång som Stockholms. Det första skriftliga belägget för bykyrkan, som den i betydelsen stadens sockenkyrka efter lågtyskans *bukerke* då allmänt kallas, är emellertid först 1279 även om S:t Nicolai församling då redan funnits i åtminstone ett par decennier.

Sannolikt rivs eller brinner träkyrkan kring sekelskiftet 1300 och ersätts av den treskeppiga tegelkyrka som under hela medeltiden var stadens enda församlingskyrka. Till skillnad från Riddarholmskyrkan och Sankta Clara kyrka, som båda var knutna till sina kloster, var detta folkets kyrka. Benämningen bykyrkan eller S:t Nicolai användes även fortsatt fram till 1600-talet då namnet Storkyrkan etablerades till följd av att fler församlingar och kyrkor tillkom i staden.

Kyrkan var i och med närheten till slottet en naturlig och viktig del av stadens befästningssystem, inte minst genom tornet som byggdes runt 1420 och inreddes för försvarsändamål. I Rådsens kor samlades borgmästare och stadens råd för sammanträde medan prästeståndet under ståndsriksdagen som växte fram under 1400-talet höll sina överläggningar i Själakoret.

Slottet, Storkyrkan och Stortorget med Rådstugan utgjorde således tidigt stadens hjärtpunkt och speglar maktfördelningen krona – kyrka – borgare i det medeltida Stockholm. Under 1400-talets första hälft etablerar sig Stockholm som Sveriges största och mest betydelsefulla stad och platsen utgjorde snart även maktcentra för hela riket, vilket bland annat manifesteras i Storkyrkans funktion som kröningskyrka. Första gången detta sker är redan 1336 då kung Magnus Eriksson och drottning Blanche av Namur

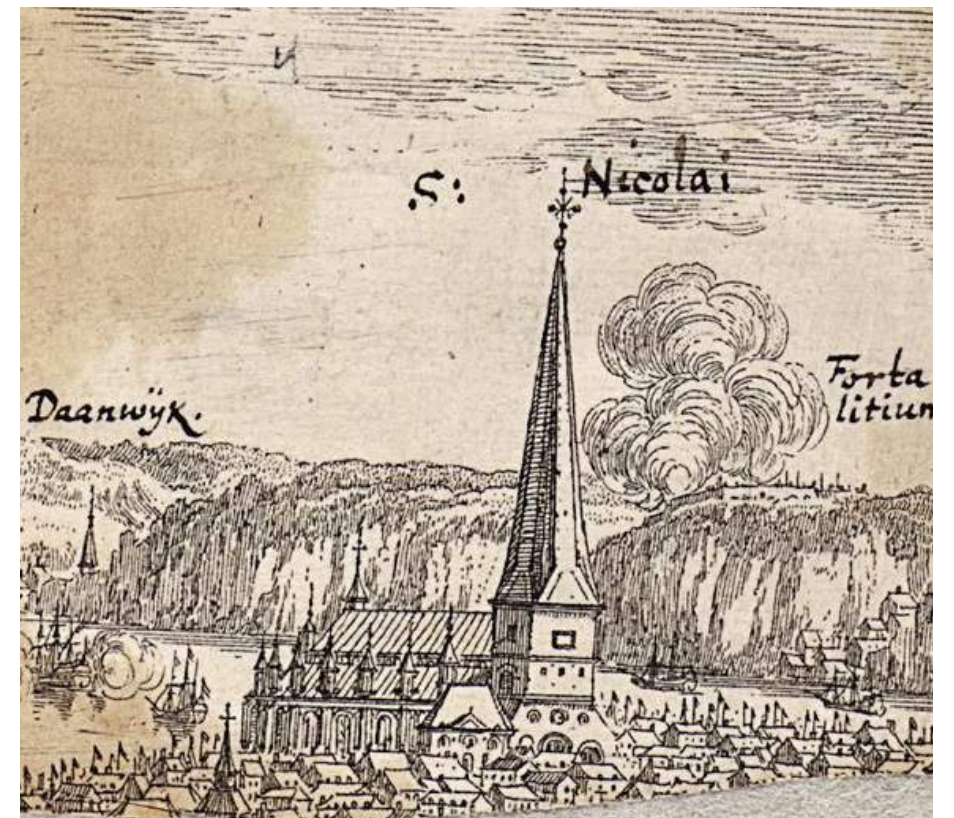
kröntes, även om traditionen egentligen befästes först i och med drottning Kristinas kröning 1650. Efter detta skedde med några få undantag alla kröningar i Storkyrkan fram till 1873 då Oskar II och drottning Sofia som sista regenter lät kröna sig. Allt sedan vigseln mellan Gustav Vasa och Katarina av Sachsen-Lauenberg 1531 har Storkyrkan även varit skådeplats för kungliga bröllop.

Värdebärare kopplade till berättelse I

- Placeringen i Stockholms historiska centrum
- Murverk 1300- till 1700-tal
- Själakoret – målningar av Albertus Pictor
- Kungsstolarna
- Votivskeppet

Gamla stan – Staden mellan broarna –, återgiven i 1642 års karta. Storkyrkan utgör en kärnpunkt i Stockholms historiska centrum.

Kopparstick från sent 1600-tal, hämtat ur förarbetena till Erik Dahlbergs Suecia antiqua et hodierna.

Drottning Desiderias kröning i Storkyrkan år 1829 av Fredrik Westin.

Gustav III:s kröning i Storkyrkan 29 maj 1772 av porträttmålaren Carl Gustaf Pilo.

2. FRÅN BYKYRKA TILL KATEDRAL

En kyrka blir en katedral först när den fungerar som domkyrka, ett epitete det dröjde drygt 600 år innan Storkyrkan förärades. Men redan då Gustav Vasa ville jämna den med marken hade Stockholms bykyrka utvecklats till en storslagen byggnad som får sägas motsvara själva sinnebilden av en katedral.

En numera förlorad handskrift av biskop Andreas Rhyzelius (1677–1761) ska ha omnämnt en invigningsceremoni 1306 där Stockholms bykyrka vigs åt helgonen Nikolaus, Olof och Erik. Mycket tyder på att denna högtidlighet avsåg den nuvarande kyrkobyggnadens äldsta delar i väster, och årtalet har vunnit kraft som nybyggnadsår för den kyrka som efter att den tidigare träkyrkan eldhärjats nu uppförs i tegel.

Den ursprungliga kyrkan, som troligen var treskeppig med kor och sakristia i nordost, utökas successivt under 1300-talets andra hälft enligt typiskt katolskt mönster med ett flertal sidokapell vigda åt olika helgon. Först och störst var Vårfrukoret i söder som byggdes runt 1346. Under 1300- och 1400-talen förses flertalet av landets kyrkor med valv, och i bykyrkan inleds denna utveckling med kapellen som valvslås vid uppförandet. Slutligen rivs även kyrkorummets innertak av trä och ersätts av kryssvalv.

Om kyrkans expansion under 1300-talet skedde stegvis blir förändringarna mer dramatiska när vi skriver 1400-tal. Det är unionsdrottningen Margareta som tar initiativet till att kyrkan redan under seklets första decennier fördubblar sin storlek genom en utvidgning i öster, som liksom den befintliga kyrkan gestaltas med tre valvslagna skepp och kapellrader i norr och söder. I öster avslutas långhuset med en femsidig koromgång. Inte lång tid därefter, troligen runt 1420, uppförs tornet i väster som inreds för försvarsändamål med skyttebalkong och krenelerade murkrön. Snart tillkommer även här sidokor, varav Själakoret i söder, som vid seklets slut förses med dekorativa kalkmålningar av dåtidens mest omskrivne konstnär och kyrkomålare Albertus Pictor, är det mest betydelsefulla.

Under Sten Sture den äldres tid, 1400-talets sista decennier, sker en rad förändringar som ännu präglar kyrkorummet på ett sådant sätt att den gamle riksföreståndaren troligen skulle känt sig hemmastadd även idag. Mellanväggarna mot sidokapellen rivs och kapellraderna införlivas i kyrkorummet som därmed erhåller sin ännu femskeppiga planform. Tak och valv höjs till nuvarande

höjd, vilket även kräver en höjning av tornet som dessutom förses med västportal. Det enda kapellbygget vid denna tid är Tiotusen riddares och elva tusen jungfrurs kapell, som uppförs norr om tornet som pendang till Själakoret. Västfasaden får därmed den imposanta utformning med högrest spira och de båda kapellen som flankerande kontreforter vi kan se på Vadersolstavlan och senare avbildningar från 1500-talet.

När Gustav Vasa bryter Kalmarunionen och flyttar in på Stockholms slott påbörjas ett arbete med att stärka kungaborgens försvarsfunktioner. 1554 beslutar han att Storkyrkan ska rivas eftersom den genom sin närhet till de nyligen anlagda yttre försvarsmurarna och vallgraven kan utgöra ett hot vid en belägring. Slutligen nöjer sig den orolige kungen med att riva koromgången i öster, och därmed får Storkyrkans inre i det väsentliga den utformning den har än idag.

Värdebärare kopplade till berättelse 2

- Placeringen i Stockholms historiska centrum
- Storkyrkan som del i Stockholms stadssiluett
- Medeltida gatunät
- Murverk 1300- till 1700-tal
- Det gotiska kyrkorummet med pelare och valv
- Tornrummet
- Själakoret – målningar av Albertus Pictor
- Tiotusen riddares och elvatusen jungfrurs kapell
- Markeringen av den senmedeltida koromgången
- Votivskeppet
- Biskopskräklan

*Storkyrkan avbildad på Vädersolstavlan 1535.
Notera timklockan som hänger på tornspirans
södra sida.*

3. STORKYRKANS HANTVERKARE

Kyrkan är i sig ett dokument som speglar Stockholms framväxt, arkitektoniska moderiktningar och såväl stadsmaktens som svenska kyrkans historia. Men här finns också berättelsen om medeltidens hantverkare och byggnadstekniker. På kyrkvindarna kan exempelvis olika typer av medeltida tegelförband studeras, såsom munk-, kryss- och vendiskt förband. Här syns även delar av den ursprungliga kyrkans västgavel med cirkelblindering. Kyrkobygget har givetvis engagerat en mängd hantverkare, varav de viktigast torde varit timmermän, smeder och inte minst murare. Den ansevärd mängd tegel som bygget krävde ska enligt vissa teorier ha tillverkats på det för Stockholm mycket viktiga Horns tegelbruk vid nuvarande Hornstull. Bruket är belagt i skrift först på 1400-talet, men då det ända in på 1500-talet går att hitta nära kopplingar mellan bruket och församlingen är det inte omöjligt att kyrkans uppförande föranledde tegelbrukets grundande redan på tidigt 1300-tal.

Smedernas uppgift var bland annat att stärka upp yttermurarna från valvens laster med så kallade dragband, som rödvarma fördes genom tegelarna där de fästes vid ankarjärn. Här gällde det bokstavligen att smida medan järnet var varmt, och smedernas yrkeskunnighet går knappast att ha invändningar emot då dragbanden ännu efter fem århundraden är i utmärkt skick. Ett av timmermännens ansvarsområden var givetvis takstolskonstruktionen, men de byggde även byggnadsställningar och anordningar som underlättade byggprocessen. Ett sådant intressant exempel finner vi på långhusvinden, där en slags medeltida lyftkran i form av ett tramphjul finns bevarat.

Även målarna, stenhuggarna och plåtslagarna har genom historien haft en avgörande betydelse för Storkyrkan och dess utveckling. Inte sällan har de fått verkställa kungarnas skiftande planer för kyrkans utseende. Så skedde exempelvis när borgarna i rådhuskvarteren efter Johan III:s befallning att de skulle vitkalka alla sina fasader i sin nit också vittade Storkyrkan. Men där gick gränsen även för renässansivren Johan III som tillkallade Anders målare och beordrade honom att ”beställa så kyrkan blir all röd gjord” med ”kopperrök” från gruvan i ”Kopperbärgedt”. Då fick Storkyrkan åter sin gotiska röda gestalt som den behöll fram till den omvälvande barockomdaningen på 1740-talet.

Ännu idag präglas Storkyrkan av de sedan länge bortglömda hantverkarnas alster, såsom stenhuggarmästaren Olof Fristedts

väldiga västportal och gördelmakaren Gottlieb Wursters trycken som ännu idag låser och öppnar portarna till Storkyrkan.

Värdebärare kopplade till berättelse 3

Kyrkotomt

- Murar
- Grindar
- Skulpturer
- Paviljonsbyggnaderna
- Gårdens stensättning

Exteriör

- Murverk 1300- till 1700-tal
- Urnor, kyrktupp och den stora kulan
- Tornuret
- Soluret
- Gjutjärnsfönster
- Lanterninen
- Järnräcken åt Slottsbacken
- Puts- och naturstenselement
- Portar och portbeslag
- Konsistorietrapphuset
- Fönster och dörrar av målat trä
- Staty över Olaus Petri

Interiör

- Det gotiska kyrkorummet med pelare och valv
- Tornrummet
- Själakoret – målningar av Albertus Pictor
- Tiotusen riddares och elvatusen jungfrurs kapell
- Tramphjulet på vinden
- Ålpelaren
- Vapenhusets sandstensreliefer

- Gravmonument
- Kungsstolarna
- Sideläktarna
- Predikstolen
- Tornsmedjan
- Vridhissen i tornet
- Orgelläktare och orgelfasad

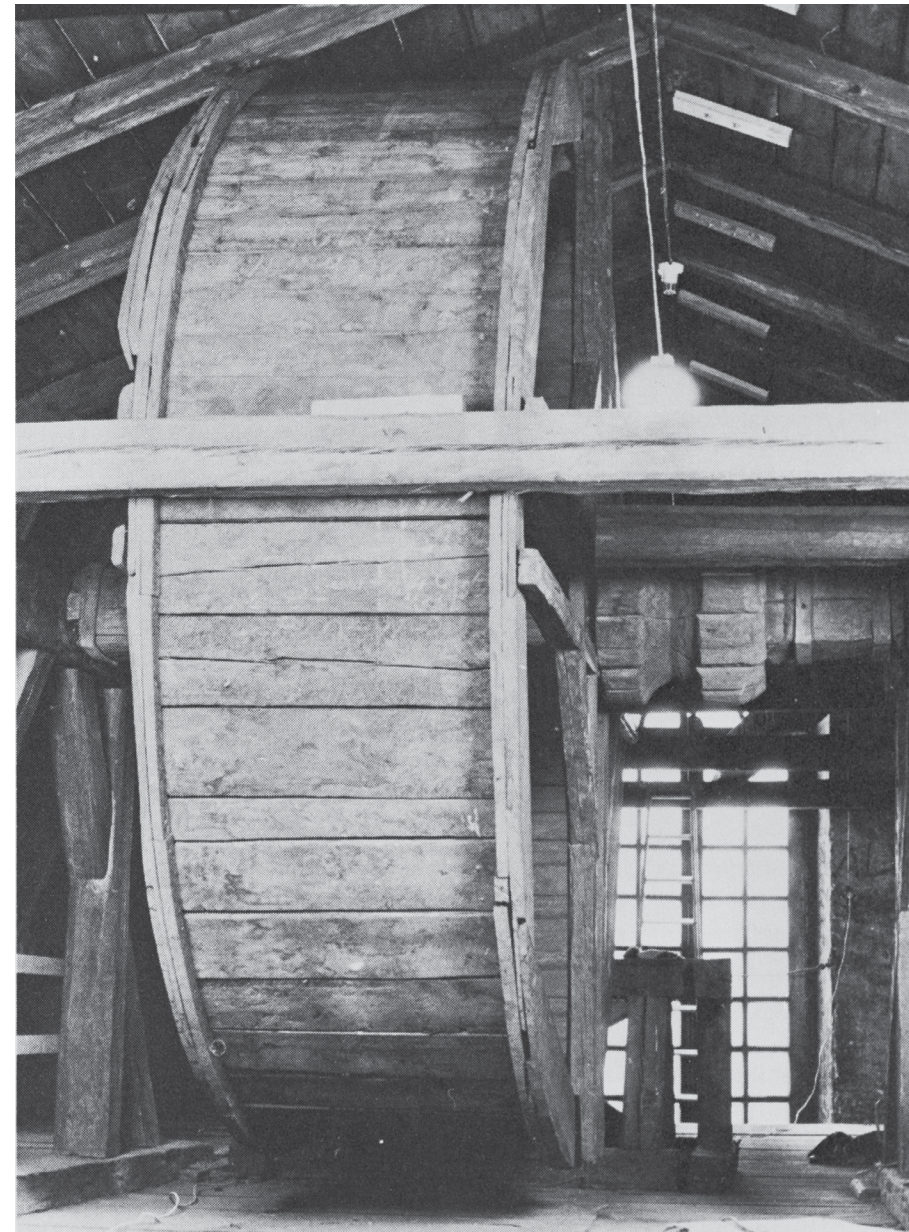
Kyrkliga inventarier

- Äldre textilier
- Sjustaken
- S:t Göran och draken
- Dopfunten från 1514
- Vadersolstavlan
- Äldre silverföremål
- Votivskeppet
- Gravmonument
- Silveraltaret
- Korsfästelsen och Yttersta domen
- Minnestavla över stora ekumeniska mötet
- Biskopskräklan
- Ljusgloben

Plåtslagare på Storkyrkans tak 1905.

Tramphjulet på vinden fotograferat av Nordiska museet på 1950-talet.

Hantverkare i Storkyrkan vid restaurering av interiören vid 1900-talets mitt.

Till vänster: Nordportalens dörrtrycke från 1741 av gördelmakaren Gottlieb Wurster.

4. DEN SVENSKA REFORMATIONENS VAGGA – STORKYRKAN SOM PLATS FÖR PROTEST OCH MANIFESTATION

Reformationen i Sverige var en långsam process som varade nästan ett sekel. Under hela denna process spelade Storkyrkan en huvudroll. Det var här som Olaus Petris predikningar på 1520-talet väckte Gustav Vasas intresse för de nya lutherska idéerna. Det var här mässan och bibeln i sina svenska språkdräkter först framfördes. Samarbetet mellan kung och reformator övergick på 1530-talet i konflikt, dramatiskt gestaltat av Strindberg i Mäster Olof. Mot Gustav Vasa planerades ett attentat och under samma period lät Olaus Petri måla Vadersolstavlan där kyrkan helt dominerar bilden och kungens slott tycks ha krympt därbakom. Under Vasasönerna fortsatte maktkampen mellan kyrka och stat, och först under Gustav II Adolfs tid uppnåddes en balans och det vi kallar Svenska kyrkan kunde börja ta sin form.

Under 1670-talet, när häxprocesserna nått Södermalm, var det Erik Noraeus, präst i Storkyrkan som med sina juridiska argument satte stopp för häxbränningarna.

Efter Första världskriget sammankallade ärkebiskop Nathan Söderblom det första ekumeniska mötet efter senantiken. Det invigdes i augusti 1925 i Storkyrkan. Ur detta möte kom ingen fred, men en medvetenhet hos de olika kristna kyrkorna om vikten av att tala med varandra, inte bara om varandra, och att tillsammans kämpa för fred. För sitt arbete belönades Söderblom med Nobels fredspris. Åtskilliga fredspristagare har därför inbjudits till Storkyrkan för att tala om sitt fredsarbete. Nelson Mandela och Desmond Tutu är några av de som här tänt hoppet om fred.

Efter lång debatt fattade kyrkomötet 1958 beslutet om kvinnors behörighet till prästerlig tjänst och på palmsöndagen två år senare vigdes de tre första kvinnorna i Stockholm, Österåker och Härnösand. När Elisabeth Djurle Olander knäböjde framför biskopen i Storkyrkan var det inför ett massivt medieuppbåd och besökare som hade köat i timtal, samtidigt som högljudda protester pågick utanför kyrkan. 30 år senare utnämndes Caroline Krook till domprost i Stockholm och blev därmed första kvinna på den posten. Krook blev 1998 Stockholms första kvinna på biskopsstolen.

På 1970-talet invigdes en ljusglob. Förnuftets, hoppets och medmänsklighetens röst axlades under några år av domprost Ludvig Jönsson, uttryckt på följande vis av den tidigare domkyrkokaplanen Sven Milltoft: ”Under många år kom Ludvig Jönsson, likt den ljusglob han invigde, att bli en storhet eller ett begrepp som nästan omedelbart förknippades med Storkyrkan och den radikala och i mångas ögon utmanande verksamhet som där pågick. Människor vars tankar, åsikter eller sexuella leverne hade fördömts, förkastats eller mötts av isande tystnad av det kyrkliga etablissemang sedan århundraden tillbaka, möttes nu plötsligt av öppenhet, respekt och lyhördhet av någon som aldrig tvivlade på varje människas kärlekslängtan, om än så trevande uttryckt som genom ett tänt ljus i en korsmärkt glob.”

När kampen för homosexuellas rättighet ägnades en sommarvecka med manifestationer, tog Storkyrkan initiativ till en särskild gudstjänst. På 2010-talet har begreppet Kärlekens mässa i Storkyrkan blivit en självklarhet under Prideveckan.

Även om kyrka och stat skildes åt år 2000, fortsätter Storkyrkan att inbjuda Riksdagens ledamöter till en högtidsgudstjänst i samband med Riksmötets öppnande i september varje år. Traditionen att Riksdagen inleder sitt arbete med en gudstjänst har rötter tillbaka till medeltiden. Under många hundra år har Storkyrkan varit platsen för dessa gudstjänster.

Värdebärare kopplade till berättelse 4

- Predikstolen
- Vadersolstavlan
- Statyn över Olaus Petri
- Gravmonument
- Minnestavla ekumeniska mötet
- Ljusgloben

Häxprocess i Mora 1670.

En skulptur av Olaus Petri står sedan 1908 framför östgaveln åt Slottsbacken.

Ljusgloben från 1972 med droppskydd från 2018.

5. MEDELTIDA MONUMENT – S:T GÖRAN, DRAKEN OCH SJUSTAKEN

Eftersom reformationen i Sverige inte i första hand handlade om bildförbudet, drabbades vårt land inte av en ikonoklastisk skövling. Hundratals medeltida föremål finns därför kvar i Sveriges kyrkor. Storkyrkan rymmer två av de största. Skulpturgruppen S:t Göran och draken samt Sjustaken. Den senare är inköpt från kontinenten, osäkert exakt varifrån. En teori talar om belgiska Liège och då har den rötter i tidigt 1200-tal, en annan teori ser Sjustaken som ett tyskt 1400-talsarbete. Traditionellt har man ansett att Sjustaken kom till Storkyrkan i början av 1300-talet vid begravningen av kungasönerna Erik och Valdemar som dött vid Nyköpings gästabad, något som dock ej går att belägga. Sjustaken är inte en judisk symbol utan ett uttryck för medeltidens fascination av Uppenbarelsboken. Hela kyrkobyggnaden sågs som en bild av det Nya Jerusalem, och stakens sju ljus är en påminnelse om de sju ljus som i Uppenbarelsboken är tecknet på den yttersta tidens ankomst, då Gud och människan ska bo ansikte mot ansikte i det Nya Jerusalem.

Konflikterna under Kalmarunionens tid på 1400-talet var många. En handlade om vem som skulle kontrollera Stockholms växande skatteinkomster från fjärrhandeln. När unionskungen Kristian därför belägrade Stockholm på 1470-talet, lyckades Sten Sture besegra honom i slaget vid Brunkeberg. Som ett tack till S:t Göran, som man ansåg ha hjälpt stockholmarna, hämtades tyska hantverkare till Storkyrkan för att uppföra ett monument av S:t Görans kamp mot draken. Draken blev en symbol för unionskungen och därmed Danmark, medan Sten Stures vapensköld fick pryda både S:t Göran och hans häst. Skulpturgruppen invigdes 1479 genom att relikier av S:t Göran placerades i en relikgömma i riddarens bröst. Hela monumentet vitmålades i början av 1800-talet och flyttades på 1860-talet till det nyöppnade Nationalmuseum. I början på 1900-talet återfördes S:t Göran till Storkyrkan och ett långvarigt konserveringsarbete påbörjades, där bland annat den vita färgen togs bort. Under Andra världskriget fördes skulpturgruppen till ett skyddsrum på Gärdet.

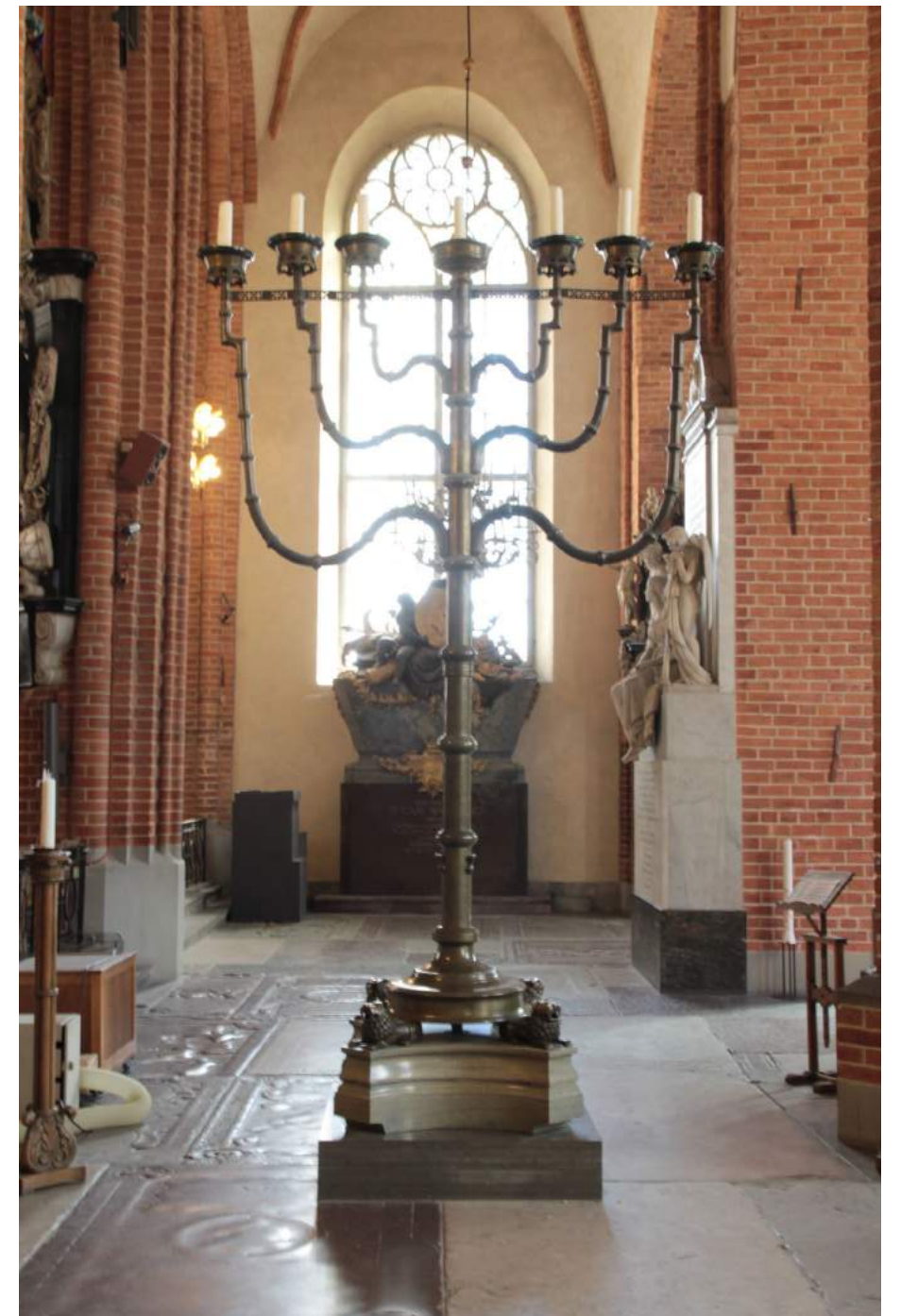
I samband med att Olaus Petri-kapellet skapades fann man på Storkyrkans vind en Kristusfigur av trä som sattes upp på pelaren ovanför dopfunten i sydost, som nu skulle fungera också som

altarbord. Konstnärsskickligheten som Kristusgestalten vittnar om, särskilt benens muskler och senor, tyder på att samma konstnär som tillverkat S:t Göran och hästen också skurit denna kropp. Förmodligen har Kristusfiguren hängt från taket en bit framför S:t Göran så att han med sin blick kunde hämta kraft direkt från Gud.

August Strindberg, som under sin ungdomstid arbetade som bibliotekarie på Kungliga biblioteket inne på Slottet, kom på 1870-talet till Storkyrkan för att söka inspiration till sitt drama Mäster Olof. På vinden fann han relikier i en liten låda. Eftersom påvens namn som intygade deras äkthet härrör från sent 1400-tal drog Strindberg slutsatsen att det var relikerna som en gång gömts i S:t Görans bröst. Han förde dem i säkerhet till Kungliga biblioteket och angav i ett brev att han velat skydda relikerna från att förstöras. Först på 1930-talet upptäcktes relikerna och Strindbergs brev. De kunde då återföras till sin ursprungliga plats.

Värdebärare kopplade till berättelse 5

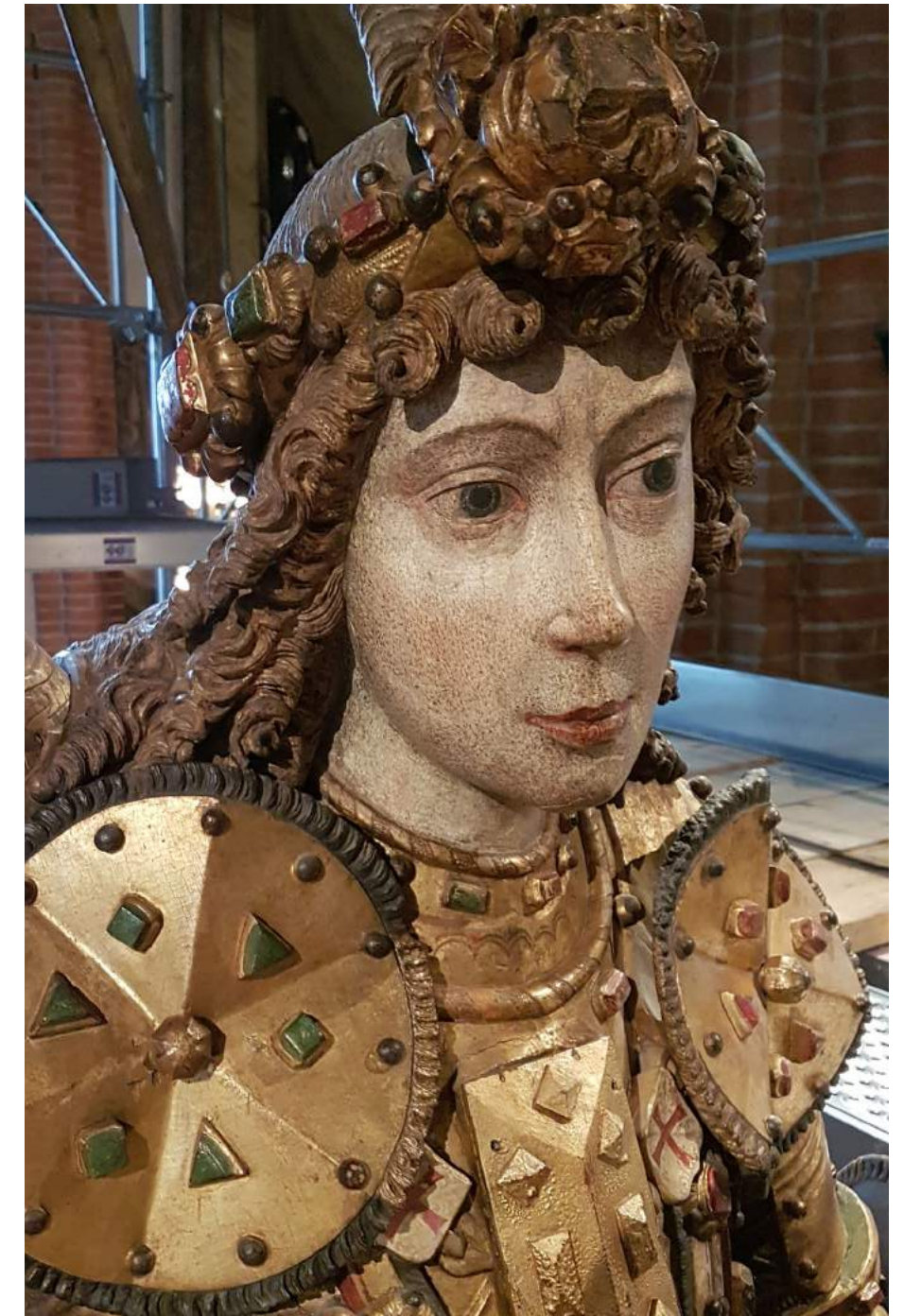
- S:t Göran och draken
- Sjustaken

Sjustaken är sedan 2010 placerad i det södra sidoskeppet.

S:t Göran, draken och madonnan sedd från norr.

*S:t Göran fotograferad i samband med rengöringen 2017.
Foto: Hans Carnmarker.*

6. STORMAKTSTIDENS PRAKTFÖREMÅL OCH STORKYRKAN SOM STILBILDARE FÖR SVENSKA KYRKORUM

Tre väldiga barockföremål pryder Storkyrkan. Två av dem, silveraltaret och kungsstolarna, är helt unika. Silveraltaret köptes i Tyskland av Johan Adler Salvius, svensk diplomat vid Westfaliska freden 1648, och betalades av hans fru Margareta Pedersdotter. Det är idag ett av de största silverföremålen från 1600-talet som överlevt. Inför kronprinsessan Victorias vigsel 2010 togs alla silverdelar ner och sändes till Värmland för rengöring.

Karl XI gjordes enväldig 1680. Då krävdes väldiga storslagna monument som visade att kungens makt var given av Gud. Kungen lät Nicodemus Tessin d.y. resa till Rom där han tack vare drottning Kristinas kontakter mötte den framstående arkitekten Bernini som visade några av sina alster. Tessin och Precht utformade 1684 de väldiga kronorna och skar ut flygande änglar som med sina trumpeter berättar om kungens och Sveriges ära. Kungsstolarna används än idag av den kungliga familjen.

När predikstolen tillverkades 1701, också den skuren av Precht, fanns en stor fascination för det hebreiska språket i Sverige. Statsideologin försökte driva tesen att det gamla Israel en gång legat i Mälardalen och att runinskriptionerna i själva verket var hebreiska tecken. Som ett uttryck för detta intresse skrevs Guds namn, JAG ÄR, på hebreiska JHVH, i en förgylld sol uppe i predikstolen. Under 1700-talet satt många präster i Storkyrkan, där riksdagsledamöter tillhörande prästståndet möttes. De blickade fascinerat upp mot såväl de hebreiska bokstäverna som de flygande änglarna med sina trumpeter. Väl hemkomna dekorerade de under 1700-talet sina kyrkor med inspiration från Storkyrkan. Konsekvensen blev att Sveriges landsortskyrkor uppvisar en unik samling änglar och hebreiska bokstäver.

När Tessin omgestaltade kungliga slottet i början av 1690-talet skapades en slottskyrka i den nya norra längen. I denna hängdes två väldiga tavlor av konstnären Ehrenstrahl vid väst- respektive östväggen. Vid slottsbranden 1697 räddades de båda tavlorna till Storkyrkan där de sedan blivit hängande. Yttersta domen är med sina 100 kvadratmeter Sveriges största målning.

Minnen från Stormaktstiden är synliga i Storkyrkan också på

flera andra sätt. Relieferna som pryder vapenhuset är krigsbyte från plundringen av Prag, och på sydväggen hänger ett väldigt epitafium som togs i Polen. Epitafier av svenska krigshjältar pryder flera av Storkyrkans pelare; Helmfeldt och Salvius är kanske de mest praktfulla.

Värdebärare kopplade till berättelse 6

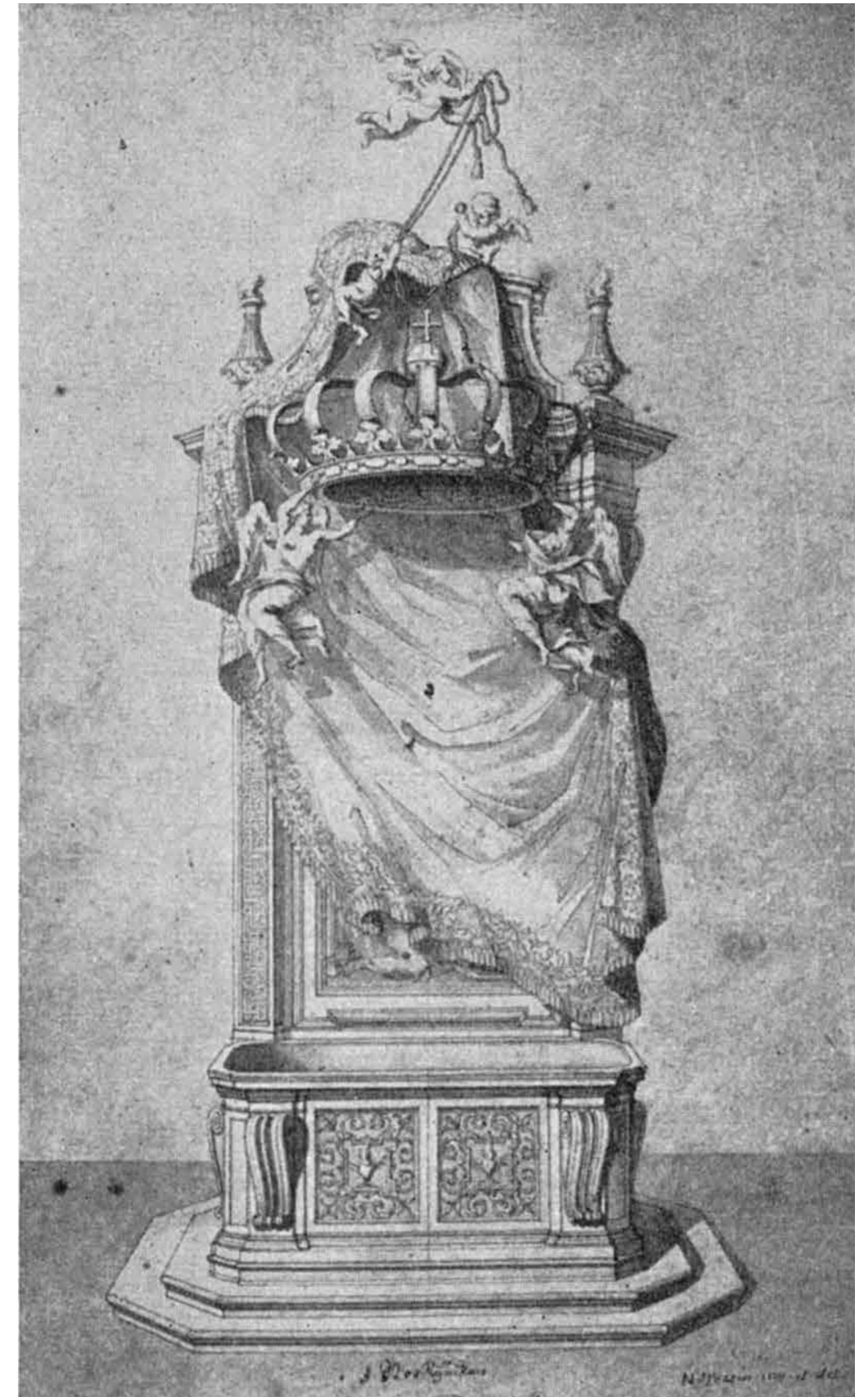
- Silveraltaret
- Kungsstolarna
- Predikstolen
- Korsfästelsen och Yttersta domen
- Gravmonument
- Äldre textilier
- Äldre silverföremål

Kungstolarna av Tessin och Precht.

*Kungstolarna används ännu av kungafamiljen.
Foto: Louise Linde.
Till höger syns Tessins ritning för en av kungstolarna.*

7. CARLBERGS BAROCKTEMPEL

Föga kunde väl församlingen ana att ett sedvanligt reparationsarbete skulle sluta med en fullständig omgestaltning av kyrkans yttre. När spirans kopparplåt som så många gånger förut ska repareras i början av 1730-talet visar det sig att även delar av konstruktionen är i dåligt skick. Slottsarkitekten Carl Hårleman antyder att obeståndet var synnerligen allvarligt och en risk för slottet, varpå stadsarkitekten Johan Eberhard Carlberg instämmer och tillägger att spirans dåliga skick rentav är en fara för staden. Storkyrkans medeltida yttre hade varit en nagel i ögat redan på Hårlemans företrädare Nicodemus Tessin d.y. som flera decennier tidigare hade införlivat Storkyrkans östfasad i sina storslagna planer för slottsomgivningarna. Hårleman ser nu en öppning för att verkställa Tessins intentioner och levererar på eget initiativ ett förslag där den gamla spiran ersatts med en mer moderiktig barockhuv. Carlberg, som såg kyrktornet som en stadsangelägenhet, var inte sen med att utställa alternativa förslag, varefter en veritabel duell i tornhuvsritning utbröt. Efter en rad förslag segrade slutligen Carlberg som 1736 utsågs till arkitekt för den tilltänkta ”tornreparationen”.

Projektet växte emellertid snabbt till att omfatta en barockomdaning av hela kyrkans exteriör. I Carlbergs ”desseiner” (franska för ritningar) från 1737 finns flera olika förslag till ny utformning av kyrkans fasader, och trots att de medeltida murverken behölls lyckades Carlberg omstöpa kyrkan i helgjuten barock. Storkyrkan fick då slutligen sin östgavel i romersk barock i fonden på Slottsbacken och samspelet med slottet var därmed fulländat. Det av Tessin skisserade Il Gesù-motivet fick istället stå som grundmodell för utformningen av den västra fasaden.

I aldrig realiserade ritningar för långhuset prövar Carlberg att med hjälp av barockgavlar och rusticerade fasadpartier ge kyrkan drag av barockens kyrkliga idealform, korskyrkan. Troligen var Tessins lyckade projekt med Maria Magdalenas barockgavlar en inspirationskälla. Förmodligen var det projektets ekonomiska ramar som stoppade Carlberg från att verkställa en fullständig omdaning även av långhusfasaderna. Tanken var ju trots allt ursprungligen bara att reparera kopparplåten på tornet.

Storkyrkan kan istället beskrivas som typexemplet för svenska långhuskyrkor efter 1700, med lanternin, klassicistisk västentré och långhusfasader präglade av bibehållen medeltida enkelhet.

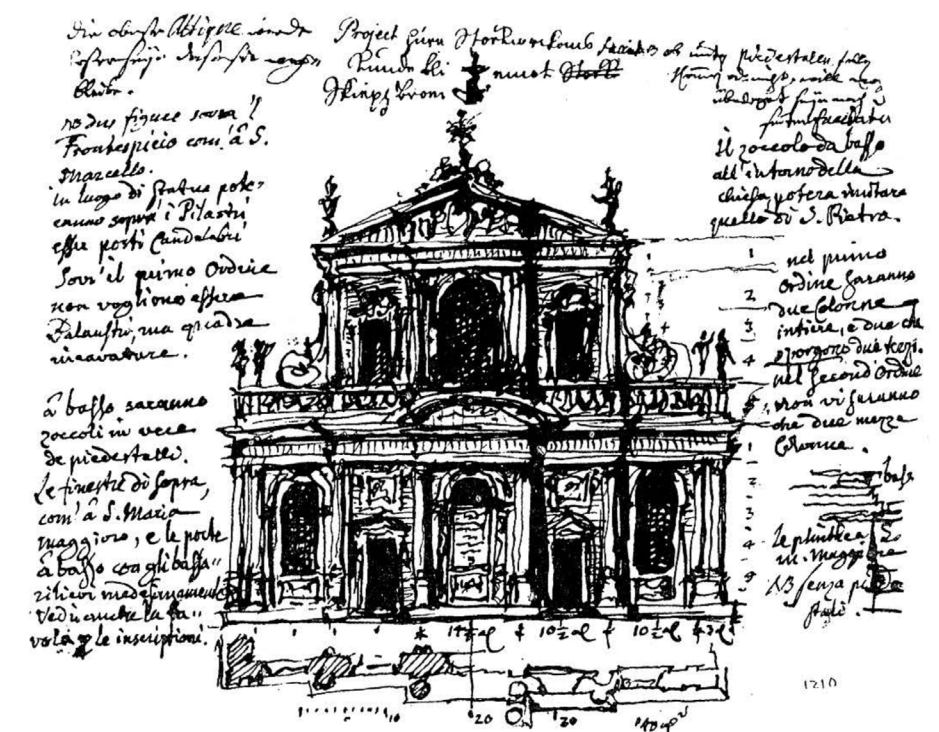
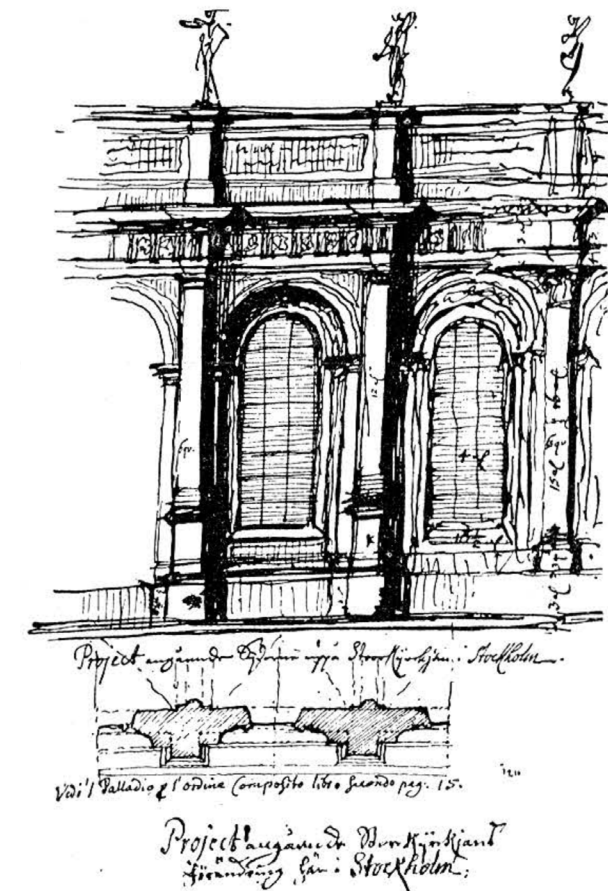
Carlbergs lanternin räknas till landets främsta arkitektoniska verk från 1700-talets första hälft, och trots att detaljer i barockfasaderna gått förlorade under det sena 1800-talet och 1900-talet har exteriören ett arkitekturhistoriskt värde av nationellt intresse.

Värdebärare kopplade till berättelse 7

- Murar
- Grindar
- Skulpturer
- Murverk 1300- till 1700-tal
- Urnor, kyrktupp och den stora kulan
- Tornuret
- Soluret
- Gjutjärnsfönster
- Lanterninen
- Järnräcken åt Slottsbacken
- Puts- och naturstenselement
- Portar och portbeslag
- Konsistorietrapphuset
- Fönster och dörrar av målat trä

Ett tidigt förslag av Carlberg för norra fasaden åt slottet (troligen ca 1737). Carlberg avsåg att genom att förse långhuset med kraftfulla gavelmotiv ge intrycket av en korsaxel.

Tessin d.y. skisser till ny barockexteriör för Storkyrkan från tidigt 1700-tal.

8. NATIONALMONUMENT OCH FÖRSAMLINGSKYRKA

Storkyrkan är Gamla stans församlingskyrka och har så varit sedan den byggdes. På 1990-talet slogs församlingen samman med S:t Jacobs och S:ta Claras församlingar till Domkyrkoförsamlingen. I slutet av 2010-talet har S:t Jacobs kyrka sålts till Stockholms stift och verksamheten i S:ta Claras kyrka drivs av en vänförening.

Redan under medeltiden fick Storkyrkan en särställning genom de kungliga vigslarna och detta förstärktes genom att drottning Kristina förlade sin kröning hit. Storkyrkan är emellertid inte kopplad till kungahuset utan till staten. Därför gifter sig bara statschefen eller blivande statschef här. Därför inbjuds Riksdagen till gudstjänst vid riksmötets öppnande varje höst. Därför axlar Storkyrkan rollen som nationell symbol vid stora katastrofer som Estonia och Tsunamin, eller plats för något som liknar statsbegravningar, som t ex vid Astrid Lindgrens och Tomas Tranströmers begravningar.

Under seklernas gång har stora penningbelopp anförtrotts Storkyrkan som stöd åt samhällets mest utsatta. Det gör att Domkyrkoförsamlingen årligen kan dela ut kring 6 miljoner kronor (år 2017) till behövande. Den största av församlingens fonder är konsulinnsan Lisen Carlssons fond till personer över vars liv solen gått ner och mörkret tätnat. Ur denna fond, vars värde idag uppgår till åtskilliga hundra miljoner kronor, söker människor från hela stiftet.

Under ledning av pastor primarius Johan Olof Wallin skapades i Storkyrkan på 1830-talet en annan organisation för att stötta just barn och ungdomar: Gålostiftelsen. Idag är det en självständig organisation, med domprosten som styrelseledamot, som delar ut miljonbelopp.

Stockholm har efter millennieskiftet blivit en viktig turistmagnet. Storkyrkan med sitt läge mitt i Gamla stan är ett besöksmål för flera tusen personer dagligen under högsäsong. För att hantera turistströmmarna infördes redan på 1980-talet ”sommarkyrkan” där en grupp blivande präster arbetar med både traditionell visning av kyrka och torn samt med dagliga gudstjänster. 2018 lanseras en app med guidade turer på olika språk för barn och vuxna, allt för att hjälpa turister att förstå Storkyrkans skatter. Storkyrkan ingår

i nätverket för museer i Gamla stan. De sju museerna diskuterar gemensamma utmaningar och arrangerar vissa kulturhistoriska evenemang tillsammans.

Värdebärare kopplade till berättelse 8

- Dopfunten från 1514
- Silveraltaret
- Kungsstolarna
- Predikstolen
- Äldre textilier
- Äldre silverföremål

Uppdukningen på dopfunten inför lördagens förbönsmessa.

Sedan många år har dramatiserade visningar i Storkyrkan blivit ett populärt inslag för besökare i alla åldrar. Här syns fru Tott. Foto: Louise Linde.

Olaus Petri. Foto: Louise Linde.

9. STORKYRKAN SOM BEGRAVNINGSPLATS

Under medeltiden var det praxis att rika personer köpte sig gravplatser inne i kyrkobyggnaderna. Ju närmare koret, desto dyrare blev platserna och under golvet begravdes fram till slutet av 1600-talet upp mot 2000 personer. Gravarna tömdes på sitt innehåll i mitten av 1800-talet när centralvärme installerades. Ett stort antal gravhällar pryder fortfarande kyrkans golv, dock ligger få av dem kvar på sina ursprungliga platser. Vanliga församlingsbor begravdes utanför kyrkan och här var det följaktligen än mer ont om utrymme än under kyrkgolvet. Även om gravstenarna sedan länge är borta har ett okänt antal Stockholmare ur äldre generationer ännu sin sista vila på Storkyrkans gård. När Börshuset uppfördes på 1760-talet anlades samtidigt en likkällare mellan de två paviljongsbyggnaderna. Denna var i funktion under ett sekel innan alla kroppar forslades ut till Norra kyrkogården. Sedan dess har likkällaren stått oanvänd.

Storkyrkan pryds av ett antal intressanta epitafier och gravmonument som minner om några av rikets stora män och kvinnor. Flertalet av adelsfamiljerna är emellertid inte begravda här, utan vanligen på sina gods efter bisättningsceremoni i Storkyrkan. Epitafierna och gravmonumenten blev ett sätt att bli ihågkomna i och förknippade med kyrkan. Kanske inleddes denna tradition redan på tidigt 1300-tal när Valdemar och Erik Magnusson bisattes här 1319 efter Nyköpings gästabud, även om epitafier blev vanligt i protestantiska kyrkor först under 1500- och 1600-talen. I Storkyrkan är det stormaktstidens minnesmonument som dominerar. Två tumbor med skulpturer av de döda iförda rustning finns i väster (Skytte) respektive öster (Kruus). De är från 1644 respektive 1628, men utförda i en stil som var populär på kontinenten hundra år tidigare. Uppe i koret finns två epitafier i högbarock, Helmfeldt i söder från 1677 och Hoghusen i norr från 1684. Båda i ett praktfullt utförande med mängder av symboler. Särskilt skelettet på Helmfeldts epitafium fångar barns nyfikenhet. Från Stormaktstiden härrör också epitafierna av Stenbock, Ehrenstrahl och Salvius. Från senbarocken finns på östväggen Wattrings epitafium från 1749 med allegoriska figurer som berättar om lag och makt. Nyklassicismen är representerad med ett utsökt epitafium av Arfwedson från 1838 där den sörjande modern och den släckta facklan dominerar, typiska symboler från denna tid.

Även om inga kungliga gravar finns i Storkyrkan har traditionen med Riddarholmskyrkan som kunglig nekropol brutits, och numera bisättes statschefen i Storkyrkan. Denna nya tradition inleddes på 1920-talet med kronprinsessan Margareta. På östväggen finns en minnestavla som berättar om hennes jordfästning i Storkyrkan vid Kristi himmelfärdsdag 1920 och om att hennes kista stod kvar i kyrkan fram till maj 1922 då den fördes till den då nyanlagda kungliga begravningsplatsen på Haga. Därefter har prins Gustav Adolf, prinsessan Sibylla och kung Gustav VI Adolf jordfästas i Storkyrkan.

Värdebärare kopplade till berättelse 9

- Gravmonument
- Likkällaren
- Paviljongsbyggnaderna
- Ljusgloben

*Jordfästning för Andréexpeditionens deltagare
i Storkyrkan 1930. Foto: SSM.*

10. MUSIKEN I STORKYRKAN

I Storkyrkan fanns redan under medeltiden en orgel. Dokumenten talar om att experter från Lübeck byggde en ny orgel på 1470-talet och att denna brann ner på 1490-talet då en ny kom på plats. Under 1500-talet byggdes orgeln om flera gånger. På 1630-talet fick Storkyrkan Sveriges då största orgel med 51 stämmor och tre manualer, byggd av tyskarna Hermann och Eisenmeger. Martin Redtmer som utfört utsmyckningarna på regalskeppet Vasa färdigställde orgelns pampiga fasad 1647. Efter flera ombyggnader och reparationer var det så under Gustav III:s tid dags för en ny orgel. Först byggde Palmstedt en helt ny orgelläktare 1786. Därefter skapade han 1792 en grandios orgelfasad, medan Schwan 1796 färdigställde den nya orgeln bakom fasaden. Under slutet av 1800-talet byggdes en ny orgel av Åkerman&Lund bakom Palmstedts fasad som bibehölls.

Förteckning över musiker och organister i Storkyrkan går tillbaka till mitten av 1400-talet. Några av 1600- och 1700-talens stora musiker arbetade i Storkyrkan, såsom Johan Arendt, Martin Düben och Ferdinand Zellbell. De större kyrkokonserterna inleddes i mitten av 1800-talet under ledning av Torsell och Nordqvist. Det var också under 1800-talet som Johan Olof Wallin tjänstgjorde i Storkyrkan och där framfördes hans rika produktion av psalmer.

Den framstående tonsättaren Harald Fryklöf (1882-1919) var Storkyrkans organist 1908-1919 och även biträdande lärare i harmonilära vid konservatoriet. Han medverkade i arbetet med 1918 års Missale för Svenska kyrkan och bidrog med 14 kompositioner. David Wikander var församlingens organist 1920-1952. Han grundade 1934 Storkyrkans Schola Cantorum. Han är i dag mest känd för sina flotta, profana klangstycken för kör i närmast impressionistisk stil. 1953-1980 verkade Gotthard Arnér som domkyrkoorganist, ett av de kända namnen inom svensk kyrkomusik. Som orgelsakkunnig under mer än fyra decennier gjorde Arnér en stor insats för det moderna svenska orgelbyggeriet. Det anses dock numer att orgelrörelsen gick alltför hårt fram och att många värdefulla historiska instrument förstördes i onödan. Det sena 1900-talet dominerades av Gustaf Sjökvist som verkade i kyrkan 1967-2011. Han bedrev en mycket stor verksamhet som dirigent, körledare och körpedagog. Han var dessutom bland annat lärare i kördirigering vid KMH, ledare

för Radiokören 1986-1992, förlagschef för Sveriges körförbund och musikkonsulent i SKS. Med sina körer Storkyrkans kör och Gustaf Sjökvists kammarkör lade han grunden för flera traditioner som exempelvis nyårskonserterna och de årliga framförandena av Mozarts Requiem. 1977 tog Sjökvist och Storkyrkans kör över de årliga framförandena av Händels "Messias" som Operan svarat för sedan 1928. Det var den musikintresserade ärkebiskopen Nathan Söderblom som initierat denna tradition (han sjösatte flera liknande projekt som till exempel det årliga uppförandet av Bachs "Matteuspassion" i Engelbrektskyrkan). Tillsammans framförde Storkyrkans kör och Sjökvist Händels "Messias" över hundra gånger. Efter Gustaf Sjökvists död fortsätter "Messias" att framföras, nu under ledning av Gary Graden.

Värdebärare kopplade till berättelse 10

- Orgelläktare och orgelfasad

Orgeln och orgelläktaren från sent 1700-tal.

KATEGORISERING OCH KONSEKVENSER

KATEGORISERING AV KULTURHISTORISKA VÄRDEN

För att kulturhistoriska värden i Stockholms stifts kyrkor och kyrkomiljöer ska kunna bli jämförbara med varandra krävs att de kategoriseras. Kategoriseringens syfte är inte primärt att rangordna olika kyrkomiljöer, byggnader, anordningar eller föremål, utan att kunna avgöra vilken antikvarisk ambitionsnivå som ska tillämpas i förvaltningen och om kulturhistoriska värden har potential att utvecklas. Vid en kategorisering får varje objekt en sifferkombination som anger ett mått på objektets kulturhistoriska värden. Kategorierna är grova och syftar till att ge församlingen och stiftskansliet indikatorer om kulturhistoriska värden är avgörande för hur förvaltningen ska kunna planeras och bedrivas i framtiden. Vidare finns det även en kategorisering av bruksvärden, med fyra olika kategorier i bruk.

Kulturvärden:

1. Betydande värde som helhet
2. Betydande värde i delar
3. Inga betydande värden

Bruksvärden:

1. Optimal användning
2. Utvecklingsbar användning inom Svenska Kyrkan (inomkyrklig)
3. Utvecklingsbar användning utanför Svenska kyrkan (ickekyrklig)
4. Otillräcklig utvecklingspotential

Bruksvärden avser här värden som är relevanta för platsens, byggnadens eller föremålets användning och utveckling. En indelning har gjorts utifrån huruvida användningen utgår från församlingens grundläggande uppgift och ett inomkyrkligt bruk (kyrkliga bruksvärden), eller om värdet gynnar användningen och utvecklingen av ickekyrkliga bruk och samhället i övrigt (ickekyrkliga bruksvärden). Kategoriseringen av bruksvärden har helt utgått ifrån församlingens nuvarande användning och hur den uppvärms. Ytterligare analyser kommer göras i samband med Kyrkomötes krav om lokalförsörjningsplaner.

I en kyrka med stora kulturhistoriska värden kan det vara svårt att göra större förändringar som kan behövas för att församlingen ska kunna använda lokalen optimalt för sin verksamhet. Kategoriseringen och de bedömningar som har gjorts bör skickas på remiss till Länsstyrelsen för att bereda möjlighet att hitta en samsyn om de kulturhistoriska värdenas innebörd och omfattning. Observera att kategoriseringen endast speglar Svenska kyrkans intentioner att förvalta sitt kulturarv och tillståndsprövning ska alltid göras hos Länsstyrelsen vid förändringar enligt 4 kap. KML.

Kapitlet kategorisering är indelat i underkategorierna: *Kyrkomiljö*, *Kyrkotomt*, *Exteriör*, *Interiör* och *Kyrkliga inventarier*. Inför varje indelning finns en kort introduktion (sammanfattning) innan de betydande värdebärarna presenteras utförligare genom bild och utifrån rubrikerna kunskapsvärde, upplevelsevärde och utvecklingspotential. Värdebärarna är även indelade i de olika tidsperioderna utifrån färgschemat.

KULTURHISTORISKA KONSEKVENSER

I detta vårdprogram presenteras ett urval av alla kulturhistoriska värden som finns på platsen. Kulturhistoriska konsekvenser ska spegla en del av de krav som ställs på vård, underhåll och tillgänglighet enligt KML och överenskommelsen om den

kyrkoantikvariska ersättningen men också församlingens egna krav på framtida bruk. Säkerhet och klimat är ytterligare två aspekter som har bäring på kulturarvet.

Sammanfattningsvis är de kulturhistoriska konsekvenserna ett sätt att beskriva församlingens antikvariska ambitionsnivå som ska gälla i framtiden. De kulturhistoriska konsekvenserna ska tillsammans med de bärande berättelserna, motiven och värdebärarna fungera som församlingens kunskapsbas i det långsiktiga arbetet med vård- och underhåll, kommunikationsstrategier och dialog med Länsstyrelse och stift.

AFF-koderna som anges i dokumentet ska underlätta kopplingen till församlingens underhålls- och skötselplan. Den information och de åtgärdsförslag som anges här med särskild AFF-kod ska kunna överföras från detta vårdprogram till det förvaltningssystem församlingen använder.

De kulturhistoriska konsekvenserna anges i form av olika åtgärdsförslag eller antikvariska förhållningssätt sorterade enligt särskilda AFF-koder och områden:

AFF-kod

To - Inventarier
T1 - Utemiljö
T2 - Byggnad utvändigt
T3 - Byggnad invändigt
T4 - VVS
T5 - El
T6 - Tele och datasystem
T7 - Transportsystem
T8 - Styr- och övervaknings-system

Områden

- Förebyggande underhåll (FU), Planerat underhåll (PU)
- Fysisk tillgänglighet och information
- Säkerhet
- Utomhus- och inomhusklimat
- Risker

KYRKOMILJÖN

Förutsättningar

Eftersom kyrkomiljön sträcker sig utanför omfattningen av 4 kap. KML har en mer summarisk sammanställning gjorts för detta område. Här relaterar istället vårdprogrammet till andra relevanta lagstiftningar som påverkar platsens förvaltning såsom miljöbalken och PBL.

Storkyrkan, Storkyrkotomten och Gamla stan har höga kultur- och naturvärden och skyddas av ett flertal lagrum i svensk lag.

Storkyrkan och Gamla stan utgör del av riksintresset ”Stockholms innerstad med Djurgården [AB 115]. Ett riksintresse gäller geografiskt utpekade områden som har nationellt viktiga värden och kvaliteter. Riksintressen för kulturmiljövården (enligt miljöbalken 3 kap) ska avspegla landets historia. Vad som är utpekat riksintresse varierar och kan till exempel vara stadskärnor, jordbruksbyar, förhistoriska gravfält eller moderna kyrkor. Storkyrkan ingår i uttrycket för riksintresset i flera avseenden. Dels som symbol för Stiftsstadens och som en del av huvudstadens funktion som landets politiska och administrativa centrum sedan medeltiden, dels som märkesbyggnad i Stockholms stadssiluett.

Ett riksintresse ska enligt miljöbalken 3 kap. 6 §, skyddas från påtaglig skada. Begreppet påtagliga skada förklaras generellt på detta sätt: Ett ingrepp som innebär att ett område förlorar de värden, som motiverat dess utpekande, ska bedömas som påtagligt skadligt. Bedömningen är platsspecifik och baseras på åtgärdens art och omfattning.

Motiv

Belägen i stadens historiska centrum, mellan det kungliga slottet och börshuset, utgör Storkyrkan med sin barockexteriör en nyckelroll i slottsomgivningarna planlagda av Tessin d.y. Kyrkobyggnaden med torn och lanternin utgör en symbol för stiftsstadens och en oersättlig del av Stockholms stadsbild.

Kategorisering av kulturhistoriska värden

Betydande värdebärare

- Storkyrkan som fond i Slottsbacken
- Medeltida gatunät
- Placeringen i Stockholms historiska centrum
- Storkyrkan som del i Stockholms stadssiluett
- Det arkitektoniska samspelet med omgivande byggnader

Kategorisering av bruksvärden

Användningsintensitet

Storkyrkan är ett av Stockholms främsta besöksmål, beläget i det mest turisttåta området i landet.

Utvecklingspotential

Se *Exteriör*.

Gamla stan och Helgeandsholmen i september 2012, vy mot söder. I förgrunden skymtar Gustaf Adolfs torg, i bildmitt dominerar Riksdagshuset, Stockholms slott och Storkyrkan. Foto: wikipedia, Jan Ainali 2012.

KYRKOTOMTEN

Förutsättningar

Storkyrkotomten berörs av 4 kap. KML. Alla förändringar är tillståndspliktiga och ska tillståndsprövas av Länsstyrelsen.

Motiv

Storkyrkans gård har genom sitt läge på den högsta punkten i Gamla stan en särskild position i Stockholms historiska centrum. Marken har brukats sedan tidig medeltid och utgör ett arkeologiskt material av synnerligen hög dignitet. Den bevarade strama uppbyggnaden med markbeläggning av varierande stenbeläggningar och få vegetativa element är ett av kyrkotomens grundläggande karaktärsdrag. Redan på 1920-talet anlades sandlådor på gården, en funktion som ännu finns kvar och för den långa traditionen som lekplats för Gamla stans barn vidare.

Den rumsliga avgränsningen med Storkyrkans sydmur i norr, Börshuset i söder, paviljongerna samt de delvis skulpturprydda murarna åt öster och väster utgör en unik arkitektonisk inramning.

Kategorisering av kulturhistoriska värden

2 Betydande värde i delar

- Murar
- Skulpturer
- Grindar
- Paviljongsbyggnaderna
- Likkällaren
- Gårdens stensättning
- Plats för Gamla Stans barn
- Markeringen av den senmedeltida koromgången
- Popplar och hängaskar

Kategorisering av bruksvärden

2 Utvecklingsbar användning inom Svenska kyrkan

Användningsintensitet

Kyrkotomten användas dagligen året runt av flera olika intressenter så som turism, förskolor och allmänheten.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: Det finns potential att utveckla kyrkotomens kulturhistoriska värde bl.a. genom att ändra material och metoder för vård och underhåll och öka tillgängligheten med information. Se respektive värdebärare för närmare beskrivning.

Vid nästa revidering bör vårdprogrammet kompletteras med en rumsanalys för kyrkotomten där gränsen definieras och de betydande värdebärarna är utplacerade.

AFF-kod: T1

Förebyggande underhåll (FU): Åtgärder ska genomföras med hög antikvarisk ambition, anpassade efter kulturvärden, utförda med högsta möjliga kvalité. Särskilda material och metoder krävs. Noggrann dokumentation och uppföljning.

Planerat underhåll (PU): Se *FU*.

Fysisk tillgänglighet och information: Tillgänglighetshöjande åtgärder ska anpassas efter både brukare och kulturarv. Kyrkotomten bör vara tillgänglig för allmänheten större delen av året.

Säkerhet: Säkerhetshöjande åtgärder ska anpassas efter både brukare och kulturarv.

Klimat: -

Risker: Många besökare ökar risk för slitage. Kyrkotomten är låst men oövakad nattetid.

MURAR

1718–1850

Kunskapsvärde

Murarna kring Storkyrkans gård har historiskt sett haft en viktig funktion såväl för att avgränsa och skydda kyrkogården som del i fastighetens arkitektoniska uppbyggnad. De medeltida välvda kyrkogårdsingångarna ersattes i slutet av 1600-talet av portar infattade av pelare. Fram till sekelskiftet 1900 utgjordes muren åt Slottsbacken av oljefärgsmålade gotländsk sandsten medan den åt Trångsund var putsad. Båda murarna kläddes då med röd roslagssandsten även om pelarna i gotländsk sandsten behölls.

Upplevelsevärde

Murarna är en del i den helhetsgestaltning som utgörs av Storkyrkans och Börshusets barockarkitektur och bidrar genom sin resning till den unika arkitektoniska inramningen av Storkyrkans gård.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: Allmän konservering och eventuell oljefärgsmålning av piedestalerna (bör göras lika kyrkans övriga gotländska sandsten).

AFF-kod: T1.31

Förebyggande underhåll (FU): 1ggr/år. Kontroll av avtäckningar, eventuell vittring mm.

Planerat underhåll (PU): 1 ggr/20 år eller efter behov. Rengöring och översyn av stenkonservator.

Fysisk tillgänglighet och information: Trappan till gården från Trångsund är inte tillgänglighetsanpassad. Detta är inte önskvärt från församlingen, men ingången bör kompletteras med information om var den tillgänglighetsanpassade entrén finns.

Säkerhet: -

Klimat: -

Risker: -

SKULPTURER

1718–1850

Kunskapsvärde

De allegoriska statyerna Förnuftet och Kärleken vid kyrkogårdens västingång höiggs av Peter Schultz 1675. Dagens skulpturer utgörs av betongkopior medan ursprungsstatyerna i gotländsk sandsten sedan 1990-talet förvaras i Storkyrkoboden. Även östingången pryddes fram till 1990-talet av friskulpturer, föreställande Försiktigheten och Hoppet vilka utfördes av Daniel Kortz 1702. Statyerna står idag i Storkyrkoboden. Alla statyer var ursprungligen oljefärgsmålade men renhögs i samband med 1903 års restaurering av Storkyrkan. Detta ledde emellertid till eskalerad vittring varför de 1920 återigen oljefärgsmålades. Både Peter Schultz och Daniel Kortz är välkända skulptörer från decennierna kring sekelskiftet 1700 och statyparen har betydande konsthistoriska värden. Schultz statyer anses därtill vara Stockholms äldsta friskulpturer.

Upplevelsevärde

Skulpturerna vid västentrén bidrar med sin gestaltning och komposition till både gården och kyrkomiljön som helhet.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: Kortz skulpturer bör kopieras och replikorna placeras vid östingångens pelare. Betongkopiorna kan med fördel målas i grå sandstenskulör, bör samordnas med målning av kyrkans stenpartier. Arbetet bör planeras och utföras i samråd med antikvarie/restaureringsarkitekt.

AFF-kod: T1

Förebyggande underhåll (FU): 1ggr/år. Borttagning av smuts på skulpturfundament och skulpturernas nedre del med rent vatten och mjuk borste eller trasa.

Planerat underhåll (PU): ca 1 ggr/15 år. Hel rengöring eller efter behov, utförs av stenkonservator eller stenhuggare.

Fysisk tillgänglighet och information: -

Säkerhet: -

Klimat: -

Risker:

GRINDAR

1718–1850 1850–1940

Kunskapsvärde

Grinden i väster åt Trångsund tillkom sannolikt i början av 1700-talet som del i entréernas helhetskomposition i barockstil som utgörs av murar, skulpturer och grindar. Grinden är ursprunglig vilket framgår av det snirkliga barocksmidets hantverksmässiga bearbetning. Paret åt Slottsbacken ersattes med en kopia i början av 1900-talet (föregicks av en grind med annat utseende). Grindarna målades 1773 gröna och några år därefter stålgrå men tycks under större delen av 1900-talet ha varit svarta så som idag. Under 1900-talet har antalet spjälor i de nedre partierna dubblerats i båda grindarna.

Upplevelsevärde

Grindarna ingår i entréernas och kyrkomiljöns helhetskomposition i barockstil. Grindarna är av stor betydelse för entréernas karaktär och utgör viktiga exempel på barockens kyrkogårdsg grindar.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: Grindar i behov av ommålning, linoljefärg bör användas. En mer anpassad låsanordning vore lämpligt, vilken bör tas fram i samråd med antikvarie/restaureringsarkitekt.

AFF-kod: T1

Förebyggande underhåll (FU): 1ggr/år. Notering av infästningar i mur, målningsskador mm.

Planerat underhåll (PU): 1 ggr/10 år. Ommålning med linoljefärg. Lös färg avlägsnas med skrapa och stålborste och grindarna ommålas med linoljefärg. Notera att underliggande skikt kan innehålla blymönja och att arbetet bör utföras av fackman med erforderlig skyddsutrustning.

Fysisk tillgänglighet och information: -

Säkerhet: Se *FU* och *PU*.

Klimat: -

Risker: Se *PU*.

PAVILJONGS-BYGGNADERNA

1718–1850

Kunskapsvärde

Paviljongsbyggnaderna på gården uppfördes samtidigt som Börshuset 1767 efter ritningar av E. Palmstedt. Den östra som vagnsbod och den västra som begravningskapell. Vagnsbodens östra och norra portar är sannolikt ursprungliga och bidrar till byggnadens arkitektur- och byggnadshistoriska värden. De flacka plåttäckta taken, planformen med sina avnupna hörn samt fasadernas klassicistiska indelning hör alla samman med barockens och rokokons arkitekturströmningar. Fasadernas bandrustik är typisk för Palmstedts arkitektur.

Upplevelsevärde

Byggnaderna är viktiga komponenter i den helhetsmiljö i barock som karaktäriserar Storkyrkans gård.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: Kan utvecklas för ökad användning.

AFF-kod: T2.21, T2.24, T2.25, T2.26

Förebyggande underhåll (FU): 2 ggr/år. Avvattningssystem kontrolleras och rensas.

1 ggr/år. Allmän översyn av fasader och tak för ev skadenotering.

Planerat underhåll (PU): Inom 3 år. Fönstrens blyglas bör rengöras och restaureras av glasmästare med inriktning på kulturhistoriskt glas. Se även "Fönster och dörrar av målat trä". Se även *Fönster och dörrar av målat trä*.

Fysisk tillgänglighet och information: -

Säkerhet: -

Klimat: Fönstren otäta, se *PU*.

Risker: -

Bilden till vänster visar de ursprungliga grindarna åt Trångsund i väster. Till höger syns östra grindparet som byttes ut 1903. (Foto: SSM).

LIKKÄLLAREN

1718–1850

Kunskapsvärde

Likkällaren uppfördes i samband med att paviljongerna av Palmstedt byggdes 1767 och sträcker sig under hela utrymmet mellan dessa. Källaren nås via en trappa i den östra paviljongsbyggnaden och utgörs av ett kryssvälvat rum om sju valvtravéer. Rummet användes till förvaring av lik fram till det att begravningsverksamheten i och kring Storkyrkan upphörde i början av 1800-talet. Likkällare av motsvarande proportioner är ovanliga och rummets oputsade valv- och väggkonstruktion har höga byggnadshistoriska värden.

Upplevelsevärde

Rummet har genom sina obearbetade murverk, kryssvalven och sina välstämda proportioner ett betydande arkitektoniskt värde, som tillsammans med dess tidigare funktion som likkällare skapar en särskild stämning.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: Likkällaren har stor potential att utvecklas inom verksamheten, exempelvis som besökscentrum eller liknande.

AFF-kod: T2

Förebyggande underhåll (FU): Se *Klimat*.

Planerat underhåll (PU): Se *FU*.

Fysisk tillgänglighet och information: -

Säkerhet: -

Klimat: RF bör hållas under 80%, en RF-logg kan med fördel placeras i källaren.

Risker: -

GÅRDENS STENSÄTTNING

1850–1940

1940–2050

Kunskapsvärde

Storkyrkans gård stensattes i början av 1800-talet i samband med att begravningsverksamheten upphörde på kyrkogården. De äldre stenarna utgörs till största del av plana granithällar och storgatsten, och ett mindre antal av kasserade gravhällar. I början av 1900-talet var den norra sidan av gården belagd med storgatsten medan den södra, som låg ca en decimeter högre upp, var belagd med granithällar. Efter ett förslag från 1939 av stadsträdgårdsmästare Holger Blom görs gården om och sannolikt läggs stenyrtorna om så att granithällar och storgatsten blandas, vilket syns på bilder från 1950-talet. Vid omläggningen av kyrkogården 1981 efter Walter Bauers förslag behålls Bloms varierande läggning medan delar av den södra ytan ersätts av planteringar.

Upplevelsevärde

Stenbeläggningen utgör en betydande del i gårdens strama uppbyggnad som präglat platsen sedan början på 1800-talet, och ger gården karaktären av stadstorg snarare än kyrkogård.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: Flera av kalkstenshällarna saknar hörn eller andra partier. Ytan bör ses över, passbitar lika omgivande sten fogas in och fogar fyllas i efter behov.

AFF-kod: T1.123

Förebyggande underhåll (FU): 1ggr/år. Översiktlig kontroll och urlakade fogar och håligheter fylls i.

Planerat underhåll (PU): Se *FU*.

Fysisk tillgänglighet och information: Se *Utvecklingspotential*.

Säkerhet: -

Klimat: -

Risker: Se *FU*.

Gården fotograferad 2017 respektive 1958 (SSM).

PLATS FÖR GAMLA STANS BARN

1850–1940 1940–2050

Kunskapsvärde

Redan under 1920-talet diskuterades att ge Storkyrkans gård en mer parklik karaktär. En sandlåda hade redan anlagts mitt framför kyrkans södra mur, som en inbjudan för stadens barn att ta platsen i anspråk för lek. För att skapa engagemang anordnades en tävling där allmänheten kunde skicka in sina förslag till hur gården/lekparken skulle utformas. Det blev emellertid stadsträdgårdsmästaren Holger Bloms förslag från 1939 som utfördes och gården försågs med ett mindre antal planteringar, parkbänkar och en stor prismatiskt formad sandlåda. Sandlådor var inte ovanliga på innerstadens kyrkogårdar fram till 1900-talets mitt och utgör en symbol för en tidsperiod då innerstadens kyrkogårdar i hög grad sågs som parkmiljöer för stadens medborgare. Värdet är emellertid inte knutet till sandlådorna i sig utan dess funktion som förutsättning för lek.

Upplevelsevärde

Storkyrkans gård har under 1900-talet haft funktionen både som lekplats och som plats för kontemplation. Den parklika karaktären och

Idétävlingsförslag
för Storkyrkans gård
från 1939.

blandningen av vuxna och barn gör Storkyrkans gård till ett viktigt stadsrum i Gamla stan.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: Sedan gungälgen i den östra sandlådan avlägsnats av säkerhetsskäl finns ingen lekinstallation utöver sandlådorna. Församlingsmedlemmar har diskuterat att skapa en lekskulptur inspirerad av S:t Görans draken, vilket är en intressant idé. Placering och storlek bör diskuteras med antikvarisk expertis innan beställning.

AFF-kod: T1

Förebyggande underhåll (FU): Besiktning: 1 ggr/år. Säkerhetsbesiktning utförd av kompetent person (PBL).

Besiktning: 4 ggr/år. Funktionskontroll samt löpande rutinmässiga visuella kontroller av fastighetsägaren.

Kontrollera kontinuerligt att sand eller liknande inte hamnat i brunnarna efter lek.

Planerat underhåll (PU): -

Fysisk tillgänglighet och information: -

Säkerhet: -

Klimat: -

Risker: -

MARKERINGEN AV DEN SENMEDELTIDA KOROMGÅNGEN

1850–1940

Kunskapsvärde

1554 ville Gustav Vasa riva hela Storkyrkan, då dess läge intill slottet utgjorde ett hot vid en eventuell belägring. Kungens plan förverkligades emellertid aldrig eftersom den inflytelserike Skeppar Olof Erikzon lär ha lyckats övertala kungen att skona kyrkan och endast offra koromgången från början av 1400-talet som låg närmast slottet. Vid en utgrävning 1908 undersöktes koromgångens grundmurar, och för att illustrera dess ursprungliga form gjordes markeringar i gatans stenbeläggning åt Slottsbacken. En minnesplatta placerades i kyrkans sockel, vilken emellertid anger det felaktiga året 1548 för rivningen (bör vara tidigast 1554).

Upplevelsevärde

Markeringen av den rivna koromgången ger en ökad förståelse för Storkyrkans senmedeltida gestaltning och vittnar samtidigt om historien kring hur nära det var att hela kyrkan jämnades med marken.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: Samverkan med SFV bör ske kontinuerligt så att denna del av kyrkotomten kan hävdas och hållas fri.

AFF-kod: T1.123

Förebyggande underhåll (FU): -

Planerat underhåll (PU): -

Fysisk tillgänglighet och information: -

Säkerhet: -

Klimat: -

Risker: -

POPPLAR OCH HÄNGASKAR

1850–1940 1940–2050

Kunskapsvärde

Första gången träd omnämns på Storkyrkans gård är 1701 då sju unga träd förses med skyddstaket. Detta är anmärkningsvärt då trädplanteringar på kyrkogårdar var ett ovanligt inslag på svenska kyrkogårdar ännu vid 1700-talets slut. Det faktum att de försågs med ”kiättar” som de kallades 1764 då staketen målades gröna med vita knoppar, talar för att träden ansågs viktiga för kyrkogården. Det är oklart huruvida det fanns trädplanteringar under 1800-talet. 1924 planteras emellertid åtta popplar vid ingångarna, varav tre återstår idag. Hängaskarna planterades efter förslag från trädgårdsarkitekten Walter Bauer 1981. Ofta förekommer hängaskar som solitära sorgeträd, mer sällan i form av trädrader som på Storkyrkans gård. Troligen härstammar alla hängaskar från ett träd i Gamlinggay i Camebridshire i England i mitten av 1700-talet.

Upplevelsevärde

Popplarna är genom sin höjd ett ovanligt inslag i närmiljön och signalerar samtidigt den gamla kyrkogårdens plats i Gamla stan.

De höjdsträvande popplarna som markerar gårdens två ingångar står i stark kontrast till hängaskarnas fallande kronor. Hängaskarna ingår i den helhetskomposition som utformades av den välkände trädgårdsarkitekten Walter Bauer och utgör ett viktigt element i gårdens uppbyggnad. Hängaskar har länge använts som sorgeträd på svenska kyrkogårdar och kan därför ses som en symbol för kyrkotomtens historia som kyrkogård.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: -

AFF-kod: T1.113

Förebyggande underhåll (FU): Vid behov. Popplarna bör beskäras så att de inte riskerar att skada fasaden och att grenar inte riskerar att falla av. Beskrining ska göras av arborist enligt *PU*.

Planerat underhåll (PU): 1ggr/2 år. Underhållsbeskrining av arborist vartannat år (februari - april alt. juli–september) eller av arboristen anvisat intervall (ska då justeras i detta dokument). Personalen på det företag som anlitas bör vara utbildad enligt riktlinjer som följer European Arboriculture Council eller International Society of Arboriculture.

Fysisk tillgänglighet och information: -

Säkerhet: Se *FU*.

Klimat: -

Risker: -

EXTERIÖR

Förutsättningar

Kyrkans exteriör berörs av 4 kap. §3 KML. Alla förändringar är tillståndspliktiga och ska tillståndsprövas av Länsstyrelsen.

Motiv

Storkyrkan är en av Stockholms äldsta byggnader med en komplex byggnadshistoria från medeltiden till 1700-talets exteriöra omgestaltning, vilken utgör ett av seklets viktigaste arkitekturhistoriska alster. Fasaderna och stommen vittnar om kyrkans byggnadshistoriska utveckling från medeltiden till tidigt 1900-tal.

Belägen i huvudstadens historiska centrum, mellan det kungliga slottet och börshuset, utgör Storkyrkan med sin barockexteriör en nyckelroll i slottsomgivningarna planlagda av Tessin d.y. Kyrkobyggnaden med torn och lanternin utgör en symbol för stiftsstadens och är en oersättlig del av Stockholms stadsbild.

Kategorisering av kulturhistoriska värden

2 Betydande värde i delar

I förestående restaurering är ambitionen att höja till 1 (Betydande värde som helhet)

- Murverk 1300- till 1700-tal
- Urnor, kyrktupp och den stora kulan
- Tornuret
- Soluret
- Gjutjärnsfönstren
- Lanterninen
- Järnräcken åt Slottsbacken
- Puts- och naturstenselement
- Portar och portbeslag

- Konsistorietrapphuset
- Fönster och dörrar av målat trä
- Staty över Olaus Petri

Kategorisering av bruksvärden

2 Utvecklingsbar användning inom Svenska kyrkan

Användningsintensitet

Storkyrkan är ett av Stockholms främsta besöksmål, belägen i det mest turisttåta området i landet.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential

Exteriören är i behov av restaurering, vilken redan är påbörjad. Det är positivt att den kommande renoveringen rekonstruerar delar av 1700-talets exteriöra omgestaltning. En framtida kategorisering av exteriörens kulturhistoriska värde har potential att öka.

Alla förändringar är tillståndspliktiga enligt 4 kap. KML

AFF-kod: T2

Förebyggande underhåll (FU): Åtgärder ska genomföras med hög antikvarisk ambition, anpassade efter kulturvärden, utförda med högsta möjliga kvalitet. Särskilda material och metoder krävs. Noggrann dokumentation och uppföljning.

Planerat underhåll (PU): Se FU.

Fysisk tillgänglighet och information: Tillgänglighetshöjande åtgärder ska anpassas efter både brukare och kulturarv.

Säkerhet: Säkerhetshöjande åtgärder ska anpassas efter både brukare och kulturarv.

Klimat: Tornets utsatta läge kan ge ett ökat tillsyns- och renoveringsbehov.

Risker: Många besökare ökar risk för slitage. Det finns även risk för klotter.

MURVERK 1300-TILL 1700-TAL

1250–1527 1527–1718

Kunskapsvärde

Storkyrkan är uppförd i rött handslaget mälartegel i stortegelformat med profiltegel kring fönster och muröppningar. Teglet tillverkades vid Horns tegelbruk vid nuvarande Hornstull. Merparten av murverken är medeltida och tillkom under 1300- och 1400-talen. Under dessa århundraden befann sig kyrkan närmast oavbrutet i en utbyggnadsfas.

Murverken är dels den primära källan till Storkyrkans tidigare gestaltningar, dels en värdefull källa till kunskap om äldre tiders byggnadsteknik och byggnadshistoria.

Upplevelsevärde

De ursprungligen oputsade tegelfasaderna finns exponerade på flera ställen i kyrkan och visar prov på medeltidens material och byggnadstekniker. I tornet syns bland annat flera typer av äldre tegelförband.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: Se *Säkerhet*.

AFF-kod: T2.2

Förebyggande underhåll (FU): 1 ggr/år. Kontrollera murar på vindar och torn. Notera skador, missfärgningar mm. Se även *Puts och naturstenselement*.

Planerat underhåll (PU): Åtgärder efter behov. Se *FU*.

Fysisk tillgänglighet och information: -

Säkerhet: Gångbryggor på vindarna behöver ses över, flera brädor är skadade men har ett byggnadshistoriskt värde. Genomgång och åtgärdsförslag bör göras av antikvarie i samråd med tilltänkt hantverkare.

Klimat: -

Risker: -

URNOR, KYRKTUPP OCH DEN STORA KULAN

1250–1527 → 1718–1850

Kunskapsvärde

Redan under medeltiden pryddes Storkyrkans torn av en kyrktupp, en detalj som även fanns med i Carlbergs slutgiltiga förslag där tuppen liksom korset och den stora kulan därunder förgyllts med äkta bladguld. Urnorna som kröner västra gaveln och hörnen på lanterninens tak och balustrad ingår i Carlbergs ursprungliga barockgestaltning. Urnorna på västra gaveln var fram till 1929 sannolikt tillverkade i sandsten medan de på lanterninen (troligen även de ursprungligen av sandsten) då redan bytts ut mot nuvarande urnor i kopparplåt. Förgyllning fanns av allt att döma på samma arkitektoniska detaljer i Carlbergs förslag som idag.

Upplevelsevärde

Urnorna, kyrktuppen, korset, den stora kulan och övriga förgyllda detaljer har en framträdande position i kyrkans exteriör och signalerar byggnadens kyrkliga innehåll.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: -

AFF-kod: T2.9

Förebyggande underhåll (FU): 1 ggr/år. Kontroll i samband med besiktning av lanterninen mm.

Planerat underhåll (PU): Kontroll vart 3 år. Skruvar vid infästningar dras åt på spiran, urnornas stabilitet kontrolleras. Plåtskador löds och förgyllning kontrolleras och förbättras vid behov av förgyllare eller kulturmålare.

Fysisk tillgänglighet och information: Tillgängligheten är begränsad pga läget i byggnaden. Information nere i kyrkan genom ex interaktiv panorama eller dylikt skulle

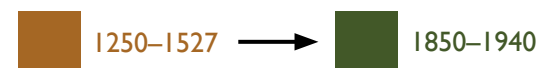
Säkerhet: Taksäkerheten ska ses över inom ramen för kommande fasadrestaurering.

Klimat: -

Risker: Se *Säkerhet*.

TORNURET

Kunskapsvärde

Storkyrkans första tornur tillkom 1471 på initiativ av Sten Sture. De förgyllda siffrorna och den yttre delen av nuvarande urtavla av svartmålad järnplåt är bevarade från barockomdaningen omkring 1740. Plåt och siffror är med sin ålderdomliga karaktär ett välbevarat exempel på 1700-talets plåtslageriarbeten. Visare och siffror har sedan 1700-talet varit förgyllda och urtavlan har åtminstone sedan 1825 varit svartmålad. Omkring 1880 ersattes den sannolikt ursprungliga timvisaren med en timvisare och en minutvisare. Ett förslag för byta visare mot nya kopior upprättas 1925, det är dock osäkert om det utfördes då eller i samband med nästa ändring. 1934 ersätts urtavlans mitt av bakbelyst svartmålat glas efter förslag från ingenjör Simon Brådhe. Glaset ersattes 1978 av en svartmålad slät kopparskiva.

Det inre mekaniska urverket tillverkades 1888 i tornursverkstaden på Linderoths urfabrik. Kyrkuret fyllde fram till 1900-talet en viktig samhällelig funktion som gemensam tidsangivare för människorna i Gamla stan.

Upplevelsevärde

Urtavlan utgör en betydande del av tornets karaktär och i Gamla stans siluett där den ännu fyller sin funktion som tidsangivare åt stadens invånare.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: Se PU.

AFF-kod: T2.9

Förebyggande underhåll (FU): 1 ggr/år. Urtavla och visare. Kontroll med kikare.

1 ggr/år. Tornur. Service av specialist.

Planerat underhåll (PU): 1 ggr/10år. Ommålning med linoljefärg. Lös färg avlägsnas och urtavlorna målas med linoljefärg. Underliggande skikt innehåller blymönja och arbetet ska utföras av fackman med erforderlig skyddsutrustning och kunskap om kulturhistoriskt måleri. Blymönjan bör behållas av tekniska och kulturhistoriska skäl.

Fysisk tillgänglighet och information: -

Säkerhet: Infästningar i fasad kontrolleras i samband med målningsarbeten.

Klimat: -

Risker: -

SOLURET

Kunskapsvärde

Soluret på sydfasadens östra hörnpilaster högs av mästare Areen Stenhuggare 1588 och tillkom i samband med att Johan III lät sänka långhusmurarna och kröna strävpelarna med fialer. Uret är utfört i röd kalksten och har förgyllda siffror och inskriptionen MERIDIES, det vill säga middag. Visaren är fäst i övre delens mitt vilken pryds av det hebreiska ordet JHVH från vilket förgyllda linjer löper som strålar till urets siffror. Storkyrkans torn hade ett tornur redan under Sten Stures tid varför soluret främst bör ha haft ett dekorativt syfte. Under 1900-talet har solurets tavla försetts med avtäckningar i kopparplåt.

Upplevelsevärde

Soluret är betydelsefullt som en av få dekorativa detaljer på långhusfasaderna och är därtill ett av få exteriöra element som härrör från 1500-talet.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: -

AFF-kod: T2.9

Förebyggande underhåll (FU): Popplarna bör beskäras regelbundet för att motverka skador på såväl soluret som fasader och fönster.

Planerat underhåll (PU): ca 1ggr/10 år. Kontroll av infästningar och eventuell bättringsmålning av dessa samt avtäckningen av koppar. Bör med fördel utföras samtidigt som fönstermålningen. Soluret rengörs i samband med detta med hjälp av mjuk svamp på smutsade ytor (inte den hårda sidan på kökssvamp) och en hink varmt vatten med några droppar diskmedel (Yes).

Fysisk tillgänglighet och information: -

Säkerhet: -

Klimat: -

Risker: -

GJUTJÄRNSFÖNSTER

1718–1850 1850–1940

Kunskapsvärde

De runda järnfönstren i mittskeppets högmur samt i tornet är sannolikt bevarade från barockomdaningen 1737–42. Kyrkfönstren av gjutjärn i nygotisk stil installerades omkring 1860 och ersatte då småspröjsade 1700-talsfönster med motsvarande form. Fönstren ritades sannolikt av C.E. Forsberg och är typiska för den nygotiska arkitekturstilen som slog igenom under 1860-talet med industriellt framställda element och material. Fönstren har sedan de sattes in varit målade i mörka kulörer, främst svart och mörkt grönt. 2002 genomgick de en genomgripande restaurering och allt glas ersattes med nytt handblåst glas från Frankrike.

Upplevelsevärde

Fönstren bevarar 1700-talsfönstrens yttre konturer och underordnar sig trots masverkens utpräglad gotiska uttryck Storkyrkans helhetskomposition i barock.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: –

AFF-kod: T2.23

Förebyggande underhåll (FU): 1ggr/år. Kontroll. Bättringsmålning enligt beskrivning i *PU* efter behov.

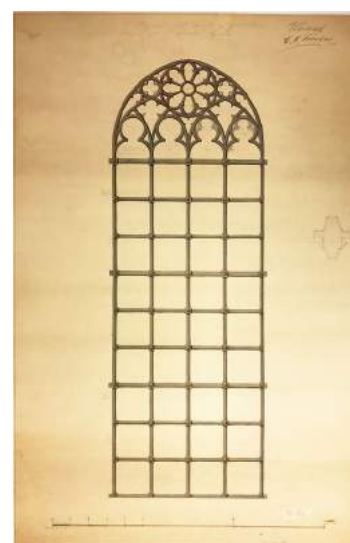
Planerat underhåll (PU): ca 1 ggr/10 år. Ommålning med linoljefärg. Lös färg avlägsnas, skrapkanter nedslipas och fönstren målas med linoljefärg. Underliggande skikt innehåller blymönja och arbetet ska utföras av fackman med erforderlig skyddsutrustning och kunskap om kulturhistoriskt måleri. Blymönjan bör behållas av tekniska och kulturhistoriska skäl. Trasigt glas ersätts med glas lika befintligt.

Fysisk tillgänglighet och information: –

Säkerhet: –

Klimat: Kitt kompletteras så att glaset sluter tätt mot bågarna.

Risker: –

I bilden till vänster syns en del av den norra fasaden. Bilden till höger visar C.E. Forsbergs förslag till nya kyrkfönster i gjutjärn. (Foto: M Laserna, Stadsarkivet).

LANTERNINEN

1718–1850

Kunskapsvärde

Hela den barockomdaning som Storkyrkan genomgick under åren omkring 1740 började med Carl Hårleman och Johan Eberhard Carlbergs tävlan om vem som kunde skapa den mest fulländade lanterninen som ersättning för kyrkans medeltida tornspira. Carlbergs vinnande förslag var en öppen konstruktion klädd i järnplåt stödd av kraftiga sandstensvoluter nertill. Även balustradens balusterdockor, som omgärdade väktargången, var huggna i sandsten. Hela lanterninen var målad i brunröd kopparimiterande kulör. Vid något tillfälle, sannolikt under 1800-talet, ersattes järnplåten av kopparplåt. Troligen var det också då som balusterdockorna byttes ut mot nya i kopparplåt. Lanterninens kopparplåt byttes till stor del ut vid den senaste restaureringen 1929. Storkyrkans lanternin räknas som stadsarkitekten Carlbergs mest betydelsefulla verk som arkitekt och som ett av landets främsta exempel på barockarkitektur.

Upplevelsevärde

Lanterninen, kronan på verket i Carlbergs barockgestaltning och ett landmärke i Gamla stan, är av avgörande betydelse för upplevelsen av Storkyrkans exteriör.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: Kopparplåten är i behov av restaurering och all sandsten bör oljefärgsmålas i kulör motsvarande den omgivande ärgade kopparplåten.

AFF-kod: T2.1

Förebyggande underhåll (FU): Kontroll 1 ggr/år. Spirans och den stora kulans infästningar kontrolleras med hjälp av kikare. Kontrollera att askledaren hänger fritt från takytan, är hel och inte alltför ärgad samt att den inte gått av vid markanslutningen. Kontrollera att alla åtkomliga vajerlås är väl åtdragna. Kontrollera alltid askledaren efter ett åsknedslag. Kontrollera sandstensdelarna och fogar samt att dörrarna till tornväktarens rum går att stänga som de ska.

Planerat underhåll (PU): 1 ggr/10 år. Sandstensdetaljer bör restaureras och oljefärgsmålas i kulör motsvarande den omgivande ärgade kopparplåten. Åtgärder utförs i övrigt efter behov som avgörs vid kontroll, se *FU*.

Säkerhet: Tornväktargångens balustrad, räcke mm uppfyller inte gällande säkerhetsnormer. Åtgärdas inom ramen för kommande fasadrestaurering.

Klimat: –

Risker: Se *Säkerhet*.

Risker: –

JÄRNRÄCKEN ÅT SLOTTSBACKEN

1718–1850

Kunskapsvärde

Järnräckena på taket åt Slottsbacken smiddes av de båda smederna Mårten Triewaldt och Dawid Hamm och monterades 1738 i samband med Carlbergs barockomdaning. Uttrycket är utpräglad barock med svängda former, rullar, fleuroner och vridna spetsar. Räckena framför stentavlan på östfasadens mitt är samtida med de på taket men har ett något enklare utförande. 1903 kapades mittpartiet bort för att ge plats åt statyn av Olaus Petri. Enligt den färgundersökning som utfördes 2017 var räckena på taket ursprungligen gröna och har under årens lopp målats i varierande kulörer mellan mörkt grönt och svart. Räckena är välarbetade exempel på barockens byggnadsmideskonst med betydande konst- och arkitekturhistoriska värden.

Upplevelsevärde

Räckena på taket utgör som övre avslutning i Carlbergs fasadkomposition en betydelsefull del av fonden åt Slottsbacken.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: Se PU.

AFF-kod: T2.9

Förebyggande underhåll (FU): 1 ggr/1-3 år.
Kontroll av ytskikt och infästningar.

Planerat underhåll (PU): ca 1 ggr/10 år.
Ommålning med linoljefärg. Lös färg avlägsnas och räckena målas med linoljefärg. Underliggande skikt innehåller blymönja och arbetet ska utföras av fackman med erforderlig skyddsutrustning och kunskap om kulturhistoriskt måleri. Blymönjan bör behållas av tekniska och kulturhistoriska skäl.

Fysisk tillgänglighet och information: -

Säkerhet: Räckena har främst en dekorativ funktion men bör besiktigas så att delar inte lossnar och faller ner.

Klimat: -

Risker: -

PUTS- OCH NATURSTENS-ELEMENT

1718–1850

Kunskapsvärde

Storkyrkans dekorativa fasaddetaljer härrör ursprungligen från Carlbergs barockomdaning 1736–43. Listverken och ornamenten består av en sammansättning av gotlandssandsten och puts. Åtminstone tornets och den västra fasadens naturstensornament höggs av stenhuggarmästaren O. Fristedt. All sten oljefärgsmålades 1741. Sannolikt var även de listverk av puts som utformats för att efterlikna sten målade. Flera dekorelement har emellertid tagits bort eller ändrats under 1900-talet. Fasaddekoren är i huvudsak koncentrerad till tornet samt väst- och östfasaderna, även om Carlberg skissade på gavlar till långhuset för att i barockmanér skapa intrycket av en korsaxel. Stenornamenten visar på barockens stenhuggarkonst och utgör tillsammans med övrig fasaddekor bärande delar i Storkyrkans synnerligen höga arkitekturhistoriska värde.

Upplevelsevärde

Fasadornamentiken är särpräglad men samtidigt typisk för tidens romerskinspirerade arkitektur. Uttrycket är avgörande för Tessins genomgripande barockgestaltning av Slottsbacken, vars arkitektoniska värde är av nationellt intresse.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: Delar av fasaddekoren bör konserveras och andra restaureras. Görs i samråd med antikvariska expertis.

AFF-kod: T2.2

Förebyggande underhåll (FU): 1 ggr/år.
Kontrollera fasadernas puts, sten, plåt-avtäckningar och avvattningssystem med hjälp av kikare. Missfärgningar eller skador noteras. Avvattningssystem bör kontrolleras i samband med regn. Takvärmen bör funktionstestas varje höst för att motverka att stuprör, ledningar mm fryser sönder.

Planerat underhåll (PU): 1 ggr/20 år. Avfärgning med kalkfärg och lagning av skador i puts. Rådgör med antikvarisk expert innan åtgärd.

Fysisk tillgänglighet och information: -

Säkerhet: All sten och puts bör liksom övriga fasaddelar kontrolleras så att de inte riskerar att falla ner.

Klimat: -

PORTAR OCH PORTBESLAG

1718–1850 1850–1940

Kunskapsvärde

Portarna åt väster och norr i mörkbetsad ek tillkom 1741. Dörrbladen gavs en relativt enkel utformning med klassicistisk uppbyggnad i barock. Beslagen i brons utfördes av gördelmakaren Gottlieb Wurster. Dörrvredet i porten åt norr pryddes med det allseende ögat och strålglass flankerat av rocailler, medan dörrskylten smyckades med bland annat en figur med ett höjt vinglas. Beslagen på portarna åt väster är dekorerade med akantus, rocailler mm. Portarna var ursprungligen fernissade. 1825 nämns att de fernissats med kopallack. Paviljongsbyggnadernas och konsistorietrapphusets portar är troligen ursprungliga och ritades av Erik Palmstedt 1767.

Upplevelsevärde

De gamla portarna skapar med sin patina och ålderdomliga prägel, och inte minst sin högklassiga beslagning, en tyngd till entréerna till Stockholms domkyrka.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: Dörrarna bör rengöras och fernissas med linoljefernissa och bronsbeslagen restaureras av metallkonservator.

AFF-kod: T2.24

Förebyggande underhåll (FU): 1 ggr/år. Kontroll, notera skador på ex beslag, trä eller färgskikt.

Planerat underhåll (PU): 1 ggr/15 år. Se *Utvecklingspotential*.

Fysisk tillgänglighet och information: –

Säkerhet: –

Klimat: Salt för snösmältning, marschaller eller liknande får inte användas vid Storkyrkans entréer.

Risker: –

KONSISTORIETRAPPHUSET

1718–1850

Kunskapsvärde

Trapphuset uppfördes 1777 efter ritningar av Gustav III:s arkitekt, Erik Palmstedt, som även ritat Börshuset och paviljongsbyggnaderna på Storkyrkotomten. Fasaden är symmetriskt uppbyggd i barock med småspröjsade fönster med konvexa bågar i hörnen. Övre våningens östra fönster är det enda som är ursprungligt (se *Fönster och dörrar av målat trä*). Den centralt placerade pardörrens sniderier har drag av rokoko. Trapphuset har en för Palmstedt typisk stil med småspröjsade fönster och bandrusticerade fasader, och har därigenom betydande arkitekturhistoriska värden.

Upplevelsevärde

Trapphusbyggnaden är ett intressant exempel på barock med inslag av rokoko. De konvexa fönstren är av särskild betydelse för upplevelsen av fasaden som genom sitt samspel med paviljongsbyggnaderna och Börshuset knyter samman miljön åt Trångsund.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: Dörren är idag omålad men tillverkades med avsikten att den skulle vara målad. Dörren bör målas med linoljefärg, vilket emellertid bör utföras efter att dess ursprungliga färgsättning undersökts genom de spår som finns bevarade i dörrens fördjupningar. Fönstren bör varsamt restaureras och målas med linoljefärg.

AFF-kod: T1.1, T2.1, T2.2, T2.23, T2.24

Förebyggande underhåll (FU): 1ggr/år. Kontroll av tak och övriga plåtavtäckningar, fasadputs, sockel, fönster och dörrar. Kontroll av vind 1 ggr/3 år för klimat och skadeinsekter.

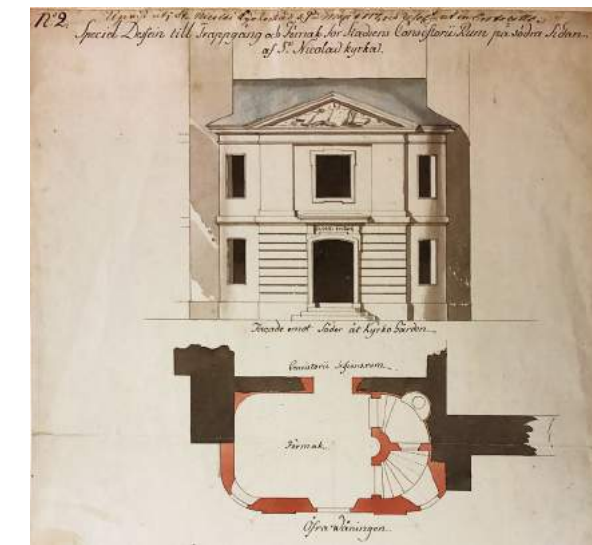
Planerat underhåll (PU): Se *"Murverk 1300-tal till 1700-tal"*, *"Puts- och naturstenselement"*, *"Fönster och dörrar av målat trä"* och *"Popplar och hängaskar"*.

Fysisk tillgänglighet och information: –

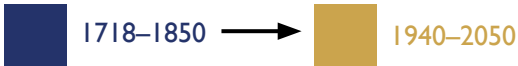
Säkerhet: –

Klimat: Kontroll av vind 1 ggr/3 år för klimat och skadeinsekter.

Risker: –

FÖNSTER OCH DÖRRAR AV MÅLAT TRÄ

Kunskapsvärde

Storkyrkans fönster utgörs till största del av järnfönster, men på östgaveln, konsistorietrapphuset och i paviljongsbyggnaderna finns ett antal fönster av trä. Fönstren är småspröjsade med tärningsspröjs och munblåst glas. Merparten är restaurerade och flera bågar är utbytta. Fönstret i konsistorietrapphusets övre våning åt öster är sannolikt ursprungligt och är därför särskilt värdefullt. Konsistorietrapphusets dörr är liksom paviljongsbyggnadernas dörrar sannolikt ursprungliga.

Upplevelsevärde

Fönstren är med sitt tidstypiskt småspröjsade utförande en viktig del i exteriörens helhetsgestaltning i barock.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: Konsistorietrapphusets dörr är idag omålad men bör målas. En färgundersökning av de färgfragment som sitter i springor mm bör utföras innan målning. Fönstren åt öster är hårt restaurerade med delvis olämpliga material. I samband med restaurering av fasaden bör en mer kvalitativ restaurering utföras.

AFF-kod: T2.23

Förebyggande underhåll (FU): 1 ggr/ 5 år. Rengöring och halvoljning. Arbetet ska utföras av fackman med särskild kunskap inom traditionellt måleri.

Planerat underhåll (PU): 1 ggr/10 år. Ommålning med linoljefärg. Arbetet ska utföras av fackman med särskild kunskap inom traditionellt måleri.

Fysisk tillgänglighet och information: -

Säkerhet: -

Klimat: -

Risker: -

STATY ÖVER OLAUS PETRI

Kunskapsvärde

Bronsstatyn av reformatorn Olaus Petri utfördes av skulptören Theodor Lundberg 1898. Olaus Petri föddes 1493 och var kyrkoherde i Storkyrkan 1543–1552 där han också begravdes. Tillsammans med sin bror, Laurentius, studerade han till präst i Uppsala och senare i Wittenberg, där han påverkades av Martin Luthers idéer. 1531 gav Olaus Petri ut Sveriges första reformatoriska skrift som på teologiska grunder motiverade övergången från latin till svenska i gudstjänsten och Bibeln. Han översatte också Nya Testamentet till svenska och hör till de viktigaste personerna inom den svenska kyrkohistorien. Theodor Lundberg var en av sin tids främsta skulptörer och har bland annat även gjort statyn över Kristina Gyllenstierna på Stockholms slotts borggård från 1912. Bakom statyn finns en tavla med text på latin, skriven på svartmålade plåtskivor. Då inga samtida avbildningar av Olaus Petri finns, och hans utseende därmed var okänt för Lundberg, fick konstnären använda sig av en modell. Porträttlikheten med Fredrik Fehr, som var kyrkoherde i Storkyrkan när

statyn tillverkades, har påtalats, medan en annan historia säger att en soldat ur Kungliga Livgardet fick ge ansikte åt Sveriges reformator.

Upplevelsevärde

Statyn har genom sin realism och höga konstnärliga kvalitet betydande konstnärliga värden och utgör en centralpunkt i miljön kring Storkyrkans östra gavel.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: -

AFF-kod: T2.9

Förebyggande underhåll (FU): 1 ggr/år. Varsam rengöring med hjälp av mjuk svamp på smutsade ytor (inte den hårda sidan på kökssvamp) och en hink varmt vatten med några droppar diskmedel (Yes). OBS, grönpatinerade ytor ska alltid rengöras av konservator. Rengöring bör göras sent på våren efter det att gatorna rengjorts.

Planerat underhåll (PU): -

Fysisk tillgänglighet och information: -

Säkerhet: -

Klimat: -

Risker: Klotter ska tas bort så snabbt som möjligt. Testa först vatten och diskmedel, därefter aceton, T-sprit eller lacknafta. Använd bomull på träpinne, byt bomull ofta. Kontakta konservator om fläckarna inte går bort. Använd aldrig stålull, hårda sidan på kökssvamp och annat som kan skada ytan.

INTERIÖR

Förutsättningar

Kyrkans interiör berörs av 4 kap. KML. Alla förändringar är tillståndspliktiga och ska tillståndsprövas av Länsstyrelsen.

Motiv

Kyrkorummet domineras av de senmedeltida pelarna och valven vilka skapar vertikalitet i det breda femskeppiga kyrkorummet som till stor del bevarat sin volym sedan slutet av 1400-talet. Den interiöra arkitekturen präglas idag till stor del av den restaurering som genomfördes i början av 1900-talet då valvribbornas och pelarnas gotiska tegel frilades och kontrasterades med ljus avfärgade putsytor. Den imposanta och konstnärligt högtstående fasta inredningens betydelse för upplevelsen av kyrkorummet kan knappast överskattas.

Kategorisering av kulturhistoriska värden

Kategori kultur

② Betydande värde i delar

- Det gotiska kyrkorummet med pelare och valv
- Tornrummet
- Själakoret – målningar av Albertus Pictor
- Tiotusen riddares och elvatusen jungfrurs kapell
- Tramphjulet på vinden
- Ålpearen
- Vapenhusets sandstensreliefer
- Gravmonument (se *Kyrkliga inventarier*)
- Kungsstolarna
- Sideläktarna
- Predikstolen
- Tornsmedjan
- Vridhissen i tornet
- Orgelläktare och orgelfasad
- Korfönstrets glasmålningar

Kategorisering av bruksvärden

Kategori bruk

① Optimal användning

Användningsintensitet

Daglig användning: Minst en aktivitet/verksamhet per dag under minst 300 dgr/år. Används mer än 3 dagar per vecka.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: Anpassning möjlig för att gynna den kyrkliga verksamheten, sambruk eller uthyrning. Se över städrutiner och klimatet i kyrkan för att minska nedsmutsningen. Se även *Klimat*.

AFF-kod: T₃

Förebyggande underhåll (FU): Åtgärder ska genomföras med hög antikvarisk ambition, anpassade efter kulturhistoriska värden, utförda med högsta möjliga kvalité. Särskilda material och metoder krävs. Noggrann dokumentation och uppföljning.

Planerat underhåll (PU): Se *FU*.

Fysisk tillgänglighet och information: Tillgänglighetshöjande åtgärder ska anpassas efter både brukare och kulturarv.

Säkerhet: Säkerhetshöjande åtgärder ska anpassas efter både brukare och kulturarv.

Klimat: Börja mät temperatur och RF för att få kunskap om interiörens klimat och kunna föreslå framtida åtgärder. T.ex. installation av ett styrsystem för det befintliga elsystemet, zonindelning och installation av en partikelrenare.

Omkring 50% RF bör eftersträvas i kyrkorummet. Långsiktig klimatmätning med radiologger som registrerar och sparar mätdata bör installeras på ett flertal platser i kyrkan i samråd med antikvarie.

Risker: Många besökare ökar risk för slitage.

DET GOTISKA KYRKORUMMET MED PELARE OCH VALV

1250–1527 1527–1718

Kunskapsvärde

Frånsett den på 1550-talet rivna koromgången fick kyrkorummet sin nuvarande volym vid slutet av 1400-talet, då kyrkan som några decennier tidigare hade utvidgats åt öster nu även höjdes. Pelarna och valvens bågar och ribbor har historiskt varit putsade. Dagens tegelrena utförande härrör från det tidiga 1900-talets restaurering, då även en stor mängd nytt maskinslaget tillkom, främst i pelarnas nedre partier. Dåtidens restaureringsideal präglades av en medeltidsromantik där byggnader ofta gavs ett utseende baserat på samtidens syn på hur en medeltida byggnad skulle se ut snarare än på hur den faktiskt hade sett ut. Vårfrukoret från ca 1346, som upptar fyra travéer i de södra sidoskeppen, var det första och största av det 30-tal sidokapell som uppfördes under andra delen av 1300-talet och första delen av 1400-talet. Kalkmålningarna i kapellets valv har trots att de är hårt restaurerade och delvis retuscherade konsthistoriska värden.

Vårfrukoret är den enda delen av kyrkan som bevarar sina 1300-talsvalv och därmed även sin ursprungliga takhöjd.

Upplevelsevärde

Kyrkorummet bevarar ännu sin gotiska gestaltning och volym från sent 1400-tal. Eftersom kyrkan exteriört har en så tydlig barockkaraktär är interiören väsentlig för upplevelsen av och förståelsen för den medeltida Storkyrkan. Valvribbornas frilagda tegel speglar stilrestaureringsidealerna på sent 1800-tal och tidigt 1900-tal.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: Se över högtalarsystemet och komplettera med integrerade högtalare istället för de lösa som används idag. Lös förvaringen av vagnar och lösa stolar (konsultera arkitekt/antikvarie). Se över samtliga kabeldragningar på pelare i samråd med antikvarie. I regel är lösningar där kabelkanaler inte används mer diskreta. Kablar och kanaler målas in i kulör lik bakomliggande material (tegel/sandsten).

AFF-kod: T3

Förebyggande underhåll (FU): Se *Städprogram Stockholms domkyrkoförsamling*. Se till så att föremål inte lutas mot pelare. Se även *Klimat*.

Planerat underhåll (PU): 1 ggr/50 år. Rengöring väggar och valv.

Fysisk tillgänglighet och information: -

Säkerhet: -

Klimat: Arbeta för att minska nedsmutsningen i kyrkorummet genom ex. förbättrade städrutiner, luftrening, bättre mattor vid ingång, luftslussar vid in- och utgång.

Risker: -

TORNRUMMET

1250–1527

Kunskapsvärde

Tornet uppfördes runt 1420, framför kyrkans ursprungliga västgavel som ännu kan beskådas från vinden ovanför tornrummet. Enligt Roosval var tornet avsett till befästning och saknade entré annat än från kyrkorummet. En trappa inmurad i tornväggen ledde till den första våningen som låg ca 12 meter upp, dvs strax över nuvarande tornrummets valvslagning, och utgjordes av ett rakt träbjälklag. Roosval daterar västentréns tillkomst till 1478 och valvslagningen till året därpå. I samband med detta får tornet även fönster. Västen-trén hade vid denna tid således mer karaktären av en imposant förhall jämfört med dagens relativt enkla vapenhus.

Väggarnas kalkmålningar som idag delas av det senare tillkomna bjälklaget framställer bland annat Kristus som världsdomare och ett Golgata-motiv. Målningarna har stilmässiga likheter med nord- och västtyska arbeten från ca 1450, vilket tillsammans med att de övre delarna inte är anpassade efter valvhöjden kan tyda på att de är tillkomna några decennier innan valvslagning-

en. När indelningen i två våningar genomförs är okänt, möjligen är förändringen samtida med våningsindelningen av Själakoret 1651. Detta skulle även kunna stämma väl överens med tidpunkten då sandstensrelieferna i vapenhuset tillkommer kyrkan, vilka enligt en källa från 1828 ska vara krigsbyten från erövringen av Prag 1648. Vilken funktion tornrummet haft efter detta är okänt, 1927 benämner Roosval det endast som "rummet bakom orgeln". I dag fungerar det som arbetsrum för Storkyrkans musiker.

Upplevelsevärde

I tornrummet ges besökaren en aning om hur Storkyrkans senmedeltida vapenhus gestaltade sig, med kalkmålningar, stjärnvalv och en imponerande takhöjd på ca 12 m.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: Som en akutåtgärd bör väggarnas kalkmålningar skyddas från lösa föremål (ex genom plexiglas på de öppna bokhyllornas baksidor). Valven har omfattande sprickbildningar och är kraftigt smutsade. Ett program för rummets framtida funktion bör upprättas som underlag för en restaurering.

AFF-kod: T3

Förebyggande underhåll (FU): Se *Utvecklingspotential* och *Själakoret* [...].

Planerat underhåll (PU): Se *Själakoret* [...]

Fysisk tillgänglighet och information: Målningarna bör tillgängliggöras t.ex. digitalt då rummet inte är tillgängligt för allmänheten.

Säkerhet: -

Klimat: Se *Det gotiska kyrkorummet med pelare och valv*.

Risker: -

SJÄLAKORET – MÅLNINGAR AV ALBERTUS PICTOR

1250–1527

Kunskapsvärde

Själakoret uppfördes sannolikt på 1420-talet, dvs strax efter det att kyrkans torn tillkommit. Förutom sin funktion som sidokapell hade det troligen även ett försvarsmässigt ändamål tillsammans med tornet. Under senare delen av 1400-talet försågs de båda kryssvalven med kalkmålningar av Albertus Pictor, Mälardalens mest framstående kyrkomålare under senmedeltiden. Målningarna, som frilades och restaurerades 1945, besitter höga konsthistoriska värden. Någon gång mellan åren 1588–1594 omvandlades Själakoret på order av Johan III till sakristia genom att bågarkaden mot sidoskeppen murades igen. 1651 indelades Själakoret (då kallad Lilla sakristian) i två våningar genom ett bjälklag. Övre våningen utgjorde därefter sammanträdesrum för Stockholms stads konsistorium och för prästerståndet under riksdagarna, medan nedre våningen fick funktion av kontor och/eller arkiv, ibland benämnt Föreståndarens kammare (idag kallat samlingsrummet).

Det välvda utrymmet söder därom, av vilket en mindre del idag fungerar som pentry, byggdes 1651 som kassavalv men hyrdes vid 1700-talets slut ut till privatpersoner, dels för magasinering av glas, dels till en tapetserare. Ingångarna till Själakorets båda våningar har flyttats flera gånger. Innan Palmstedts trapphus tillkom 1778 nåddes exempelvis övre våningen genom en trappa i södra sidoskeppet. Den 1600-talsdörr som satt vid trappans slut är sedan tidigt 1900-tal nedflyttad till ingången till WC:n i södra sidoskeppets västmur. Den spetsbågiga perspektivportalen som från trapphuset leder in till samlingsrummet bör ha utgjort Själakorets ursprungliga entré, eller åtminstone ha tillkommit senare under 1400-talet, eventuellt i samband med att västentrén togs upp. Vid okänt tillfälle innan 1772, sannolikt vid byggandet av kassavalvet 1651, har portalen murats igen och med tiden glömts bort. När Johnny Roosval på 1920-talet rekonstruerar kyrkans byggnadsskeenden har han ingen kännedom om portalen, vilket leder till flera felaktiga antaganden om Själakorets byggnadshistoria. Portalen tas upp i samband med ombyggnationer och restaureringar av Själakorets båda våningar 1945, sannolikt är det också först då den återupptäcks.

Upplevelsevärde

Kalkmålningarna av Albertus Pictor har höga konstnärliga värden och ger tillsammans med bland annat kryssvalven och perspektivportalen en god bild av hur Själakoret gestaltade sig på medeltiden.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: –

AFF-kod: T₃

Förebyggande underhåll (FU): Användning av brinnande ljus bör begränsas i möjligaste mån då de sotar de unika kalkmålningarna. Se till så att föremål inte lutar mot väggarna.

Planerat underhåll (PU): 1 ggr/10 år. Översyn av målerikonserverator med inriktning mot kalkmålningar. Ev åtgärder beslutas löpande i samråd med konserveratorn.

Planerat underhåll (PU): 1 ggr/50 år. Rengöring av målerikonserverator.

Fysisk tillgänglighet och information:

Målningarna är delvis fragmentariska och svåra att tolka. En guidetext skulle exempelvis kunna placeras i dörrnischen eller på gaveln till bokhyllan när man kommer in i Själakoret.

Säkerhet: –

Klimat: Se *Det gotiska kyrkorummet med pelare och valv*.

Risker: –

TIOTUSEN RIDDARES OCH ELVATUSEN JUNGFRURS KAPELL

1250–1527

Kunskapsvärde

I oktober 1485 inrättas ett prebende efter donation av rådmannen Staffan Störbecks änka Kristina Jacobsdotter, vilket bekostar uppförandet av Tiotusen riddares och elvatusen jungfrurs kapell. Byggandet bör ha påbörjats året därpå och kapellet, som anlades som en pendang till Själakoret men med ett stjärnvalv istället för två kryssvalv, blev därmed det sista i raden av kyrkans 30-tal sidokor. Det är sannolikt i samband med att Johan III 1581–82 omvandlar kyrkorummets nordöstra del till öppen pelarhall och den där belägna sakristian försvinner som kapellets valvarkader mot kyrkorummet muras igen. Nedre våningen i kapellet har i äldre tid kallats Stora Sakristian, i förhållande till den något senare tillkomna Lilla sakristian i Själakoret. Om våningsindelningen sker redan på Johan III:s tid är oklart. Det skulle även kunna vara samtida med Själakorets våningsindelning vid mitten av 1600-talet. 1684 finns bjälklaget och sakristian har en takmålning framställande yttersta domen. Övre våningen

kallades fram till restaureringen på tidigt 1900-tal för biblioteket och inhyste kyrkans arkiv. Efter restaureringarna, då även dagens trappa tillkom, fungerade övervåningen som musikrum och nedervåningen som museum. Sedan 1950-talet är Tiotusen riddares och elvatusen jungfrurs kapell indelat i tre våningsplan, där mellanvåningen utgör skrudkammare medan nedervåningen återigen fungerar som sakristia, med viss textiltförvaring. Övervåningen används till följd av radonproblem främst för tillfällig förvaring av diverse föremål.

Upplevelsevärde

I Tiotusen riddares och elvatusen jungfrurs kapell finns flera spår som ger en bild av Storkyrkans senmedeltida utformning, där ibland stjärnvalvet och den ursprungliga västfasadens blinderingar. Från trapploppets vilplan kan resterna av trappan i tornmuren beskådas.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: Övervåningen har stora rumsliga och kulturhistoriska kvaliteter och skulle efter att radonproblemen åtgärdats kunna ges en funktion som motsvarar dess potential.

AFF-kod: T₃

Förebyggande underhåll (FU): Se till så att föremål inte lutar mot väggarna.

Planerat underhåll (PU): 1 ggr/50 år. Rengöring väggar och valv.

Fysisk tillgänglighet och information: -

Säkerhet: -

Klimat: Se *Det gotiska kyrkorummet med pelare och valv*.

TRAMPHJULET PÅ VINDEN

1250–1527

Kunskapsvärde

Tramphjul av trä med en diameter om ca 4 meter. Hiss eller vinsch för tyngre föremål som drevs genom att två personer gick i bredd inne i hjulet. Konstruktionen är daterad till ca 1520 och ska då ha använts när unionskungen Kristian II lät byggmästaren Adam van Düren förstärka kyrkans murar för att kunna bära kanoner som skulle bidra till slottets försvar. Enligt andra teorier skulle det vara byggt ca 50 år tidigare och bör i så fall ha använts när kyrkan höjdes under 1400-talets sista decennier. Tramphjulet är tillsammans med kungsstolarna det föremål som till sin funktion är helt unikt för Storkyrkan i ett nationellt perspektiv.

Upplevelsevärde

Tramphjulet är ett helt unikt föremål som visar prov på medeltidens ingenjörskonst, som därtill ännu är fullt fungerande.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: -

AFF-kod: T_{3.9}

Förebyggande underhåll (FU): 1 ggr/år. Kontroll, skador noteras. Viktigt med god belysning. Särskild uppsikt för skadeinsekter.

Planerat underhåll (PU): -

Fysisk tillgänglighet och information: Det är positivt att hjulet tillgängliggörs för allmänheten genom t.ex. visningar eller digital information

Säkerhet: Hjulet bör inte användas.

Klimat: Se *FU*.

Risker: -

ÅLPELAREN

1250–1527

Kunskapsvärde

Ålpeparen har fått sitt namn efter de skulpturer i relief på pelarbasens sockelavtäckning i kalksten som föreställer ett lejonpar som försöker fånga en ål. Arbetet utfördes 1521 av bildhuggaren Adam van Düren som var i tjänst hos unionskungen Kristian II. Orsaken till dess tillkomst var att van Düren fått till uppgift att förstärka pelarna under vindens sydöstra hörn där kungen avsåg placera en kanon till slottets försvar. Ovanför skulpturreliefen finns en textplatta med inskriptionen "Ålen är en fet och stark fisk. Med bara händer är han icke god att fånga, det är visst, 1521. Den som vill förvara honom, behöver nya säckar och kistor och får inte spara." Verket har tolkats som politisk satir, där ålen symboliserar Sverige som under en lång tid visat motvilja att inordna sig under den danske unionskungen i form av lejonen. van Düren hör till sin tids främsta bildhuggare och vid sidan om sina höga hantverks- och konsthistoriska värden speglar Ålpeparen maktspelet mellan Kristian II och de unionsovilliga svenskarna.

Upplevelsevärde

Reliefen är med sitt ovanliga motiv en tankeväckande och intressant detalj som bär på en berättelse om både Storkyrkans och Sveriges historia under det omvälvande 1520-talet.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: -

AFF-kod: T3

Förebyggande underhåll (FU): Dammas varsamt med dammvippa av äkta fjäder. Får ej våtrengöras pga risken att historiska färgfragment lossnar.

Planerat underhåll (PU): ca 1 ggr/20 år. Rengöring av stenkonservator.

Fysisk tillgänglighet och information: -

Säkerhet: -

Klimat: Se *Det gotiska kyrkorummet med pelare och valv*.

Risker: Felaktig rengöring då färgfragment på skulpturen kan skadas eller försvinna.

VAPENHUSETS SANDSTENSRELIEFER

1527–1718

Kunskapsvärde

10 st reliefer i förgylld sandsten framställande 1: Kristi födelse, 2: Kristi dop, 3: Kristus gisslas, 4: Korsbärandet, 5: Korsfästelsen, 6: Uppståndelsen, 7: Kvinnorna vid graven, 8: Himmelsfärden, 9: Den helige Andes utgjutande, 10: Yttersta domen. Troligen tyska eller nederländska arbeten från sent 1500-tal, förutom nr 4 och 7 som är utförda i Sverige vid mitten av 1800-talet, tillverkade i gips eller liknande. Enligt 1828 års inventering krigsbyten tagna vid erövringen av Prag 1648, enligt andra uppgifter skänkta av riksrådet Jesper Mattsson Kruus 1622 (möjligen krigsbyten).

Upplevelsevärde

Välarbetade konsthantverk som dominerar vapenhuset och är den första konstnärliga utsmyckningen Storkyrkans besökare möts av.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: Från Sacer: "Underhåll: Hyfsat bra skick. Några avslagna detaljer som fingrar och tår. Sandstenen tycks vara förstärkt av tunna jämtanar-tråd... OBS! Behov av vård och konservering."

AFF-kod: T3.49

Förebyggande underhåll (FU): Se *Klimat*.

Planerat underhåll (PU): ca 1 ggr/5 år. Rengöring/dammning av målerikonservator.

Fysisk tillgänglighet och information: -

Säkerhet: -

Klimat: Se *Det gotiska kyrkorummet med pelare och valv*.

Risker: Våtrengöring riskerar att lösa upp förgyllningen. All rengöring ska utföras av målerikonservator (se PU). Vid för korta rengöringsintervaller riskerar originalmaterial och förgyllning att försvinna.

KUNGSSTOLARNA

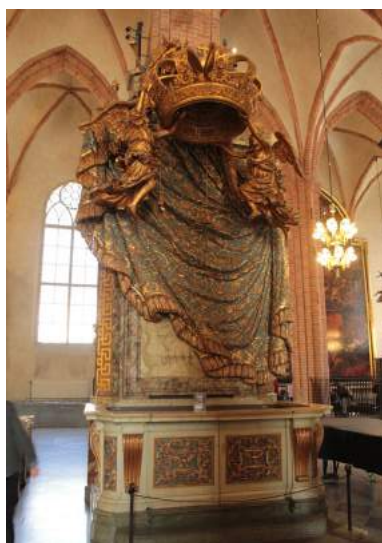
1527–1718

Kunskapsvärde

Kungsstolarna tillverkades 1685–86 av skulptören Burchard Precht och snickaren Hans Steywalt efter ritningar av slottsarkitekten Nicodemus Tessin d.y. Här har kungafamiljen suttit från Karl XI:s tid fram till idag. Formspråket är starkt influerat av den romerska barockskulptören och arkitekten Giovanni Lorenzo Bernini. Kungsstolarnas många änglar, i sig ett typiskt katolskt motiv, anses vara anledningen till att inget protestantiskt land har så många änglar i sina kyrkor som Sverige. Restaurerades 1952–54 av konservator Wildenstam då bronsförgyllning borttogs och marmoreringen togs fram. Senast konserverad 2010.

Upplevelsevärde

Kungsstolarna berättar genom sin funktion om förhållandet mellan den kyrkliga och den världsliga makten. Stolarna är tidiga exempel på ett samarbete mellan den romerskt skolade Tessin d.y. och den virtuose träbildhuggaren Precht, och räknas till de främsta skulpturala verken från den svenska barocken.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: I samband med nästa konservering (se PU) bör ursprunglig polykromi och förgyllningar karteras. Det är centralt att ta reda på mer om konstverkets materialuppbyggnad och tillkomst men även hur underhåll ska ske, hur ofta och varför det ska ske.

AFF-kod: T3.41

Förebyggande underhåll (FU): Se *Klimat*.

Planerat underhåll (PU): Omgående, därefter 1 ggr/15–20 år (mer sällan om dammnivån kan sänkas). Rengöring och konservering. Arbetet ska utföras av målerikonservator. Ett program bör upprättas av målerikonservator. Då alla åtgärder måste vara spårbara bör konserveringsrapporten tydligt redovisa vilka delar som konserverats och med vilka material och metoder.

Fysisk tillgänglighet och information: -

Säkerhet: -

Klimat: Se *Det gotiska kyrkorummet med pelare och valv*.

Risker: Vid för korta rengöringsintervaller riskerar originalmaterial och förgyllning att försvinna.

SIDOLÄKTARNA

1527–1718

Kunskapsvärde

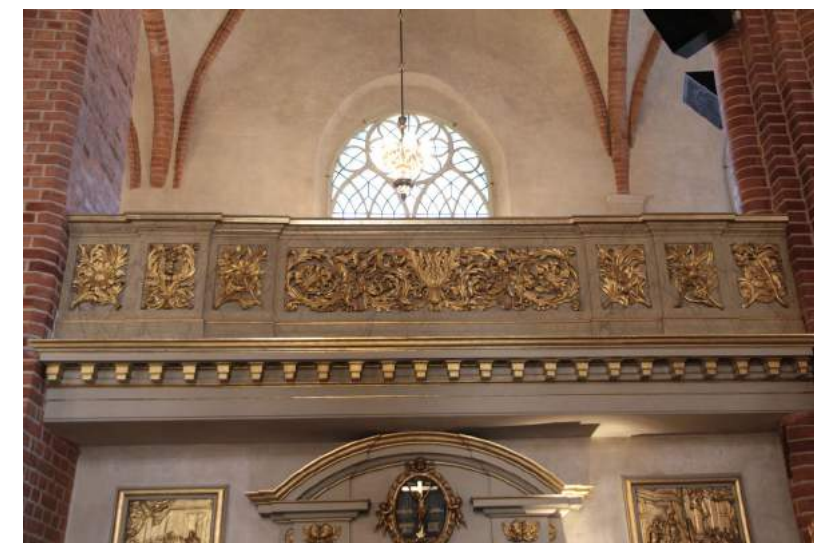
Sidoläktarna uppfördes 1686–87 men färdigställdes först 1702–05 då bland annat dagens utförande i grå marmorering och förgyllning tillkom. Träsniderierna och bildhuggningarna är till största del utförda av Burchardt Precht (1686–87), men även av Herman Buck (1702–05). Innan restaureringen 1909 sträckte sig båda läktarna utanför valvpelarna som nu bryter barriärerna. Träarbetena är utförda av sin tids mest framstående mästare och har med sin höga konstnärliga kvalitet betydande kulturhistoriska värden.

Upplevelsevärde

Läktarna och underbyggnaderna utgör tillsammans med bland annat predikstolen och kungsstolarna bärande delar i Storkyrkans barockinredning.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: Delar som tillhör läktarna förvaras idag på Sjalakorets vind. Förvaringen

är olämplig men skulle med relativt enkla medel kunna göras avsevärt mycket bättre. Mot den norra läktarens östra sida står ett antal höga stegar, dessa bör ges en mer lämplig placering så att de inte riskerar att skada Prechts reliefer.

AFF-kod: T3.42

Förebyggande underhåll (FU): Se *Klimat*.

Planerat underhåll (PU): 1 ggr/15–20 år (mer sällan om dammnivån kan sänkas). Dammning och allmän översyn av målerikonservator.

Fysisk tillgänglighet och information: Läktarnas barriärer är lägre än rekommenderat i BBR. Ev höjning måste med hänsyn till de kulturhistoriska värdena utredas av arkitekt eller byggnadsantikvarie.

Säkerhet: Se *Fysisk tillgänglighet och information*.

Klimat: Se *Det gotiska kyrkorummet med pelare och valv*.

Risker: Stöld, klimatrelaterade skador för de delar som förvaras på vinden.

PREDIKSTOLEN

1527–1718

Kunskapsvärde

Predikstolen med ljudtak, trappa och dörr i skuret trä utfördes 1701–05 av Burchard Precht och bekostades av fru Elisabeth Funck. Predikstolen, som invigdes 1702, är rikt dekorerad med ornament och figurer. Stilen är här stramare än i kungsstolarna och influenserna kommer nu främst från Frankrike och inte från Rom. Den ursprungliga färgsättningen, som möjligen tillkom först på 1730- och 1750-talen, återställdes på 1950-talet. Predikstolen hör till den svenska barockens främsta predikstolar.

Upplevelsevärde

Predikstolen anses jämte silveraltaret och kungsstolarna vara kyrkans förnämsta föremål från stormaktstiden och är utförd av landets då främste bildhuggare.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: Se *Klimat*.

AFF-kod: T3.44

Förebyggande underhåll (FU): Se *Klimat*.

Planerat underhåll (PU): Omgående, därefter 1 ggr/15–20 år (mer sällan om dammnivån kan sänkas). Rengöring och konservering. Arbetet ska utföras av målerikonservator. Konserveringen krävs för att möjliggöra rengöring i framtiden av känsliga delar. Ett program bör upprättas av målerikonservator. Då alla åtgärder måste vara spårbara bör konserveringsrapporten tydligt redovisa vilka delar som konserverats och med vilka material och metoder.

Fysisk tillgänglighet och information: -

Säkerhet: -

Klimat: Se *Det gotiska kyrkorummet med pelare och valv*.

Risker: -

TORNSMEDJAN

1718–1850

Kunskapsvärde

För att underlätta arbetet med ombyggnaden av Storkyrkans fasader och torn i slutet av 1730-talet lät arkitekten Carlberg de båda smederna Mårten Triewaldt och David Hamm anlägga tillfällig smideshärd i tornet. Härden murades och försågs med en bälg och en murkåpa som ledde bort gaserna. Syftet var att förenkla arbetet genom att dragjärn, krämpor, räcken och annat byggnadsmide kunde tillverkas på plats efter timmermännens, murarnas och arkitektens beställningar. Smideshärdens lämnades kvar efter att arbetena avslutats 1742 och restaurerades och iscensattes med dockor och tidstypiska verktyg 1978–87 i samarbete med Sancte Örjens Gille. Smedjan är till stora delar bevarad och har betydande byggnadsteknik- och hantverkshistoriska värden.

Upplevelsevärde

Tornsmedjan ger genom sin iscensättning med smederna Mårten och David m fl en inblick i

1700-talets byggnadssmideskonst och har därigenom betydande pedagogiska värden.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: -

AFF-kod: T3

Förebyggande underhåll (FU): Städning 1 ggr/år.

Planerat underhåll (PU): 1 ggr/5 år. Museets alla föremål rengörs/dammas grundligt. Arbetet kan utföras av kyrkans personal.

Fysisk tillgänglighet och information: Det är positivt att smedjan tillgängliggörs för allmänheten genom t.ex. visningar eller digital information.

Säkerhet: -

Klimat: -

Risker: -

VRIDHISSEN I TORNET

1718–1850

Kunskapsvärde

För att transportera material upp och ner från tornsmedjan byggdes en hissanordning något längre ner i tornet. Hissen finns ännu kvar och utgörs av en vridstolpe för att vinda upp linan som löpte över ett linhjul och fäste ytterst på linbommen som kunde skjutas ut utanför tornmuren och sedan rullas tillbaka för att förvaras bakom stängda tornluckor. Vridhissen skapar förståelse för den teknik som användes för att genomföra 1700-talets ombyggnader och har betydande byggnadshistoriska värden.

Upplevelsevärde

Hissanordningen är ännu i funktionsdugligt skick och skapar tillsammans med tornsmedjan en länk mellan dagens kyrkobesökare och de människor som en gång arbetade med att genomföra den stora barockomdaningen.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: –

AFF-kod: T3.9

Förebyggande underhåll (FU): 1 ggr/år. Kontroll, skador noteras. Viktigt med god belysning. Särskild uppsikt för skadeinsekter.

Planerat underhåll (PU): –

Fysisk tillgänglighet och information: –

Säkerhet: Hissen bör inte användas.

Klimat: –

Risker: –

ORGELLÄKTARE OCH ORGELFASAD

1718–1850

Kunskapsvärde

Orgelläktaren färdigställdes i sitt ursprungliga skick 1787 efter ritningar av arkitekt Erik Palmstedt som en om- och utbyggnad av kyrkans tidigare orgelläktare. För snickeriarbetena stod Nils Dahlén och detaljerna snidades av bildhugaren Carl Kempe. Till den nya kompositionen användes virke från de provisoriska läktare som uppförts till Gustav III:s kröning. Förslaget till orgelfasaden från 1796 ska ha levererats av Palmstedt men ritningarna är signerade av Petrus Serén, som möjligen kan ha varit elev eller biträde hos Palmstedt. Bildhuggeriet utfördes av Pehr Ljung. Läktarbarriären bestod ursprungligen i sin helhet av balusterdockor men har senare ersatts med fyllningar där sniderier av Burchard Precht som blivit över vid restaureringar av sidoläktarna återanvänts. De parställda träkolonnerna som bär upp det framskjutande partiet vid mittgången tillkom 1907. Vid denna tid var läktaren vitmålad, men den ursprungliga färgsättningen gick som idag i grått med förgyllda lister och ornament.

Upplevelsevärde

Orgelläktaren och orgelfasaden i nyklassisk stil dominerar genom sin monumentala framtoning kyrkorummets västra del. Färgsättningen i pärlgrått och förgyllning binder samman den med sidoläktarna, vilket ytterligare förstärkts sedan Prechts överblivna barocksniderier återanvänts i barriären.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: Lösa delar som tillhör orgelfasaden förvaras idag bakom fasaden. Dessa bör samlas för en mer långsiktig och lämplig förvaring.

AFF-kod: T3.44

Förebyggande underhåll (FU): Se *Klimat*.

Planerat underhåll (PU): Orgelläktaren och orgelfasaden beräknas behöva dammas av och konserveras om ca 5 år. Ett program bör upprättas av målerikonserverator. Då alla åtgärder måste vara spårbara bör konserveringsrapporten tydligt redovisa vilka delar som konserverats och med vilka material och metoder.

Fysisk tillgänglighet och information: –

Säkerhet: –

Klimat: Se *Det gotiska kyrkorummet med pelare och valv*.

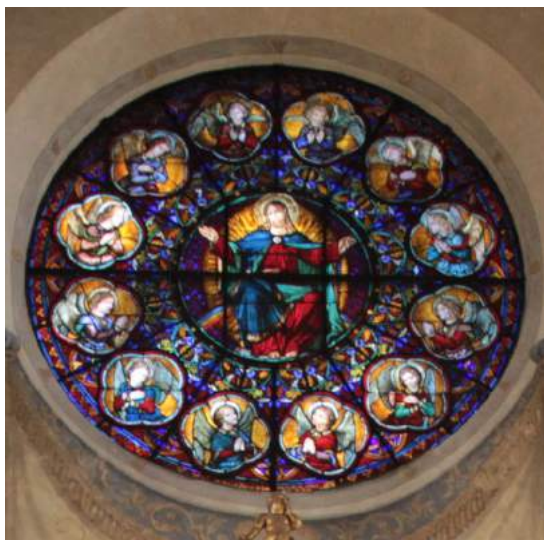
Risker: –

KORFÖNSTRETS GLASMÅLNINGAR

1850–1940

Kunskapsvärde

Östgaveln åt Slottsbacken har sedan ombyggnaden 1743 haft ett stort rosettfönster. 1857 försågs det med glasmålningar tillverkade i Paris efter ritningar upprättade året dessförinnan. Glasmålningen bekostades av grosshandlaren Johan Schön med maka Augusta, konstnären är emellertid okänd. Utöver glasmålningen i Uppsala Domkyrka från 1841 hade ingen annan svensk kyrka försetts med glasmålningar sedan medeltiden. 1857 installeras emellertid glasmålningar i Storkyrkan, S:ta Birgittas kapell och Engelska kyrkan, de senare belägna i Göteborg med glasmålningar från England. Därefter dröjde det närmare 20 år innan glasmålningar började installeras på bred front i svenska kyrkor. Glasmålningen i Storkyrkan har således, utöver sina höga konstnärliga värden, betydelse som ett av landets tidigaste exempel på en arkitektonisk trend som kom att karaktärisera det sena 1800-talets svenska kyrkobyggnande.

Upplevelsevärde

Glasmålningarna har höga konstnärliga värden och utgör en viktig del i korets gestaltning.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: Bakbelysningen utifrån belyser enbart punkter i glasmålningen vilket gör att motivet syns dåligt. Byte av ljuskällor alternativt förbättrad armatur bör prövas.

AFF-kod: T3.34, T.3.36

Förebyggande underhåll (FU): 1ggr/5 år. Kontroll av glas och spröjs samt infästning i mur interiört. 1ggr/3 år. Kontroll av ljuskällor i exteriör armatur.

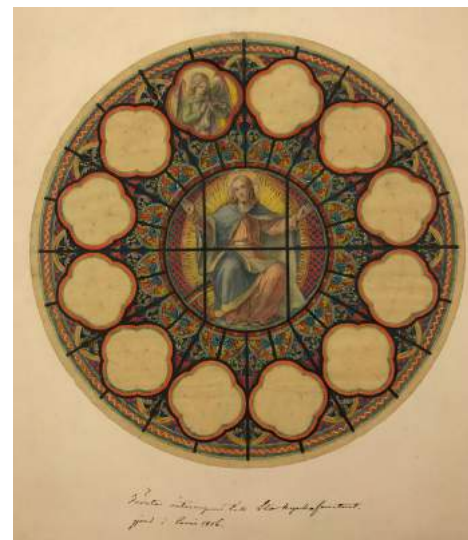
Planerat underhåll (PU): 1 ggr/30 år. Rengöring och översyn av konservator.

Fysisk tillgänglighet och information: Se *Utvecklingspotential*

Säkerhet: -

Klimat: -

Risker: -

KYRKLIGA INVENTARIER

Förutsättningar

Kyrkliga inventarier skyddas av 4 kap. KML. Alla förändringar är tillståndspliktiga och ska tillståndsprövas av Länsstyrelsen. Skyddade föremål får inte avyttras utan Länsstyrelsens tillstånd.

Motiv

Storkyrkans inventarier utgör sammantaget en unik samling vilken saknar motsvarighet. Föremålen förstärker upplevelsen av kyrkans ursprungliga och medeltida verksamhetstid. Flera av dem används fortfarande för det ändamål de tillverkades för. Flera inventarier, däribland S:t Göran och draken, Silveraltaret och Vadersolstavlan, saknar motsvarighet i Sverige.

Kategorisering av kulturhistoriska värden

Kategori kultur

2 Betydande värde i delar

- Äldre textilier
- Sjustaken
- S:t Göran och draken
- Dopfunten från 1514
- Vadersolstavlan
- Äldre silverföremål
- Votivskeppet
- Gravmonument
- Silveraltaret
- Korsfästelsen och Yttersta domen
- Minnestavla över stora ekumeniska mötet
- Biskopskräklan
- Ljusbloben

Kategorisering av bruksvärden

Kategori bruk

1 Optimal användning

Användningsintensitet

Kyrkan används dagligen. Vissa föremål används ofta, mer än 3 dagar per vecka.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential

Förändringar ska anpassas efter betydande kulturhistoriska värden. Merparten av de inventarier som kategoriserats är unika i sitt slag i Sverige. Utvecklingspotentialen ligger därför i regel utanför objekten och rör istället kontexten och dess förutsättningar för att bevaras på ett så bra sätt som möjligt. Anpassning kan dock vara möjlig för att gynna den kyrkliga verksamheten om det utförs och utreds i samråd med antikvarie.

AFF-kod: To.31

Förebyggande underhåll (FU): Åtgärder ska genomföras med hög antikvarisk ambition, anpassade efter kulturvärden, utförda med högsta möjliga kvalitet. Särskilda material och metoder krävs. Noggrann dokumentation och uppföljning.

Planerat underhåll (PU): Se *FU*.

Fysisk tillgänglighet och information: -

Säkerhet: Säkerhetshöjande åtgärder ska anpassas efter både brukare och kulturarv.

Klimat: Se över uppvärmningen i kyrkan genom mätning av temperatur och RF.

Undersök nyttan med ett styrsystem för det befintliga värmesystemet.

Undersök även möjligheten till zonindelning av olika rum för att kunna balansera befintliga behov och kravställningar utifrån brukare och kulturarv.

Undersök möjligheten att installera partikelrenare för att motverka nedsmutsningen från ljus och trafik.

Risker: Många besökare ökar risk för slitage.

ÄLDRE TEXTILIER

1250–1527

1527–1718

Kunskapsvärde

Kyrkans äldsta bevarade textilier härrör från medeltiden. Från 1400-talets början finns en broderad besättning till en mässkjorta med Anna själv tredje-motiv. Delar av en korkåpa som daterats till kring år 1500 har återanvänts i en senare mässhake. Broderiarbetet, som är mycket högklassigt och anses vara flamländskt, är utfört på lärft med guld-, silver, och silkestråd i klara färger. Bland kyrkans övriga äldre textilier finns ett större antal korkåpor, mässhakar och antependier från 1600- och 1700-talen, ofta donerade av medlemmar i inflytelserika adelsfamiljer. Här bör även kungsstolarnas klädsel från 1680 nämnas.

De främsta textilskaterna utgörs av den polska korkåpan med slakten Sas vapen samt ett antependium med tillhörande mässhake skänkta av Johan Oxenstierna Axelsson 1659. De sistnämnda är tillverkade av silver- och guldlärft och pryds bland annat av de oxenstiernska och braheska vapnen samt årtalet 1659. På antependiet är vapen och bokstäver utförda i driven förgylld silverplåt. Mässhakens ursprungliga kors är någon gång ersatt med ett nytt, sytt med guld på lärft. Den polska korkåpan tillverkades i Turkiet i början av 1600-talet eller möjligen på sent 1500-tal, med stormönstrad guld- och silverbrokad. Clipeus och bräm är tillverkade i röd siden som dekorerats med guld- och silverbrokad i relief. Korkåpan visar liksom antependiet och mässhaken på ett högklassigt textilhantverk från Stormaktstiden då många av Storkyrkans mest praktfulla inventarier tillkom. Se vidare kyrkans inventarieförteckning i *Sacer*.

Upplevelsevärde

Kyrkans äldre textilier har betydande

hantverksmässiga och konstnärliga värden, flera är arbeten av högsta kvalitet. Vissa av de liturgiska dräkterna samspelar med interiören till en konstnärlig helhet.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: Enligt den konserveringsrapport som upprättades i januari 2018 i samband med genomgripande konservatorsstädning var nedsmutningen väsentligt värre än vad den borde även om det gått 20 år sedan den senaste rengöringen. Att se över ventilationen är en relativt enkel åtgärd som bidrar med stor positiv effekt för bevarandet av textiliernas kulturhistoriska värden. I Actas Konserveringsrapport (2018-01-17) finns flertalet förslag till åtgärder som på sikt bör utföras. Exempelvis bedöms doften av ättika komma från textilsåpet som i sådant fall är en sur miljö vilket har en nedbrytande effekt på textilierna.

AFF-kod: To.3110

Förebyggande underhåll (FU): Kontrollera att galgar är rätt anpassade till kåpor och mässhakar, att det som ligger har tillräckligt med plats och att vikning av textil sker över mjuk rulle. Rullning av textilier bör ske över en tillräckligt bred rulle. Lägg bomullstyng under och över föremålen i förvaringslådorna.

2ggr/1 år. Städa textilförvaringen. Kontrollera textilier i jakt på skadedjur och mögelangrepp. Skärp kontrollen av mal- och ängerangrepp på vår och försommar. Kontrollera att inga tomma larvskal efter pälsänger syns i skåp och lådor.

Planerat underhåll (PU): 1 ggr/10 år. Kontroll av textilkonservator.

Fysisk tillgänglighet och information: -

Säkerhet: -

Klimat: Textilier ska förvaras mörkt, svalt och torrt, dvs max 50% relativ luftfuktighet. Se till att ventilationen fungerar väl i förvaringsmöbler, mögel kan lätt uppstå annars. Ett första tecken kan vara en skarp lukt. Vädra genom att öppna dörrar och dra ut lådor. Håll daglig uppsikt under sommaren då det är som fuktigast och anpassa ventilationen efter klimatet.

Risker: Alla ingrepp ska utan undantag utföras av textilkonservator. Kontrollera regelbundet textilier i jakt på skadedjur och mögelangrepp.

SJUSTAKEN

1250–1527

Kunskapsvärde

Sjuarmad kandelaber i brons. Enligt äldre tradition ska Sjustaken ha skänkts till Storkyrkan då hertigarna Erik och Valdemar Magnusson efter händelserna vid Nyköpings gästabad begravdes här 1320. De mansansikten i högre relief som syns på stammen ska enligt legenden tillhöra hertigarna. Konsthistorikern Johnny Roosval daterade den emellertid till senare delen av 1400-talet och gav den ett nordtyskt ursprung, vilket under 1900-talet blev vedertaget, även om Liege i Belgien också pekats ut som trolig tillverkningsplats. På senare år har konservatorn Urban Ullenius hävdade att Sjustaken snarare är tillverkad på 1200-talet eller tidigare (motivering saknas), vilket skulle göra den till kyrkans äldsta inventarium. En jämförelse med liknande monumentala ljusstakar ger emellertid vid hand att en datering till sent 1400-tal eller tidigt 1500-tal alltjämt framstår som troligast. Sjustaken var från åtminstone 1674 placerad centralt i koret framför altaret, men har vid flera tillfällen haft en annan placering. Sin nuvarande position i södra sidoskeppet fick den i samband med

kronprinsessan Victorias vigsel 2010, då den också restaurerades. (Se även *Berättelse 5*).

Upplevelsevärde

Sjustaken utgör inte minst genom sin storlek ett ovanligt och välarbetat exempel på medeltidens konsthantverk. Sedan den flyttats från sin tidigare placering i högkorets mitt har Sjustaken förlorat mycket av sitt monumentala uttryck.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: Rengöring av metallkonservator inom ett år. Övre delen dammig och basen har visst stearinstänk. Vid sidan av ett av lejonerna finns en hårdare plast-/limklump som bör tas bort av metallkonservator. Lejonerna ska årligen kontrolleras så att de sitter fast som de ska.

AFF-kod: T0.3105

Förebyggande underhåll (FU): 1 ggr/år. Nedre delen städas varsamt med dammvippa av äkta fjäder eller av metallkonservator godkänt material. All mekanisk rengöring av stearin eller dylikt ska utföras av metallkonservator. Skaft och övre delar rengörs av konservator.

Planerat underhåll (PU): Engångsåtgärd. Lejonerna har tidigare varit limmade mot sockeln men limningarna har släppts. Ev. ny limning ska utföras av metallkonservator för att minska risken för skador.

Fysisk tillgänglighet och information: -

Säkerhet: -

Klimat: Se *Det gotiska kyrkorummet med pelare och valv*.

Risker: Övriga föremål bör inte placeras för nära sjustaken så att besökare går närmare än nödvändigt vid passage. Lejonerna är lösa i framkant.

S:T GÖRAN OCH DRAKEN

1250–1527

Kunskapsvärde

Skulpturgrupp i polykromt bemålad ek utförd under ledning av Bernt Notke, bildhuggare i Lübeck och verksam i Stockholm åren 1483–97. Invigd nyårsnatten 1489 då relikerna från S:t Göran inhämtade från Rom placerades i statyn. Enligt Roosval har skulpturgruppen först varit placerad i den på 1550-talet rivna koromgången, eftersom detta var den enda plats där skulpturgruppen i sin ursprungliga större form rymdes. Skulpturgruppen var ett beställningsverk av Sten Sture d.ä. och är en allegori över segern mot unionskungen Kristian I vid slaget vid Brunkeberg. S:t Göran symboliserar Sten Sture, draken Danmark eller Kristian, medan prinsessan symboliserar Sverige förkroppsligad som Sten Stures fru Ingeborg Tott. Roosval ansåg det troligt att skulpturgruppen var avsedd som Sten Stures gravmonument. Ett krucifix som bär stora likheter med Notkes arbeten anses kunna ha utgjort en del av skulpturgruppens ursprungliga disposition. Kristusfiguren skulle enligt denna teori varit mottagaren för S:t Görans höjda blick. (Se även *Berättelse 5*).

Upplevelsevärde

Skulpturen dominerar kyrkans nordöstra hörn och förkroppsligar berättelsen om kampen mellan Sten Sture och den danske kungen Kristian I. Den dramatiska kompositionen är en av landets mest uppskattade medeltida artefakter och beskådas årligen av mer än 100 000 besökare i alla åldrar.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: Skulpturgruppen har tidigare främst studerats ur ett konsthistoriskt perspektiv. I samband med nästa konservering (se PU) görs förslagsvis ett forskningsprojekt där ursprunglig polykromi och förgyllningar karteras. Det är centralt att ta reda på mer om konstverkets materialuppbyggnad och tillkomst men även hur underhåll ska ske, hur ofta och varför det ska ske.

AFF-kod: T0.3108

Förebyggande underhåll (FU): Se *Klimat*.

Planerat underhåll (PU): 1 ggr/10 år (ev mer sällan om dammnivån i kyrkan kan sänkas) Damning och konservering krävs för att möjliggöra rengöring i framtiden av känsliga delar. Slutrapport som redovisar vilka delar som konserverats och med vilka material och metoder, ska utföras som utgångspunkt vid senare konserveringsinsatser.

Fysisk tillgänglighet och information: -

Säkerhet: -

Klimat: Långsiktig klimatmätning med radiologger som sparar mätdata. Ev. kan larm för kritiskt låg RF monteras i skulpturgruppen. Se även *Det gotiska kyrkorummet med pelare och valv*.

Risker: -

DOPFUNTEN FRÅN 1514

1250–1527

Kunskapsvärde

Huggen i uppländsk kalksten 1514. Tillhör en grupp dopfuntar som var vanligt förekommande i Svealand och Norrland under sent 1400-tal och tidigt 1500-tal. Funten tycks tidigt ha varit placerad i ett dopkapell avskärmat av ett skrank. 1644 renhuggs den (troligen har den varit bemålad) och det tidigare murade skranket ersätts av ett i trä. 1663 införskaffar kyrkan en ”mässingspelare uppå var man kan ställa en skål med vatten”, en mobil anordning för dop som till vardags var placerad i sakristian. På 1700-talet tillkommer en funt i trä. Kalkstensfunten har alltså haft sin placering på varierande platser i närheten av altaret och har åtminstone sedan sekelskiftet 1900 åter varit i bruk.

Upplevelsevärde

Dopfunten har symbol- och kontinuitetsvärde för församlingen, det är här dess medlemmar under århundraden har invigts i den kristna gemenskapen.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: –

AFF-kod: T0.3109

Förebyggande underhåll (FU): 1 ggr/år. Städas varsamt med dammvippa av äkta fjäder eller av konservator godkänt material.

Planerat underhåll (PU): ca 1 ggr/20 år. Rengöring av stenkonservator

Fysisk tillgänglighet och information:

Säkerhet: –

Klimat: Se *Det gotiska kyrkorummet med pelare och valv*.

Risker: Stötskador och risk för att den välter.

VÄDERSOLSTAVLAN

1527–1718

Kunskapsvärde

Oljemålning på pannå. Originalen utfördes 1535, möjligen av Urban Målare, på beställning av Olaus Petri och myntmästaren Anders Hansson. Nuvarande tavla är emellertid en kopia utförd av Jacob Heinrich Elbfas 1636. Beställarnas syfte var att skicka en symbolisk varning till Gustav Vasa för att påminna om kyrkans makt gentemot den kungliga. Av denna anledningen dominerar Storkyrkan över slottet i målningen. Dess egentliga huvudmotiv, de så kallade vadersolar som hade uppenbarat sig den 20 april 1535, såg beställarna som ett tydligt varningstecken från ovan riktat mot Gustav Vasa, som beslagtagit kyrkornas egendomar och klenoder för att betala krigsskulden till Lübeck. Vadersolstavlan är, om än en kopia, den första bevarade Stockholmsavbildningen och därtill landets första landskapsmåleri. Målningen har bidragit till forskning inom många fält, inte minst kyrkans egen byggnadshistoria.

Upplevelsevärde

Vadersolstavlan ger en unik bild av 1500-talets Stockholm.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: –

AFF-kod: T0.3108

Förebyggande underhåll (FU): Se *Säkerhet och Klimat*.

Planerat underhåll (PU): ca 1 ggr/20 år. Rengöring av konservator.

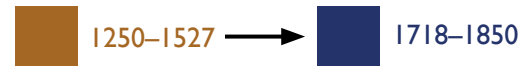
Fysisk tillgänglighet och information: –

Säkerhet: Behöver skyddstäckas vid brand (30 min tills det att brandmännen evakuerar). Vajern och dess infästning kontrolleras 1 ggr/år.

Klimat: Se *Det gotiska kyrkorummet med pelare och valv*.

Risker: –

ÄLDRE SILVERFÖREMÅL

Kunskapsvärde

Storkyrkan har en rad äldre silverföremål, varav en stor del härrör från 1600-talet och främst utgörs av nattvardssilver donerat av personer ur betydelsefulla adelsfamiljer som Banér och De la Gardie. Bland andra föremål kan nämnas ett dopfat från tidigt 1500-tal, ett krucifix skänkt till kyrkan i samband med drottning Kristinas kröning och en ljuskrona donerad 1674 av Ebba Brahe. Ett mindre antal föremål, främst nattvardssilver och ljusstakar, har tillkommit under 1700-, 1800- och 1900-talen. Utöver sina konsthistoriska värden har föremålen person- och socialhistoriska värden kopplade till donatorerna, som i regel utgjordes av sin samtids mest inflytelserika personer. Se vidare kyrkans inventarieförteckning i *Sacer*.

Upplevelsevärde

Kyrkans äldre silver har betydande hantverksmässiga och konstnärliga värden, flera är arbeten av högsta kvalitet. Att de endast används vid speciella tillfällen gör förvisso att färre människor har möjlighet att uppleva dem, men kan samtidigt sägas stärka upplevelsevärdet av exempelvis en mässa med 400 år gamla nattvardskärl.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: -

AFF-kod: To.3105

Förebyggande underhåll (FU): Veckovis rondering. Kontrollera förvaring och att föremålen finns kvar. Underhåll regelbundet silverföremålen med en så kallad putsduk – en duk som är impregnerad med ett särskilt sorts

putsmedel som skyddar. Putsduken ska endast användas på redan rengjorda föremål. Se även *Risker*.

Planerat underhåll (PU): Se *Risker*.

Fysisk tillgänglighet och information: -

Säkerhet: Silverföremålen ska alltid hållas inlåsta i säkerhetsskåp då de inte används.

Klimat: Föremål som inte används regelbundet behöver skyddas från korrosionsangrepp genom en så torr, dammfri och lufttät förvaring som möjligt, exempelvis inlindade i syrafritt silkespapper placerade i lufttäta plastpåsar.

Risker: Silverföremål kan ha olika typer av ytbehandling som ställer olika krav på material och metod vid rengöring och putsning. Felaktiga val kan få förödande konsekvenser. Konsultera alltid fackman, exempelvis konservator, vid minsta osäkerhet. Sammansatta material bör alltid rengöras av konservator.

VOTIVSKEPPET

Kunskapsvärde

Votivskepp, byggt 1953 som en rekonstruktion av ett votivskepp från Storkyrkan, daterad till omkring år 1600. Detta gör originalet, som idag finns på Sjöhistoriska museet, till ett av landets äldsta votivskepp. Skeppstypen är en bestyckad galeon, liknande de samtida engelska. Votivskepp är typiska inslag i kyrkor helgade åt S:t Nicolai.

Upplevelsevärde

Votivskeppet signalerar Storkyrkan som helgad till S:t Nicolai, sjöfararnas skyddshelgon.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: I behov av rengöring.

AFF-kod: To.3108

Förebyggande underhåll (FU): Se *Säkerhet* och *Klimat*.

Planerat underhåll (PU): ca 1 ggr/15 år.

Rengöring av konservator.

Fysisk tillgänglighet och information: -

Säkerhet: Kontrollera vajerns infästning 1ggr/år.

Klimat: Se *Det gotiska kyrkorummet med pelare och valv*.

Risker: -

GRAVMONUMENT

1527–1718

Kunskapsvärde

Av Storkyrkans knappt 30 gravmonument här- rör den större delen från stormaktstiden och är utförda i imponerande och kraftfull barock. Det mest iögonfallande är kanske riksrådet Jesper Mattson Kruus upphöjda gravtumba omgiven av kolonn- ställningar som är placerad norr om Silveraltaret. I långhusets nordvästra hörn finner vi en liggande häll med gravinnehavarna Lasse skytte och hans maka Anna Posse skulpterade i sandsten. Merpar- ten av gravmonumenten utgörs av epitafier, det vill säga monument som inte nödvändigtvis var placerade vid graven, men ofta i dess närhet. Epi- tafium blev vanligt i protestantiska kyrkor under 1500- och 1600-talen och var inte sällan arkitek- toniskt uppbyggda med monumental karaktär inspirerad av samtida altarpopsatser. Ett tydligt exempel på detta ser vi i riksrådet Johan Adler Salvius och Margareta Pedersdotters epitafium i svart, vit och brunröd marmor som inringas av ett snirkligt staket i smide. Epitafier finns även från såväl 1700-, 1800- som 1900-tal, då ofta placerade

på kyrkorummets pelare, där det yngsta utgörs av Ivar Tengboms enkelt utformade epitafium över kronprinsessan Margareta från 1923. Merparten av epitafierna är utförda i sten medan ett fåtal är tillverkade i trä, metall eller gips. Epitafierna är minnesmonument över betydelsefulla personer i Stockholms och Sveriges historia vilket i sig betingar ett kulturhistoriskt värde. De är också intressanta ur ett socialhistoriskt perspektiv, då de speglar äldre tiders gravskick och hur människor önskat bli ihågkomna, där monumentaliteten i 1600-talsepitafierna står i tydlig kontrast till det tidiga 1900-talets enkla minnestavlor. Den eko- nomiskt starka adeln dominerar, det var de som hade råd att begravas inne i kyrkan, men även kyrkans män finns representerade, däribland re- formatorn Olaus Petri.

Upplevelsevärde

Merparten av gravmonumenten är skickligt utförda hantverksarbeten med synnerligen höga konstnärliga och hantverksmässiga värden.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: -

AFF-kod: To.3111 (Trä), To.3101 (Gips), T3.49 (Sten, klassas som fast inredning).

Förebyggande underhåll (FU): Se *Klimat*.

Planerat underhåll (PU): ca 1 ggr/20 år. Rengöring av konservator.

Fysisk tillgänglighet och information: -

Säkerhet: 1ggr/år. Kontrollera infästningar etc.

Klimat: Se *Det gotiska kyrkorummet med pelare och valv*.

Risker: -

SILVERALTARET

1527–1718

Kunskapsvärde

Skulpturarbete vars synliga delar är utfört i delvis gjutet, delvis drivet silver samt ebenholts. Reliefer med bibliska motiv. Övrig ornamentik byggd av bla akantusstjälkar, änglahuvuden, kvinnliga maskaroner och vridna kolonner omlindade av vinrankor. Troligen nordtyskt ursprung och tillverkat under 1600-talets första hälft. De strama formerna och färgställningen i svart och silver är typiska för det tidiga 1600-talet som var starkt influerat av det spanska hovets strikta stil. Levererades av guldsmeden Eustachius Erdmüller från Hamburg 1652 som en donation av Margareta Pedersdotter, änka efter riksrådet Johan Adler Salvius. Donationen utgjordes av det tredelade mittpartiet medan flyglarna, som är svenska arbeten, tillkom till installationen i kyrkan 1654. Silverarbetenas upphovsman är okänd. Troligen har skilda mästare utfört de ornamentala delarna och skulpturerna där de förstnämnda möjligen kan tillskrivas Erdmüller. 1692 stals delar av friskulpturerna, vilka senare återfanns i trasigt skick, varpå en restaurering

med delvis nygjorda detaljer utfördes av guldsmeden Peter Henning 1694–1702. Därefter restaurerat och rengjort bland annat 1955, 1984 och 2009.

Upplevelsevärde

Silveraltaret anses jämte kungsstolarna och predikstolen vara kyrkans förnämsta föremål från stormaktstiden. Få liknande barockarbeten finns bevarade i världen. Silveraltaret är en symbol för Sveriges och Salvius framgångar i de fredsförhandlingar som följde på 30-åriga kriget, där Sveriges roll som europeisk stormakt startade. Sveriges medverkan i kriget hade till stora delar finansierats av Salvius hustru Margareta Pedersdotter.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: Se FU och PU.

AFF-kod: To.3108

Förebyggande underhåll (FU): Se *Klimat*.

Planerat underhåll (PU): Silveraltaret bedöms behöva dammas av och rengöras av konservator inom 10 år och därefter med intervall om ca 15 år. Ett program bör upprättas av målerikonservator. Då alla åtgärder måste vara spårbara bör konserveringsrapporten tydligt redovisa vilka delar som konserverats och med vilka material och metoder

Fysisk tillgänglighet och information: -

Säkerhet: -

Klimat: Se *Det gotiska kyrkorummet med pelare och valv*.

Risker: Stöld.

KORSFÄSTELSEN OCH YTTERSTA DOMEN

1527–1718

Kunskapsvärde

Målade av David Klöcker Ehrenstrahl för slottskapellet i Tre kronor. Korsfästelsen levererad 1695 och Yttersta domen året därpå. När slottet brann 7 maj 1697 skars dukarna hastigt i bitar och räddades tillsammans med en mängd av slottets andra inventarier och arkivalier till Storkyrkan. Här kom de sedermera att hängas upp permanent med ramar tillverkade av M. Harnack, M. Wilhelm och B. Precht. I slottskapellet delades Korsfästelsen av ett brett listverk men försågs nu istället med en kompletterande dukremsa målad av David von Krafft. Denne utförde även förbättringsarbeten på båda målningarna efter återmonteringen. Restaurerade och konserverade flera gånger, bland annat 1882, 1908, 1955 och 2002.

Upplevelsevärde

Tavlorna anses vara Sveriges största oljemålningar och ger trots kyrkorummets rymd ett monumentalt intryck. På dukarna syns ännu

spår av den dramatiska flytten vid slottsbranden. Målningarna ansluter stilmässigt till kyrkans fasta inredning i barock.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: -

AFF-kod: To.3108

Förebyggande underhåll (FU): Se *Klimat*.

Planerat underhåll (PU): ca 1 ggr/20 år. Kontroll av målerikonserverator. Åtgärder görs efter dennes rekommendation.

Fysisk tillgänglighet och information: -

Säkerhet: -

Klimat: Se *Det gotiska kyrkorummet med pelare och valv*.

Risker: Alla ingrepp utförs utan undantag av konservator.

MINNESTAVLA ÖVER DET STORA EKUMENISKA MÖTET

1850–1940

Kunskapsvärde

Minnestavla över det stora ekumeniska mötet 1925 av skulptören och målaren Gunnar Torhamn. Gjuten i mässing. Inskriptionen är hämtad ur Gustav V:s invigningstal vid mötet. Gåva av direktör Martin Eklund 1928.

Upplevelsevärde

Minnestavlan minner om att Storkyrkan var platsen för det stora ekumeniska mötet.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: -

AFF-kod: To.3105

Förebyggande underhåll (FU): 1 ggr/år. Städas varsamt med dammvippa av äkta fjäder eller av konservator godkänt material.

Planerat underhåll (PU): ca 1 ggr/20 år. Rengöring av konservator.

Fysisk tillgänglighet och information: -

Säkerhet: -

Klimat: Se *Det gotiska kyrkorummet med pelare och valv*.

Risker: -

BISKOPSKRÄKLAN

1940–2050

Kunskapsvärde

Biskopskräkla i silver med ädelstenar tillverkad av silversmeden Erik Flemming 1942 då Stockholm blev eget stift. Runt skaftet finns flera av stadens kyrkor i detaljrik miniatyr och i krumdelen S:t Göran och draken. Kräklan är en symbolisk herdestav, som symboliserar biskopens roll som överherde i stiftet. Tillhör Stockholms stift.

Upplevelsevärde

Kräklan som materiellt föremål förmedlar Stockholms position som självständigt stift och Storkyrkans roll som domkyrka.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: -

AFF-kod: To.3105

Förebyggande underhåll (FU): Veckovis rondering. Kontrollera förvaring och att den finns kvar. Se även *Äldre silverföremål*.

Planerat underhåll (PU): ca 1 ggr/15 år. Kontroll och ev. rengöring av metallkonservator. Se även *Äldre silverföremål*.

Fysisk tillgänglighet och information: -

Säkerhet: Se *Äldre silverföremål*.

Klimat: Se *Äldre silverföremål*.

Risker: Se *Äldre silverföremål*.

LJUSGLOBEN

1940–2050

Kunskapsvärde

Ljusgloben i järn och mässing tillverkades av skulptören Torolf Engström och invigdes 1972. Globen symboliserar jorden, med de 49 ljushållarna som jordens länder och det centralt hängande korset som Kristus. Ljuständning är en katolsk tradition som etablerats inom Svenska kyrkans sedan slutet av 1960-talet då ljusbäraren i Uppsala domkyrka invigdes.

Upplevelsevärde

Ljusgloben utgör ett av Storkyrkans mest använda inventarium och de ständigt brinnande ljusen skapar en särskild stämning i det avskilda hörn där ljusgloben är placerad.

Kulturhistoriska konsekvenser

Utvecklingspotential: -

AFF-kod: To.3105

Förebyggande underhåll (FU): 1 ggr/år. Stearin avlägsnas varsamt med trästicka eller motsvarande. Kan utföras av egen personal.

Förebyggande underhåll (FU): 2ggr/år. Kontroll av upphängning och vajer.

Planerat underhåll (PU): ca 1 ggr/5 år. Grundlig rengöring i samråd med metallkonservator.

Fysisk tillgänglighet och information: -

Säkerhet: Kontrollera regelbundet ljushållarnas infästning och funktion.

Klimat: Levande ljus orsakar sotning på interiör och inventarier. Kyrkan bör överväga att investera i luftrenare.

Risker: Håll kontinuerlig uppsikt över platsen då det finns levande eld som lätt kan antända närliggande föremål.

KÄLLOR

Arborelius, A., m.fl. *Kyrkornas hemligheter*. Stockholm: Medströms bokförlag, 2017.

Berglund, U., Bergström, P. och Weidhagen-Hallerdt, M. *Levande stenar: vägvisare i Storkyrkan*. Stockholm: Stockholms domkyrkoförsamling, 2002.

Jermsten, E: *Storkyrkan, Låt kyrkorna berätta. Kulturhistoriskt skyddade kyrkor i Stockholms stift*, cd utgiven av Stockholms stift 2008.

Krook, C., (red) m.fl. *Det hände i Storkyrkan: minnen ur Sveriges historia*. Stockholm: Prisma, 2006.

Laserna, M: *Storkyrkan – Färgsättningshistorik och färgundersökning*, rapport 2017-10-17.

Lundberg, L: *Storkyrkans kyrkotomt, Låt kyrkorna berätta. Kulturhistoriskt skyddade kyrkor i Stockholms stift*, cd utgiven av Stockholms stift 2015.

Roosval, J., (red.) m.fl. *S. Nikolai eller Storkyrkan i Stockholm – konst-historiskt inventarium*. Stockholm: Gunnar Tisells tekniska förlag, 1924.

Roosval, J., m.fl. *Sveriges kyrkor, Stockholms kyrkor, Storkyrkan, häfte II och III*. Stockholm: Svenska bokhandelscentralen AB, 1927-1928

Öhrlund, L. *Storkyrkan – En central plats i Stockholms historia under 750 år, samlad, fotat, forskat och nedskrivet av Lasse Öhrlund*. Opublicerad.

Storkyrkan, Stockholms Domkyrkoförsamling, Vård- och underhållsplan (2003-12-12). AIX Arkitekter AB, Stockholm.

Diverse handlingar ur Antikvarisktopografiska arkivet, Stockholm, besökt maj 2018.

Diverse handlingar och ritningar ur Stockholms stadsarkiv, Stockholm, besökt maj/juni 2017.

Storkyrkan

Storkyrkan

Stockholms domkyrkoförsamling, Domkyrkokontraktet, Stockholms stift
kv Rådstugan 2, Trångsund 1, Gamla Stan, Stockholms kommun och län, Uppland

År 1306 invigdes S:t Nicolai kyrka (namngiven efter handelns och sjöfartens skyddshelgon) eller Storkyrkan som den kallats sedan 1600-talet. Troligen fanns en kyrka på samma plats redan på 1200-talet. Under århundradens lopp har kyrkan byggts till och förändrats åtskilliga gånger. Den arkitekt som till namnet är känd för eftervärlden och som står för en genomgripande exteriör förändring är Johan Eberhard Carlberg (1683–1773), stadsarkitekt i Stockholm (1727–73). Han har bl a ritat Arméns intendenturförråd på Skeppsholmen, Carlbergska huset (hans eget bostadshus på Hornsgatan), Stora Sjötullen på Djurgården och tullhusen vid Norrtull. Kyrkans interiör präglas delvis av den renovering som genomfördes 1906–08 ledd av arkitekten Ernst Stenhammar (1859–1927).

Storkyrkan är skyddad enligt 4 kapitlet lagen om kulturminnen. Kyrkan ligger i Gamla Stan, ett område av riksintresse för kulturmiljövården.

HISTORIK

På Storkyrkans höga och strategiska plats, mellan den kungliga borgen och torget, har en kyrka legat sedan mycket lång tid tillbaka. Redan 1279 omnämns Bykyrkan, som Storkyrkan också kallades under medeltiden. Den kyrka som invigdes 1306 var troligen en treskeppig kyrka med **kor** och **sakristia** i norr. Under 1300-talet byggdes den till i olika etapper med kapell

i norr och söder. Vårfrukoret i söder, som byggdes på 1340-talet, var det största av dessa. Kyrkans placering nära slottet har bl a medfört att kyrkan har använts som kröningskyrka. Första gången var 1336 då kung Magnus Eriksson och drottning Blanche av Namur kröntes där. Kyrkan blev även en naturlig samlingsplats av världsligt slag där t ex borgmästare och råd sammanträdde i ”rådsens kor”.

Under 1400-talets början, under påverkan av unionsdrottningen Margareta, byggdes kyrkan till och blev dubbelt så stor. Den behöll sin treskeppiga plan med **kor** längs norra och södra långväggarna men avslutades i öster med en femsidig utbyggnad, en **koromgång**. Hela kyrkorummet välvdes med kryssvalv. Kyrkan spelade en viktig roll i Stockholms befästningssystem, inte minst med sitt läge nära slottet. Omkring år 1420 byggdes tornet och inreddes för försvarsändamål. Snart därefter tillkom **Själakoret** och ytterligare ett **kor** söder om tornet. Under 1400-talets andra hälft, på Sten Sture d:s tid, genomfördes en genomgripande ombyggnad. Kapellens mellanväggar revs så att kyrkorummet fick sin nuvarande femskeppiga plan, valven och taken höjdes, stora rundbågiga fönster sattes in, en västportal öppnades i tornet som byggdes på och kapell byggdes direkt norr om tornet. Under denna period tillkom även skulpturgruppen S:t Göran och draken.

Under 1520-talet genomfördes reformationen i Sverige med utgångspunkt i Storkyrkan

där mässan sjöngs på svenska för första gången. Gustaf Vasa beslutade 1554 att Storkyrkan skulle rivas på att den vid ett eventuellt krig låg farligt nära slottet. Till slut nöjde sig kungen med att riva den femsidiga utbyggnaden i öster, som låg närmast slottet. Under 1500-talets andra hälft lät Johan III omgestalta kapellen intill tornet till **sakristior**. Yttermurarna sänktes och försågs med strävpelare. Fram till 1590-talet var Storkyrkan Stockholms enda församlingskyrka. Därefter bildades nya församlingar på malmarna för att underlätta kyrkgången för den växande stadsbefolkningen.

Under 1600-talet tillkom många av Storkyrkans konstnärligt högtstående inventarier, t ex de flesta gravmonumenten, silveraltaret, kungstolarna och predikstolen. Efter 1686 organiserades ett kyrkoråd med kyrkoherden som ordförande istället för stadens råd och borgmästaren som tidigare styrt över kyrkan.

En fullständig omgestaltung av exteriören genomfördes 1736–42 med Johan Eberhard Carlberg som arkitekt. Då fick kyrkan i princip sitt nuvarande utseende utvändigt.

Arkitekten Erik Palmstedt (1741–1803) ritade vid slutet av 1700-talet det gravkapell och den likvagnsbod som är byggda på Storkyrkans gård mot Börshuset, vilket är ritat av samme arkitekt. Han ritade även trapphuset med rundade hörn söder om kyrkans torn.

Under 1860-talet fick kyrkan sina nuvarande gjutjärnsfönster. 1900-talets största förändring genomfördes vid en genomgripande renovering av interiören 1906–08. Arkitekt var Ernst Stenhammar som ville förstärka interiörens medeltida uttryck, bland annat genom att knacka bort putsen från pelare och valvribbor. 1942 bildades Stockholms stift och Storkyrkan blev därmed domkyrka. Storkyrkoförsamlingen upp-

hörde att finnas 1989 då den slogs samman med S:ta Clara och Jakobs församlingar och bildade Stockholms Domkyrkoförsamling.

BESKRIVNING

Omgivningen

Storkyrkan ligger i centrala Stockholm i Gamla Stan, strax intill Stortorget som under hela medeltiden och lång tid framöver utgjorde Stockholms verkliga hjärtpunkt kring vilket maktens boningar var lokaliserade. Förutom kyrkan låg här förr den gamla rådstugan, som på 1770-talet ersattes av Börshuset, och strax nordost om kyrkan låg slottet Tre Kronor på vars plats den nuvarande slottsanläggningen tillkom efter branden 1697. Slottet och Börshuset utgör än idag Storkyrkans närmaste grannar tillsammans med bostadsbebyggelsen längs Trångsund och Storkyrkobrinken. Många av dessa bostadshus har sitt medeltida murverk kvar men har fått sina fasadutformningar under 1600-, 1700- och 1800-talen. Det Oxenstiernska palatset med sin renässansfasad i fonden av Trångsund intar en särskild roll i miljön kring kyrkans västparti och huvudentré. Både Trångsund och Storkyrkobrinken är gator som haft samma sträckning sedan medeltiden. Öster om Storkyrkan ligger Slottsbacken, utlagd i samband med slottsbygget på 1700-talet och som platsbildning unik i Sverige. Storkyrkans östgavel utgör tillsammans med Desprez' **obelisk** fonden i detta perspektiviska torgrum, som avslutas nere vid Skeppsbrokajen med Gustav III:s staty av Sergel.

Kyrkomiljön

Till Storkyrkan hör den gård som ligger söder om kyrkan och norr om Börshuset, den gamla

kyrkogårdens huvudområde. Den äldsta kyrkogården sträckte sig dock runt hela kyrkan. Vid 1600-talets slut var den begränsad till söder och väster. I väster avgränsades kyrkogården med en terrasserad mur och en monumental trappa mot Storkyrkobrinken, vilka revs 1816. Trappan flankerades, liksom de två övriga ingångarna till kyrkogården, av sandstensskulpturer på piedestaler. De sex skulpturerna föreställde Dygderna i form av kvinnofigurer. De äldsta tillverkades 1675 av Peter Schultz och föreställer Förnuftet och Den Gudomliga Kärleken. Kopior av dessa står nu vid gårdens västra ingång. Försiktigheten och Hoppet, skulpterade av Daniel Kortz 1702, stod vid den östra ingången men är numera placerade inomhus. De två sista saknas sedan länge. Mot Börshuset ligger i öster en f d likvagnsbod och i väster ett begravningskapell. Mellan dessa envåninga, putsade byggnader ligger en stor kryssvälvd likkällare under marken. I dag begränsas kyrkans gård åt öster och väster av murar klädda med röd sandsten och avtäckta med järnplåt. Järngrindarna är från 1700-talet. Marken är belagd med gatsten och större naturstensplattor närmast Börshuset. Plantering av kyrkogården skedde år 1701 och 1924. Nu finns planteringar med perenner och mindre träd. Vid de båda utgångarna växer höga popplar.

Kyrkobyggnaden

Storkyrkan är en femskeppig **hallkyrka** med västtorn och rakt avslutat **kor** i öster. Planen har inte helt rätta vinklar vilket troligen beror på det medeltida gatunät kyrkobygget fick rätta sig efter. Huvudentrén ligger i tornet men ingångar finns även på nordfasaden och på sydfasadens östra och västra del. Kyrkans stomme utgörs av tegel.

Exteriör

Kyrkans putsade murar har en stödmur som löper som en sockel runt hela kyrkan. Den är klädd med sandsten förutom mot väster där den är av granit. Stödmuren tillkom vid renoveringen 1906–08 och är en slags rest av de bodar som byggdes under 1700-talets senare del norr och söder om kyrkan. Fasaderna, som i övrigt fick sin form 1736–42 efter Carlbergs ritningar, är uppdelade av **strävpelare** mellan vilka rundbågiga fönster med gjutjärnsbågar sitter. På östfasaden är strävpelarna gråputsade till skillnad från den i övrigt ockraliknande fasadfärgen. Strävpelarna delar likt **pilastrar** in fasaden i fem delar, motsvarande interiörens fem skepp. Mitt på östfasaden sitter ett stort cirkelformat fönster. Här bryts den kraftigt profilerade taklist som sträcker sig runt kyrkan med en tydlig horisontell verkan. Under fönstret sitter en inskriptionstavla med sandstensomfattning. Intill östfasaden står en bronsstaty föreställande Olaus Petri av Theodor Lundberg, rest 1898.

På västfasaden är portalen markerad genom ett något framskjutande gråputsat parti i två våningar uppdelat av **lisener**, listverk och nischer. Carlbergs öst- och västfasad, som aldrig genomfördes så som avsetts utan förenklades betydligt, har inspirerats av barockkyrkan Il Gesù i Rom. Inte långt efter det att fasaderna fått sin nuvarande form byggdes det trapphus till som ligger söder om tornet, en tvåvåning tillbyggnad med rundade hörn och rusticerad portal. På kyrkans sydfasad, mot det östra hörnet, sitter ett solur av sten hugget på 1580-talet. Det kraftiga tornet artikuleras genom **lisener** och listverk i grå puts. Urtavlor sitter på alla fyra sidorna. Tornet kröns av en kopparklädd **lanternin**.

Interiör

Vapenhuset har golv av kalksten och putsade väggar. På väggarna sitter förgyllda reliefer, troligen från tidigt 1600-tal, i väggfasta ramar. Taket är slätt och putsat.

Kyrkorummet har en väldig rymd med sina fem skepp indelade av höga pelare och valv. Rummet är disponerat med en mittgång i mittskeppet, kring vilken de öppna bänkkvarteren är placerade. I sidoskeppen är bänkarna vända mot mittskeppet. **Koret** i öster är tydligt avgränsat genom en högre golvnivå och genom ett smidesräcke mot norr och söder. Tre läktare finns i kyrkans västra del; i norr, söder och väster. Den västra rymmer kyrkans orgel.

Kyrkorummet har ett rutlagt kalkstensgolv i grått och rött. I bänkkvarteren ligger brädgolv och i den östra och nordvästra delen av kyrkan utgörs golvet av gravhällar. Väggarna är putsade och ljus grå liksom stjärnvalven i mittskeppet och **ribbvalven** i sidoskeppen. Valvribborna och pelarna, varav flertalet är **knippepelare**, har fri-

Kyrkorummet mot **koret** med predikstolen till vänster.

lagda tegelytor. Teglet är delvis bemålat i tegelkulör. Fyra av kryssvalven i de södra sidoskeppen, som ursprungligen täckte Vårfruk**koret**, är dekorerade med kalkmålningar, troligen från

Vapenhuset.

Skulpterad ängel på predikstolen.

Kyrkorummet med den södra kungsstolen i förgrunden.

1340-talet då valven slogs. Fönstren i kyrkan är rundbågiga med innerbågar av trä med blyspröjsat antikglas. Glasmålningarna i fönstret i nordväst är gjorda av Einar Forseth (1892–1988). Bänkinredningen är målad i grågrönt och har snidade gavlar och fältindelade fronter. Armaturer av mässing med vita glaskupor i tre nivåer hänger från **gördelbågarna** mellan mittskeppet och de närmast angränsande skeppen. Liknande lampor, men mindre, hänger närmast **koret** och över sidoläktarna.

Mot en av pelarna på mittskeppets norra sida finns predikstolen av trä. Den är ritad och tillverkad av bildhuggaren Buchardt Precht (1651–1738). Innanför en portal leder en trappa med rikt utsirat räcke upp till predikstolens korg. Denna är, liksom fonden mot pelaren och ljudtaket, mycket rikt utsmyckad med förgyllda figurativa reliefer och listverk.

Mot pelarparet direkt öster om predikstolen står Kungsstolarna på var sin sida om mittgång-

Skulpturgruppen S:t Göran och draken med prinsessan i förgrunden.

en. Innanför en bröstning med snidad förgylld dekor finns en fast bänk på vars plats det ursprungligen stod en tron. Ovanför sittplatsen hålls en stor förgylld krona upp av änglalika skulpturer och bakom dessa hänger en guldbrokad – allt snidat i trä och till stor del förgyllt. Ritningarna till dessa verk av högsta konstnärliga kvalitet stod Nicodemus Tessin d y (1654–1728) för medan de tillverkades av Precht. I mittgången, ungefär i höjd med predikstolen, står ett **centralaltare** av trä från 2006.

I sydöstra delen av kyrkan står dopfunten av kalksten. På **cuppan** finns mellan två rader med bladrankor i relief en inskription som anger att den är gjord år 1514. Lika långt öster ut, men i ett av de norra sidoskeppen står skulpturgruppen S:t Göran och draken tillverkad av den tyske skulptören Bernt Notke (född före 1450–1509). Beställare var riksföreståndaren Sten Sture d ä och hans fru Ingeborg Tott. Skulpturgruppen består av en ryttarstaty kämpande mot

en drake. Piedestalen de står på har sidor klädda med reliefer ur Georglegenden. Till konstverket hör även en prinsessa med ett lamm vilka står på en separat sockel formad som ett **kastell**. Skulpturerna, polykroma och i huvudsak tillverkade av ek, är omgärdade av ett högt järnstaket.

Koret ligger i mittskeppet längst i öster, dit tre trappsteg i hela **korets** bredd leder. Mitt i trappan står en sjuarmad ljusstake av brons, den s k Sjustaken. Den är närmare fyra meter hög och troligen tillverkad i nordtyskland på 1400-talet. **Koret** har kalkstensgolv med gravhällar. Altaruppsatsen, det s k Silveraltaret, skänktes av riksrådet Adler Salvius' änka Margareta Pedersdotter 1652 och är tillverkat i huvudsak av ebenholts och silver. Uppsatsens trevåniga mittparti är den donerade delen och pryds bl a av tre reliefer i silver. Friskulpturer och ornament av silver liksom kolonner och listverk av ebenholts utgör dekoren i övrigt. Uppsatsens flyglar tillverkades ett par år senare. Altaret är murat och

Kyrkorummet mot **koret** med kungsstolarna i förgrunden.

Detalj av silveraltarets mittparti.

putsat och fick sin form inför altaruppsatsens uppsättande. **Korväggen** har en draperimålning målad av Filip Månsson 1932 som sträcker sig ända upp till det runda **korfönstret** med sin glasmålning. **Altarringens** mittparti är utförd av grågrön marmor och i övrigt i av marmorerat trä. **Koret** avgränsas mot sidoskeppen i norr och söder av smidesräcken.

Söder om **koret** ligger Olaus Petri kapell. Altaret med en medeltida altarskiva är placerat mot östväggen under David Klöcker Ehrenstrahls stora målning Korsfästelsen.

Kyrkorummet präglas delvis av de många, stora och rikt utsmyckade gravmonumenten. Utmed kyrkans ytterväggar finns stora upphöjda gravar där överbyggnaden är arkitektoniskt eller skulpturalt utformade. Hit hör monumnet över Jesper Mattson Kruus och hans familj, vilket är placerat norr om **koret**. Det är utfört 1628 av sandsten, kalksten och marmor med liggande statyer på en **tumba** vilken är omgiven av kolonnställningar. Mot kyrkans södra yttermur ligger Johan Adler Salvius' upphöjda gravhäll. Kring denna står ett smidesgaller med sirliga

dekor och över den, mot väggen, sitter ett vägg-**epitafium** av olika sorters marmor med friskulpturer. Bildhuggaren Heinrich Wilhelm skapade detta på 1650-talet. Ett stort antal **epitafier** finns också på pelarna. Ett som skiljer sig ur mängden är det över Nicodemus Tessin d ä, Nicodemus Tessin d y och Carl Gustav Tessin. Konstnären bakom monumentet med skulpturer av vit marmor i en fri komposition var Carl Milles.

Läktarna i de yttre sidoskeppen i norr och söder vilar på pelare med skulpterade och förgyllda konsoler. Läktarbarriärerna är marmorerade och dekorerade med förgyllda och snidade **akantusmotiv** utförda av Precht. Den norra läktaren har ett trapphus inrymt under läktaren medan den södra har ett trapphus byggt mot läktaren. Skulpturerna vid trapphusdörrarna är utförda av Herman Buck 1702–05.

Orgelläktaren i väster bärs upp av de västligaste pelarna och av två marmorerade träkolonner. Barriären har ett utskjutande mittparti med **balusterdockor** medan partierna på sidorna har samma typ av skuren dekor som sidoläktarnas barriärer. Barriären är målad i ljus grått med förgylld dekor. Orgelns fasad ritades 1789, troligen av arkitekten Petrus Serén. Den sträcker sig över kyrkans tre mellersta skepp och har ett **absidliknande** mittparti. Dekoren i form av snidade girlander, urnor, musslor m m är förgylld, i övrigt är orgeln målad i ljusgrått. Fasaden byggdes för ett orgelverk tillverkat av Olof Schwan vid samma tid, som byttes ut 1878. Dagens orgelverk byggdes 1960 av Marcussen & Søn i Danmark och har 53 stämmor.

Dagens önskan om ett mångfunktionellt rum medför inredning i form av lösa stolar i flera olika utföranden och tillfälliga installationer som förvaras i kyrkorummet.

Kyrkorummet mot orgelläktaren.

Sakristian norr om **vapenhuset** har brädgolv, putsade och målade väggar och slätt tak. De små fönsteröppningarna i väster har blyinfattat glas. Ett altare av trä står mot den västra väggen. I **sakristian** finns även en hurts och skåp för textilier.

I de utrymmen som byggdes som kapell söder och norr om tornet samt i tornet, ovanför **vapenhuset**, ryms idag flera rum med olika funktioner. De f d kapellen är numera **entresolerade, d v s indelade i flera våningar** och innehåller i norr på bv **sakristia** och en trappa upp ett kontorsrum. Däremellan, en halv trappa upp, ryms en skrudkammare. I kontorsrummet är taket kryssvälv och den östra väggen har frilagt tegel där igensatta fönsternischer och vitputsade blindingar visar hur en del av kyrkans tidigare yttermur mot väster såg ut. Söder om tornet ligger ett samlingsrum med panelklädda väggar med prästporträtt. Dörren i söder, som leder till entrén från Trångsund, sitter i en spetsbågig portal av formslaget tegel. En kalkstens-

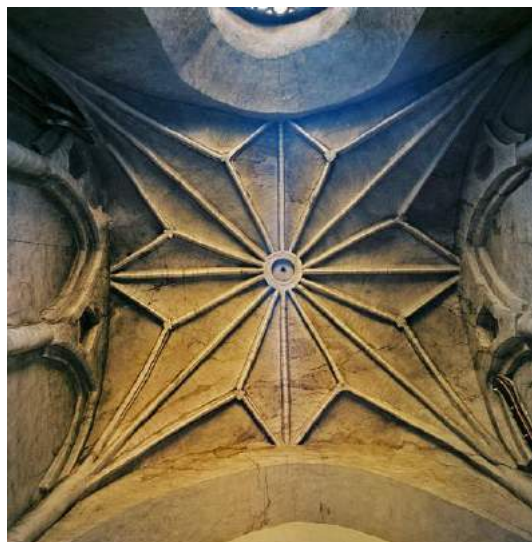

Rum 1 tr upp söder om tornet.

trappa leder härifrån upp till ett rum med två kryssvalv med kalkmålningar, figurativa och i dekorform. I den västra väggen finns vitputsade blindingar och målerifragment på vissa partier. I tornet, bakom orgelläktaren, ligger ett rum med ett högt stjärnvalvt tak och väggar vars övre delar i söder och norr är indelade i välvda nischer.

Övriga inventarier

Bland Storkyrkans många mycket speciella inventarier kan här bara några enstaka exempel nämnas. Söder om **koret** hänger ett krucifix av ek på en pelare. Troligen är det gjort av Bernt Notke. En ljuskrona av silver med mycket rik dekor, även den söder om **koret**, skänktes till kyrkan 1674 vid Ebba Brahes begravning. Nära vindfånget i sydväst hänger Vädersolstavlan, den tidigaste avbildningen av Stockholm som man känner till. Originalmålningen gjordes på 1530-talet medan denna kopia målades 100 år

Stjärnvalv i rummet bakom orgelläktaren.

senare. De mycket stora målningarna i östra delen av kyrkan, söder respektive norr om **koret**, är målade 1695–96 av David Klöcker Ehrenstrahl och förställer Korsfästelsen och Yttersta domen. De målades för Slottskapellet och flyttades till Storkyrkan i samband med slottsbranden 1697. Bland kyrkans textilskatte kan nämnas en **korkåpa** från slutet av 1500-talet och en **mässhake** samt **antependium** donerade av Johan Oxenstierna Axelsson 1659. Till de främsta silverföremålen hör ett krucifix i silver och ek samt ett par ljusstakar tillverkade av Andreas Hamburger i Augsburg och skänkta till kyrkan av Magnus Gabriel de la Gardie till drottning Kristinas kröning.

I kyrkans torn finns sex kyrkklockor varav två av medeltida typ. Två är gjutna på 1600-talet, 1638 respektive –93, av Jurgen Putensen respektive Jacob Birman. 1743 göts en klocka av Fahlsten i Stockholm. Den yngsta klockan är från 1921, en omgjutning utförd av K G M Bergholtz.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK

Storkyrkan har en mycket viktig funktion som historiebärare inte bara av Stockholms och den svenska kyrkans historia utan även Sveriges. Här sammanträdde stadens råd under medeltiden, här tog reformationen sin början i Sverige och många av landets regenter kröntes här. Med sin strategiska placering i Gamla Stan och Stockholm är kyrkan med sitt torn oersättlig i stadsbilden.

Under sin mer än 700-åriga historia har kyrkan genomgått förändringar som helt ändrat dess utseende och karaktär. Sedan 1700-talets första hälft har dock exteriören inte ändrats nämnvärt. Fasaden är anpassad efter byggnaderna runt kyrkan och har liksom de den romerska **barocken** som förebild med en övervägande horisontell prägel.

Interiören ger ett helt annat intryck och har inte samma enhetlighet som exteriören. Kyrkorummets pelare och valv har en medeltida höjdsträvan. Höjden ger tillsammans med de fem skeppen en väldig rumsvolym, ungefär densamma som vid 1500-talets slut. Inredningen har förändrats desto mera genom tiderna. Nu har de äldre inventarierna och inredningen en avgörande betydelse för rummet. Kyrkans många inventarier och fasta inredning från 1400-, 1500-, 1600- och 1700-talen sätter sin prägel på rummet, delvis genom sin storlek men framför allt på sin enastående kvalitet i form och

hantverk. Flera av dem, t ex Sjustaken, S:t Göran och draken, Silveraltaret och Kungsstolarna har inte någon motsvarighet i Sverige.

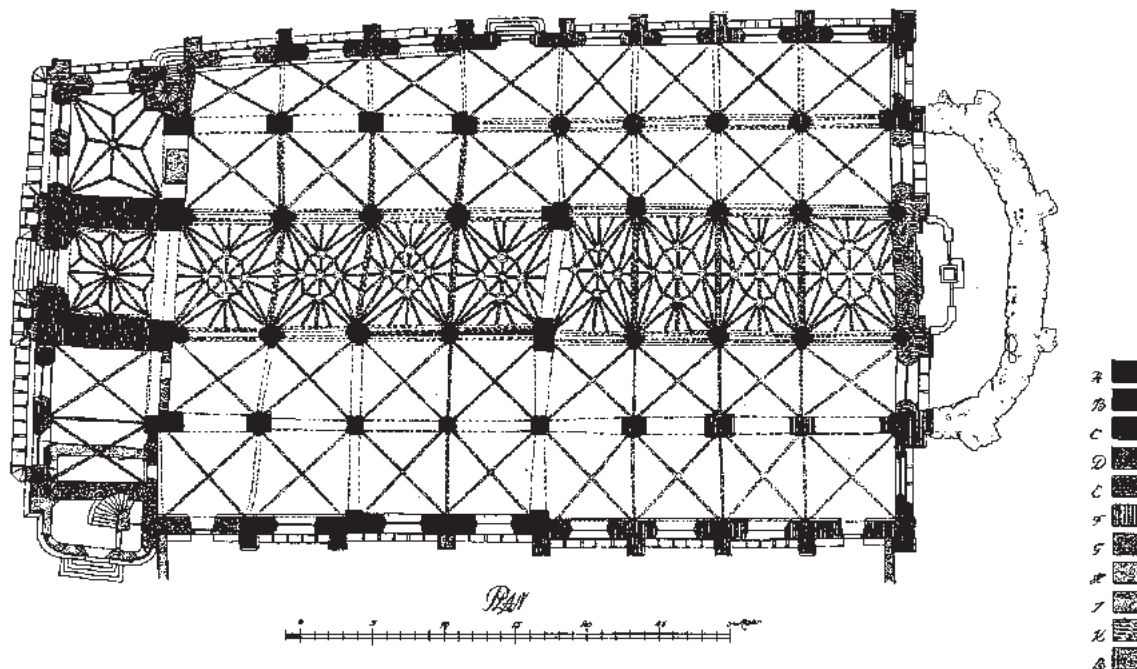
Det råa teglet i pelare och valvribbor skiljer sig markant från slätputsen i valv och väggar och framför allt från alla de förgyllda och snidade träytter som en stor del av inredningen och inventarierna har. Olika typer av material och bearbetning står i stark kontrast till varandra och skapar en viss spänning i rummet. Kyrkans markerade centralaxel med fokus på **koret** förstärks av de långsmala bänkkvarteren.

Senare tiders tillägg, såsom armaturer och lösa stolar, sätter också sin prägel på rummet men samspelar inte alltid med kyrkans äldre former och oskattbara kvalitéer.

Att särskilt tänka på i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- byggnaden som en ytterst viktig del av Sveriges och Stockholms historia
- byggnadens betydande roll i stadsbilden, med en genomtänkt exteriör anpassad till sin närmiljö
- det medeltida murverket och dekormåleriet i sig är oersättliga dokument om byggnadens historia och sin tids byggnadsskick
- rumsvolymen
- de unika inventarierna och den fasta inredningen med oerhörda konstnärliga och historiska värden.

ORIENTERINGSPLAN

Uppmätt av S Anjou med ungefärliga byggnadsperioder: A = 1200-talets mitt–1340, B = 1300-talets första hälft alternativt 1400-talets första hälft – osäker datering, C = 1340–50, D = 1350–1400, E = 1400-talet, F = 1400–20, G = 1420–50, H = 1420-tal, I = 1468–96, K = 1500–1600, L = 1750–1900. Ur Roosval, J, S. Nikolai eller Storkyrkan i Stockholm, Sveriges kyrkor, band I–III, Stockholm 1924–27. Dateringen reviderad genom Berglund, U, Weidhagen–Hallerdt, M m fl.

Utsnitt ur Stockholms stadsbyggnadskontors baskarta 2007.

KRONOLOGI

År	Händelse	Källa
1279	Första gången Stockholms stadskyrka nämns i handlingar.	Roosval 1924–27
1306	Invigning av en då troligen treskeppig kyrka.	dito
Ca 1340	Vårfrukapellet byggs till i söder med dekormålade kryssvalv.	dito
1300-talets senare hälft	Kapell byggs till mot norr.	dito
1400-talets början	Kyrkan förlängs åt öster till nuvarande längd och hela kyrkorummet välvs. Längst i öster byggs en polygon altaromgång, numera riven.	dito
Omkring 1420	Tornet byggs.	dito
1420-talet	Själakoret byggs direkt söder om tornet och ytterligare ett kor öster om detta.	dito
1468–96	Kapellens mellanväggar rivs så att de yttre sidoskeppen bildas och kyrkan därmed blir femskeppig, valven höjs utom Vårfrukorets, en västportal öppnas, kapell byggs direkt norr om tornet, stora rundbågiga fönster tillkommer.	dito
1469	En orgel byggs.	dito
1484–89	Skulpturgruppen S:t Göran och draken av Bernt Notke utförs.	dito
1521	Pelarna i sydöstra delen av kyrkan förstärks och utrymmet över valven inreds för försvarsändamål.	dito
1536	En orgel byggs.	dito
1500-talets mitt och senare hälft	Gustav Vasa låter av försvarsskäl riva korutsprånget, samt riva Vårfrukorets östra och västra innerväggar.	dito
1500-talets andra hälft	Johan III låter riva innerväggarna till sakristian i nordost och omgestaltar tornkapellen till sakristior. Ytermurarna sänks och förses med strävpelare.	dito
1647	Nytt orgelverk.	dito
1654	Silveraltaret av Eustachius Erdmüller i Hamburg sätts upp.	dito
1678	Sandstensskulpturer huggs och sätts upp på pelare vid kyrkogårds-ingångarna.	dito

År	Händelse	Källa
1684	Kungsstolarna och läktarna ritas av Nicodemus Tessin d y och tillverkas av Burchardt Precht 1685–86.	Roosval 1924–27
1686–87	Sidoläktarnas barriärer utförs av Burchardt Precht.	dito
1698–1701	Predikstolen tillverkas av Burchardt Precht, som även har ritat den.	dito
1702	Sandstensskulpturer huggs till en av kyrkogårdsingångarna av Daniel Kortz.	dito
1736–42	Fullständig omgestaltning genomförs av exteriören till nuvarande barock former. Den spetsiga tornspiran rivs och tornet får sitt nuvarande utseende. Arkitekt stadsarkitekt Johan Eberhard Carlberg.	dito
1767	Gravkapell och likvagnsbod gränsande till börshuset byggs. Arkitekt Erik Palmstedt.	dito
1777	Trapphus i sydväst och bodar för handel, mot kyrkans norra sida. Arkitekt Erik Palmstedt.	dito
1787	Orgelläktaren i väster färdigställs. Arkitekt Erik Palmstedt.	dito
1816–38	Kyrkogårdsterrassen mot Trångsund rivs. Kyrkogården upphör att användas som begravningsplats. Ny bänkinredning.	dito
1857	Glasmålning i det runda kor fönstret tillkommer.	dito
1860	Gjutjärnsfönstren installeras.	dito
1865	S:t Göran och draken flyttas till Historiska museet.	ATA
1892	Den nuvarande bänkinredningen tillverkas.	Roosval 1924–27
1906–08	Ny sockel och stödmur mot väster. Invändigt renhuggs pelare och valvsträngar från puts, pelare som saknar baser förses med nya av kalksten, nya kalkstensplattor läggs som golvbeläggning, järngaller för området norr och söder om koret sätts upp. Ny altarring av grågrön marmor, vindfång i sydväst, sidoläktarna minskas, nya kolonner under orgelläktaren, m m. Arkitekt Ernst Stenhammar.	Roosval 1924–27, ATA
1923	Innerbågar av trä med blyspröjsade antikglas sätts in. Arkitekt Rydberg.	ATA
1929	Tornet renoveras med nya takstolar och restaurerad koppardekor.	dito
1932	Draperimålning av Filip Månsson på kor väggen uppförs provisoriskt och godkänns 1946.	dito

År	Händelse	Källa
1933	Skulpturgruppen S:t Göran och draken sätts åter upp i kyrkan.	ATA
1934	Fasaden renoveras utan större förändringar.	dito
1952–54	Invändig renovering då vapenhuset repareras och diverse inventarier konserveras. Bänkar, läktare och orgelfasad målas om. Olaus Petrikapellet inrättas. Nuvarande takarmaturer, ritade av konstnären Knut Hallgren, sätts upp. Norra tornkapellet entresoleras (sakristia i bottenplan, skrudkammare i mellanvåningen).	dito
1960	Nytt orgelverk byggs av Marcussen & Søn i Danmark.	Nilsson 2001
1978	Fasadrestaurering och omgestaltning av gården. Dessutom utförs stenkonsivering och taktäckning. Gården förstörs av byggnadsställningarna och omplanteras, ny markbeläggning läggs.	ATA
1980	Invändig restaurering av trapphuset vid entrén, originalytor konserveras, medeltida målningar i tornrum ses över av konservator. Rullstolsramp och handikapptoilet installeras. Nya ytskikt i sakristian . Skrudkammaren flyttas. Arkitekt AOS arkitektkontor AB.	dito
1994	De fyra sandstensskulpturerna på gården konserveras och avgjutningar görs.	dito
1999	Glasmålningar sätts in i fönstret i nordväst, av Einar Forseth.	Berglund 2002
2000	Gravvalvet under kyrkans gård saneras från hussvamp.	SSM
2002	Fönsterrenovering	dito
2006	Centralaltare och biskopsstol installeras.	dito

KÄLLFÖRTECKNING

ATA Antikvarisk-topografiska arkivet

SSM Stockholms stadsmuseums arkiv

Andersson, H O och Bedoire, F, *Stockholms byggnader*, Stockholm 1988

Berglund, U, Weidhagen-Hallerdt, M och Bergström, P, *Levande stenar*. Vägvisare i Storkyrkan, Stockholm 2002

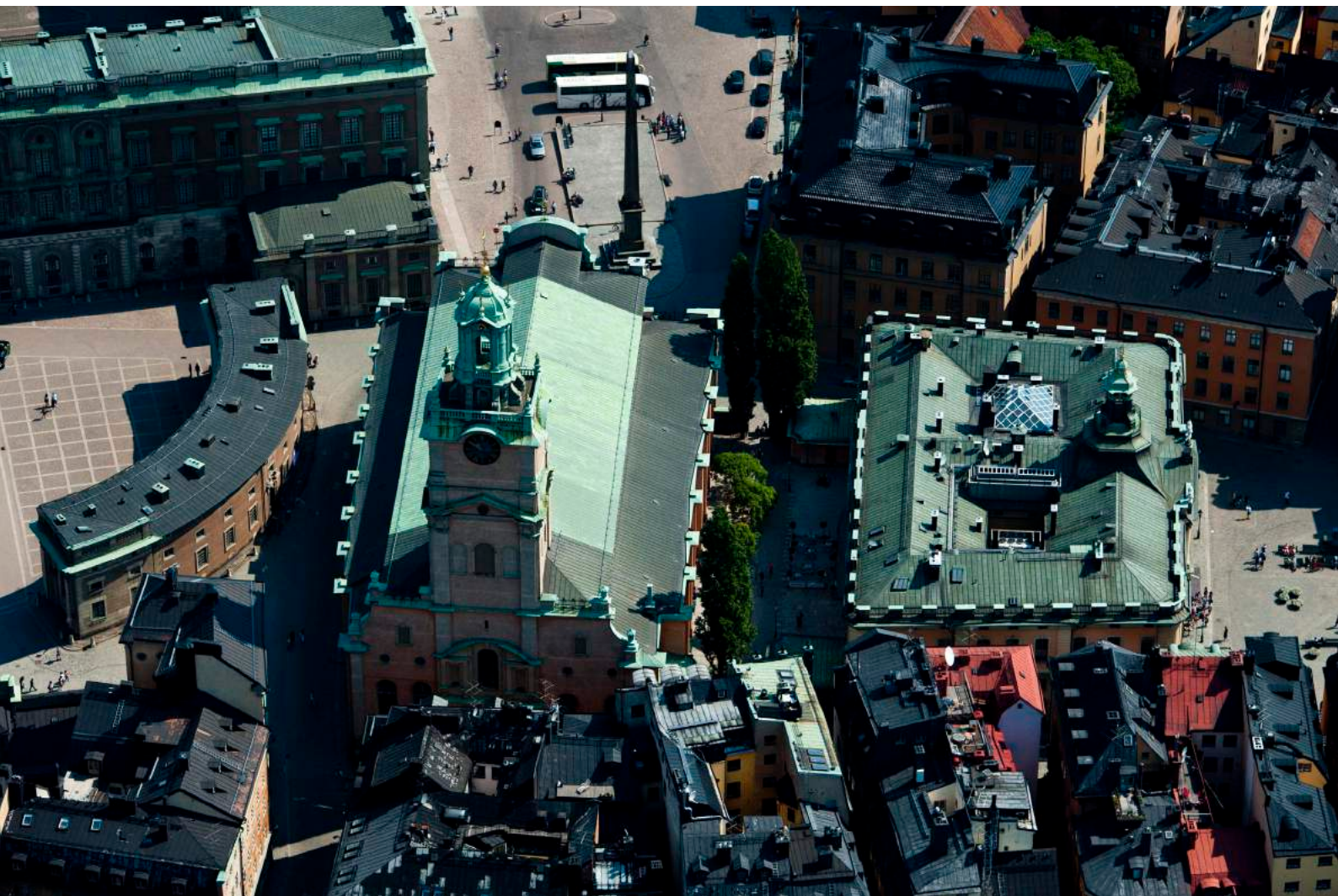
Nilsson, C, *Kyrkguiden. Vägledning till kyrkorna i Stockholms stift*, Stockholm 2001

Roosval, J, S. *Nikolai eller Storkyrkan i Stockholm*, Sveriges kyrkor, band I-III, Stockholm 1924-27

Rothlind, J, *Vädersolstavlan i Storkyrkan*, Sankt Eriks årsbok 1999, Stockholm 1999

Storkyrkans kyrkotomt

Stockholms domkyrkoförsamling, Domkyrkokontraktet, Stockholms stift
kv Rådstugan 2, Trångsund 1, Gamla stan, Stockholms kommun och län, Uppland

Storkyrkans kyrkotomt är skyddad enligt 4 kapitlet, Kulturmiljölagen. Stockholms innerstad med Djurgården utgör ett riksintresse för kulturmiljövården, där kyrkorna med sina kyrkogårdar och kyrkotomter är ett av flera viktiga karaktärsdrag. Gamla stan är likaså ett särskilt utpekade område inom riksintresset och området ingår i fornlämning 103.

TEXT: Lena Lundberg

BILD: Ingrid Johansson, Stockholms stadsmuseum

Omslagsbild: Vy österut mot Storkyrkan med den rektangulära kyrkotomten mellan kyrkan och börshuset centralt i bild.

Foto: Leif Gustavsson

©Svenska kyrkan, Stockholms stift

Stockholm 2015

www.svenskakyrkan.se/stockholmsstift

info.stockholmsstift@svenskakyrkan.se

Storkyrkans kyrkotomt

Troligen fanns en "bykyrka" på platsen för Storkyrkan redan vid tiden för grundandet av Stockholms stad, 1200-talets mitt. År 1306 invigdes S:t Nicolai kyrka, som då antas ha varit en treskeppig kyrka med kor och sakristia i norr. Tidigast omgavs kyrkan på alla sidor av en kyrkogård, men den begränsades med tiden till söder och väster om kyrkan.

Under 1500-talets senare del hade S:t Nicolai kyrka i princip dagens volym. Från 1600-talet förekommer benämningen Storkyrkan. Åren 1736–1742 genomfördes en omgestaltning av kyrkans exteriör efter ritningar av arkitekt Johan Eberhard Carlberg (1683–1773), då kyrkan fick dagens utseende. Under samma århundrade fick kyrkogården den huvudsakliga form och inramning som kyrkotomten har i dag.

HISTORIK

S:t Nicolai kyrka omgavs av en kyrkogård åt alla väderstreck, men den norra delen existerade endast under kyrkogårdens tidigaste historia. Den stora kyrkogården var inhägnad med ett trästängsel, som under 1500-talets senare del ersattes med en kyrkogårdsmur.

På 1600-talet var Storkyrkans kyrkogård enbart utbredd åt söder och väster. Söder om kyrkan gränsade kyrkogården till stadens rådhus och olika intilliggande privathus. Mot öster och Källargränd begränsades kyrkogården av en mur med portal och träportar, uppsatt år 1626 mellan kyrkans östgavel och ett nyuppfört trapphus till den Oxenstiernska fastigheten i östra delen av rådhuskvarteret. I väster övergick kyrkogården i en terrass mot Trångsund, som då var hälften så bred som i dag. En hög mur av gråsten och tegel under bräddtak utgjorde kyrkogårdens gräns mot den smala gatan. Upp till terrassen ledde trappor från Storkyrkobrinken i norr och Trångsund i söder. Åtminstone i den södra trappan fanns en välvd portal, i trappan från norr uppges "trägallerportar".

År 1674 byggde man om entréerna till terrassen. Den välvda portalen revs och nya trappor bygg-

des av sandsten. Trapporna fick balusterräcken och avslutades mot terrassen genom flankerande pelare, eller postament, avsedda att krönas av skulpturer, ett par vid varje entré. Terrassmuren kläddes med sandsten. Skulpturer till entréerna beställdes från stenhuggaren Petter Schultz, som arbetade med dem fram till 1687. De utformades som kvinnofigurer i draperingar, och var allegoriska framställningar av dygder som Kärleken, Förnuftet och Tron. Motivet för den fjärde skulpturen är okänt.

Något senare byggdes även den östra entrén till kyrkogården om. Muren renoverades och den gamla portalen revs och ersattes av postament för ytterligare två allegoriska statyer. De levererades av bildhuggaren Daniel Kortz år 1702 och föreställde För-siktigheten och Hoppet. Samtliga skulpturer oljemålades för att ge illusion av vit marmor.

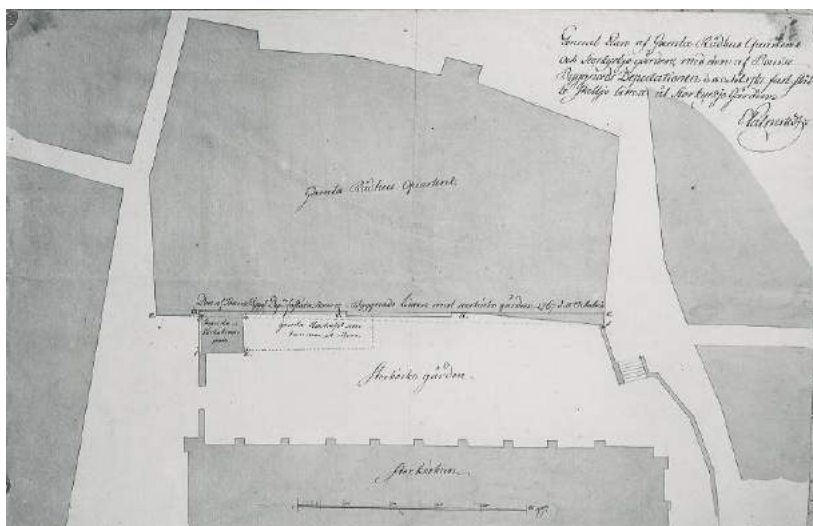
Under 1600-talets senare del var det trångt med gravar på kyrkogården. För att ta hand om de ben som kom fram i samband med begravningar, eller igenläggning av gamla gravar, byggdes år 1700 ett benhus längs kyrkogårdens sydgräns, intill Oxenstiernas trapphus, då använt av Storkyrkan som materialbod.

Den äldsta uppgiften om vegetation på kyrkogården är från samma tid, från 1701, då sju unga träd på kyrkogården behövde fodras kring stammen, som ett skydd. Sextio år senare kallades fodren för "kättar" och målades gröna med vita knoppar.

Efter en i det närmaste hundraårig process rörande ordnandet av området kring slottet och Stortorget beslöt staden att bebyggelsen i rådhuskvarteret söder om kyrkogården skulle rivas och ersättas med ett börshus. Efter olika turer påbörjades grundläggningen av det nya börshuset år 1768, men befintliga planer och ritningar vidareutvecklades av arkitekten Erik Palmstedt (1741–1803), som fick stå för den slutgiltiga utformningen. År 1778 stod byggnaden färdig. I samband med börshusprojektet fastställdes

Som en av Gamla stans få lekplatser omvandlades redan på 1920-talet den gamla kyrkogården delvis till en plats för lek.

Storkyrkans gård 1767, med det gamla rådstugekvarteret i bildens övre del och kyrkans sydfasad i bildens nedre del. Den nya, södra tomtgränsen inför det planerade börshuset är markerad på ritningen. På gårdens sydöstra del syns dels det gamla Oxenstiernska trapphuset, dels benhuset från 1700, som båda stod inför rivning. Till höger i bild syns trappan från sydväst upp till kyrkogården med terrassmuren, bortrivna 1814 för breddningen av Trångsund. Norr är nedåt i bild.

kyrkogårdens nuvarande gräns mot söder, parallellt med kyrkans sydfasad.

På grund av börshusbygget fick både materialboden och benhuset rivas. Församlingen ersattes genom visst tillskott av tomtmark tillsammans med ett förslag till nybebyggelse, också signerat av Palmstedt. Förslaget togs väl emot av församlingen. Hela kyrkogårdens södra sida grävdes upp för en ny underjordisk likkällare i ett plan under sju kryssvalv. Ovan jord byggdes, med samma husdjup som likkällaren, två envåninga, paviljongliknande byggnader i hörnen mot sydost respektive sydväst. Paviljongerna skulle användas som likvagnsbod respektive begravningskapell. Vagnboden inrymde även trapphus ner till likkällaren. Paviljongerna var snarlikt utförda i tidens rokoko och utmärktes särskilt av konkavt rundade hörn. På kyrkogårdens sydvästra del togs slutligen ett parti intill tornet i anspråk för en utbyggnad av kyrkan genom ett trapphus, delvis utfört som en spegling av paviljongerna med konvext rundade hörn mot kyrkogården. Paviljonger och trapphus stod klara 1778.

Trångsund väster om kyrkogården gjorde skäl för namnet. Redan i samband med Carlbergs omdaning av kyrkans exteriör på 1730-talet fanns planer på att vidga gatan genom att skära bort kyrkogårdens västligaste del och anlägga en fritrappa framför kyrkan. Projektet genomfördes först 1814 under ledning av arkitekten Fredrik Blom (1781–1853). Terrassen bortschaktades och den höga muren revs. Kyrkogårdens nya västgräns drogs i liv med västfasaden till Palmstedts begravningskapell och ordnades som en pendang till kyrkogårdens östra sida, genom en sandstensklädd mur och rusticerade, höga grind-

stolpar, på var sida om pargrindar av smidesjärn. Grindstolparna kröntes med två av skulpturerna från de rivna entréerna, Kärleken och Förnuftet. De två övriga skulpturerna såldes på auktion 1827 och en av dem, Tron, hamnade därefter i Norsborgs slottspark. Genom flytten av kyrkogårdens västgräns fullbordades den förändring av kyrkogården som hade genomförts av Palmstedt på 1770-talet och som kom att infoga Storkyrkans kyrkogård i en för den medeltida staden ny, reguljär, stadsbild.

Efter sekelskiftet 1800 slutade man att ta upp nya gravar på Storkyrkans kyrkogård, dels efter påbud i kungliga brev 1808 och 1812, dels efter en kunglig förordning mot begravning i kyrkor och på stadskyrkogårdar år 1815. Efter att församlingen anslutit sig till Norra begravningsplatsen år 1827 upphörde all begravning i och kring Storkyrkan.

Genom åren försvann trädplanteringen på Storkyrkans gård och bilder från sekelskiftet 1900 och följande år visar Storkyrkans gamla kyrkogård helt utan vegetation. Platsen framstår som ett stenlagt torg med markbeläggning av natursten. År 1924 initierades förändringar genom en plantering av åtta popplar. En bild från 1927 visar gården med unga popplar planterade på var sida innanför entrén från väster, men dessutom en lekande pojke och en sandlåda. Redan på 1920-talet omvandlades således den gamla kyrkogården delvis till en plats för lek.

Som en av Gamla stans få lekplatser ordnades Storkyrkans gård ytterligare 1939, med planteringar och ny sandlåda efter stadsträdgårdsmästare Holger Bloms förslag. På ett foto från 1958 syns en stor, centralt placerad sexkantig sandlåda, utställda parkbänkar och enstaka buskar och planteringar i

krukor. Entrén från öster flankeras innanför muren av två relativt höga popplar.

Efter en fasadrenovering av Storkyrkan i slutet av 1970-talet fanns även behov av en renovering av gården. Med ett förslag från trädgårdsarkitekt Walter Bauer som underlag genomfördes en upp- rustning år 1980, för att tillfredsställa önskemål om att behålla gården som lekplats. Den norra delen iordningställdes med planteringsytor och sandlå- dor, lekredskap och parksoffor. I början av 2000- talet har gården återigen renoverats, främst genom omläggning av markbeläggningen samt tillgänglig- hetsanpassning genom ramper.

De två paviljongerna mot börshuset, ursprungligen vagnbod respektive gravkapell, har genom åren haft skiftande funktioner. Sedan 1900-talets senare del fungerar den östra boden som pannrum och garage,

och den västra som försäljningslokal, Storkyrkobo- den, för souvenirer, konsertbiljetter m.m.

Av de sex allegoriska skulpturer som levererades till entréerna i slutet på 1600-talet och 1700-talets första år bevarar församlingen fyra. De två äldsta anses vara Stockholms äldsta bevarade friskulptu- rer. Skulpturerna har under 1990-talet konserverats i Riksantikvarieämbetets konservatorsateljé. Därefter har de två från den västra entrén, Kärleken och Förnuftet, kopierats i betong. Kopiorna har place- rats på nyhuggna postament vid entrén medan origi- nalen har getts en mer skyddad plats inne i Storkyr- koboden. Där har även de två skulpturerna från den östra entrén, Försiktigheten och Hoppet, placerats efter konservering. Avsikten är att låta utföra kopior även av dessa två, för att så småningom återställa den östra entrén.

Entrén till Storkyrkans gård från väster och Trångsund markeras av två friskulpturer – allegoriska framställningar av Kärleken och Förnuftet. Dessa är kopior av originalen, som i sin tur var beställda från bildhuggaren Petter Schultz till Storkyrkans västentréer år 1675. Till höger i bild syns den sydvästra paviljongens, Storkyrkobodens, västfasad.

Grindarna till gårdens entréer är utförda i smidesjärn och av 1700-talskaraktär. På bilden syns den östra entrén, där kopior av friskulpturerna ännu inte har kunnat ersätta originalen från 1702, nedtagna för konservering. På var sida innanför grindarna står höga popplar.

BESKRIVNING

Omgivningen

Storkyrkan ligger högst upp på grusåsen som bygger Gamla stans höjddlinje, omgiven av den gamla stadskärnans mest betydelsefulla byggnader, kungliga slottet och börshuset. Den närmaste bostadsbebyggelsen på Slottsbacken, Storkyrkobrinken, Trångsund, Stortorget och Källargränd uppvisar både palatsbyggnader och förnäma borgarhus, med anor från medeltiden och fram till sekelskiftet 1900.

Omgärdning och grindar

Storkyrkans kyrkotomt utgörs av dess gård, ca 750 kvadratmeter, som är omgiven av kyrkan i norr och börshuset i söder. I öster och väster inhägnas den av höga murar klädda med röd sandsten och avtäckta med kopparplåt. I murarna finns öppningar med pargrindar av smidesjärn, dekorativt utformade och av 1700-talskaraktär. Sannolikt är de förstärkta 1900-talskopior av äldre grindar till kyrkogården. Grindstolparna är av huggen sandsten, utformade som rusticerade pelare. Pelarna har funktion som postament till de allegoriska friskulpturer, utformade som kvinnofigurer i svepande drapering, som är bevarade vid den västra entrén i form av kopior av 1600-talsoriginalen. Alldeles innanför entréerna finns låga stentrappor samt en ramp för ökad tillgänglighet innanför den östra entrén.

Gångsystem, belysning m.m.

Gården är stensatt, med undantag av fyra rabatter och två sandlådor med träkanter. Stenen är både storgatsten och rektangulära planstenar av olika slags natursten. Gatstenen är koncentrerad till gårdens mittlinje, likt en mittgång. Längs gårdens yttre sidor står klassiska, grönmålade parkbänkar med gavlar av gjutjärn. På gården finns två lyktstolpar av järn, i en äldre 1900-talsmodell och med runda, klara glaslober.

Vegetation

Kyrkotomtens vegetation är välordnad i en formell komposition. Innanför entréerna står höga popplar, sannolikt planterade 1924; en innanför den västra entrén samt två som parträd innanför den östra. På en rak linje parallellt med kyrkofasaden står mellan varje rabatt och sandlåda fem halvhöga hängaskar, och längst i väster ett ungt prydnasträd. Två av rabatterna är helt kvadratiske och två är rek-

tangulära. De är stenkantade och utformade med så kallade urnupna hörn, precis som paviljongerna på gården, och planterade med säsongsväxter kring en klippt buxbom.

Övriga byggnader och anläggningar

I gårdens sydöstra respektive sydvästra hörn står de två paviljongerna, uppförda i samband med uppförandet av börshuset, på 1770-talet. Paviljongerna har konkava hörn mot gården, slätputsade fasader med rusticerade, grå hörnlisener samt koppartäckta tak. Fönsteröppningarna är välvda med spröjsade fönsterbågar, dörröppningarna har pardörrar av trä från 1700-tal och 1800-tal.

De två sandlådorna i rabattraden är träkantade, helt kvadratiske och den ena försedd med en gunghäst.

Kulturhistorisk karakteristik

Storkyrkans gård har ett enastående läge på den gamla stadskärnans högst belägna del. Inramningen av såväl de magnifika entréerna med friskulpturer från 1600-talet som de under 1700-talet utformade fasaderna till Storkyrkan och börshuset med anslutande paviljonger, ger kyrkotomten en särställning. Kyrkotomtens mest påtagliga karaktärsdrag är den stramhet som uttrycks genom inramningens symmetriska och arkitektoniskt genomarbetade uppbyggnad samt kyrkogårdens strikta form.

Planeringen av vegetationen understryker inramningen. Bidragande är rabatternas och trädens placering på en längdaxel samt rabatternas form med anspelning på paviljongernas utformning. Tillsammans med popplarna från tidigt 1900-tal vid entréerna, bildar vegetation och inramning en välkomponerad helhet. Gårdens genomgående markbeläggning av natursten härrör från omvandlingen av den gamla kyrkogården till kyrkotomt under 1800-talet och bidrar till ett intryck av stadstorg.

Sandlådorna mellan rabatterna följer det formella anslaget till formen, men inbjuder sedan 1920-talet Gamla stans barn till fri lek. Sandlådor och mindre lekplatser var inte ovanliga på innerstadens kyrkogårdar fram till 1900-talets mitt och påminner om en tidsperiod då innerstadens kyrkogårdar i hög grad sågs som parkmiljöer för stadens medborgare.

Vy över den stensatta gården mot nordost och raden av rabatter, sandlådor och hängaskar.

Vy över gården från öster mot väster. Till höger i bild en ramp för tillgänglighetsanpassning. Längst bort till vänster i bild syns den sydvästra paviljongen, tidigare begravningskapell, som nu rymmer Storkyrkoboden.

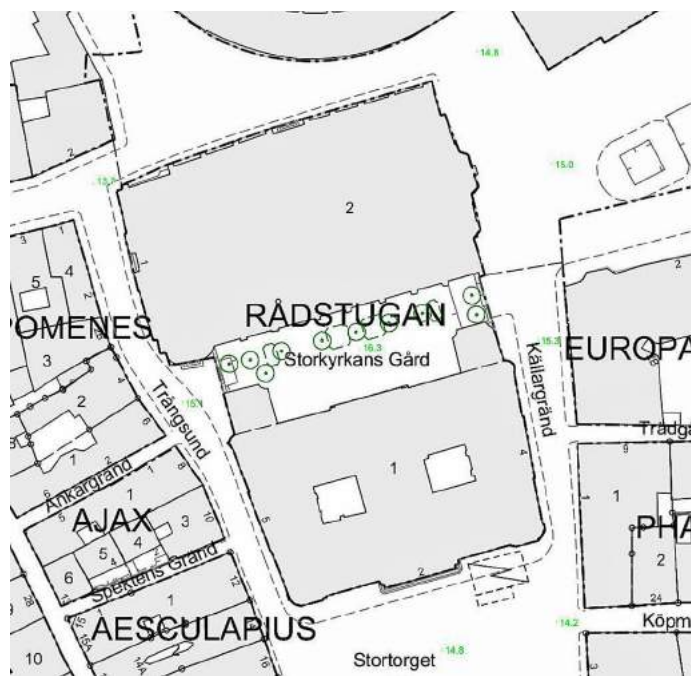
Att särskilt tänka på i förvaltning och användning av kyrkotomten

- Kyrkotomten som ett ålderdomligt, stensatt rum mellan kyrkan, börshuset, paviljonger och entréer från gatorna.
- De unika entréernas uppbyggnad med friskulpturer på pelare, som en omistlig del av miljön.
- Entréernas höga järngrindar med lång hävd.
- Sandlådorna som en del av en tradition med plats för lek på kyrkotomten.

Översiktskarta

Situationsplan över Storkyrkan med kyrkotomt och intilliggande kvarter i Gamla stan. Norr är uppåt i bild.

Utsnitt ur DP/Map, Stockholms stads digitala kartarkiv.

Kronologi

1200-talets mitt. En kyrka finns på platsen för Storkyrkan.

1306. Sankt Nicolai kyrka invigs.

Medeltid. Kyrkan omges i alla väderstreck av kyrkogård, inhägnad av trästaket.

1570. Beslut om att ersätta kyrkogårdsstaketet med en stenmur.

1600-tal. Kyrkogården är endast utsträckt mot söder och väster.

1626. En mur med välvd portal uppförs i dagens östra tomtgräns mot Källargränd.

1674. Entréerna till kyrkogården från Storkyrkobrinken och Trångsund byggs om. För de nya entréerna beställs fyra allegoriska skulpturer.

1700 . Ett benhus uppförs mot kyrkogårdens sydöstra gräns.

1701. Sju unga träd på kyrkogården skyddas genom fodring av stammarna.

1702. Portalen från Källargränd rivs och ytterligare två allegoriska skulpturer levereras till entréns nya utformning.

1736–1742. Kyrkan omgestaltas exteriört efter ritningar av stadsarkitekten J.E. Carlberg.

1768. Dagens fastighetsgräns mot söder fastställs.

1768–1778. Börshuset uppförs söder om kyrkogården. Kyrkogårdens bebyggelse mot södra tomtgränsen rivs och ersätts med en likkällare samt två paviljonger ovan jord, efter ritningar av börshusarkitekten Palmstedt.

1814. Kyrkogårdens västra delar bortschaktas för breddningen av Trångsund. Två av 1600-talets friskulpturer återanvänds i den nya kyrkogårdsentrén från väster.

Kring 1900. Bilder av Storkyrkans gård visar den stenlagd och utan vegetation.

1924. Åtta popplar planteras på gården. En sandlåda tillförs gården detta år eller strax efter.

1939. Gården ordnas med en större sandlåda, bänkar och viss plantering, arkitekt Holger Blom.

1980. Gården rustas upp och får i princip dagens utseende efter modifierade ritningar av trädgårdsarkitekt Walter Bauer.

1990-tal. De två entréernas parskulpturer tas ner för konservering. De två äldre skulpturerna kopieras och kopiorna ersätter originalen vid kyrkogårdens västentré.

KÄLLFÖRTECKNING

ATA Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet
DP/Map Stadens digitala kartmaterial med stadsplaner,
aktuella och historiska
SSA Stockholms stadsarkiv
SSM Stockholms stadsmuseums arkiv
Uppgifter från församlingen

Beskow, Hans, *Storkyrkans gård*, stencil 1972

Jermsten, Elisabet, *Storkyrkan*, Låt kyrkorna berätta. Kulturhistoriskt skyddade kyrkor i Stockholms stift, cd utgiven av Stockholms stift 2008

Roosval, J. S., *Nicolai eller Storkyrkan i Stockholm*, Sveriges kyrkor, band I – III, Stockholm 1924–1927

Schönback, Hedvig, *Rådstugan 1, börshuset*, Byggnadshistorisk inventering, Stockholms stadsmuseum rapporterar 1, Stockholm 2013